

Ministarstvo ekonomskog razvoja Crne Gore

STRATEŠKA PROCJENA UTICAJA NA ŽIVOTNU SREDINU ZA STRATEGIJU RAZVOJA TURIZMA DO 2025. GODINE

OBRADIVAČ: **EcoENERGY CONSULTING DOO**

PODGORICA, NOVEMBAR 2021. GODINE

NACRT STRATEŠKE PROCJENE UTICAJA NA ŽIVOTNU SREDINU ZA STRATEGIJU RAZVOJA TURIZMA DO 2025. GODINE

Nosilac pripreme Plana: Ministarstvo ekonomskog razvoja Crne Gore

Obrađivač Izvještaja o strateškoj procjeni uticaja na životnu sredinu: **EcoEnergy Consulting doo**,
Podgorica; adresa: Nova 7, stan 3, Zagorič; PIB: 03250237.

Radni tim:

1. Dina Skarep, dipl. ing. geol., koodrinator tima
2. Marina Spahić, dipl. biolog
3. Danilo Medenica, dipl. biolog
4. Danilo Barjaktarović, dipl. ekonomista

Pravni osnov: Zakon o strateškoj procjeni uticaja na životnu sredinu ("Sl. list RCG", br. 80/05 od 28.12.2005 i "Sl. list Crne Gore", br. 73/10 od 10.12.2010, 40/11 od 08.08.2011, 59/11 od 14.12.2011 i 52/16)

**Direktor
EcoEnergy Consulting Doo**

Podgorica, novembar 2021. godine

SADRŽAJ

I UVOD.....	6
1. KRATAK PREGLED SADRŽAJA I GLAVNIH CILJEVA STRATEGIJE I ODNOS PREMA DRUGIM PLANOVIMA I PROGRAMIMA.....	8
1.1. Pregled sadržaja i ciljeva strategije.....	8
1.1.1. Institucionalni i zakonodavni okvir, period na koji se odnosi Strategija	8
1.1.2. Postojeće stanje u sektoru turizma.....	11
1.1.3. Realizacija Strategije razvoja turizma do 2020. godine.....	21
1.2. Aktivna i razvojna politika.....	23
1.2.1. Održivi turizam	25
1.2.2. Nacionalni sertifikat za odgovorni turizam.....	26
1.2.3. Inkluzivni turizam.....	26
1.2.4. Pametni turizam	26
1.2.1. Zeleni turizam	27
1.2.2. Zelena destinacija	28
1.2.3. Ekološka sertifikacija	29
1.2.4. Slow turizam	31
1.3. Odnos Strategije sa drugim planovima i programima	61
1.3.1. Strategija održivog razvoja do 2030.....	61
1.3.2. Prostorni plan Crne Gore do 2030. godine.....	62
2.1. Kvalitet vazduha i klimatske promjene.....	68
2.1.1 Kvalitet vazduha	68
2.1.2 Klima i klimatske promjene	72
2.3. Geološke i hidrogeološke karakteristike	85
2.3.1. Geološke karakteristike	85

2.3.2. Tektonski sklop.....	88
2.3.3. Seizmičnost.....	89
2.3.4. Hidrogeološke karakteristike.....	91
2.4. Zemljište.....	93
2.5. Vode.....	96
2.5.1 Hidrologija.....	96
2.5.2. Kvalitet voda.....	98
2.5.3. More.....	104
2.5.4. Poplave.....	108
2.6. Biodiverzitet i zaštićena područja.....	109
2.6.1 Biodiverzitet.....	109
2.6.2 Zaštićena područja.....	116
2.7. Stanovništvo.....	122
2.8. Kulturna baština i predio.....	123
2.9. Buka i vibracije.....	124
2.10. Zdravlje ljudi.....	128
3. IDENTIFIKACIJA PODRUČJA ZA KOJA POSTOJI MOGUĆNOST DA BUDU IZLOŽENE ZNAČAJNOM RIZIKU I KARAKTERISTIKE ŽIVOTNE SREDINE U TIM PODRUČJIMA.....	130
4. POSTOJEĆI PROBLEMI U POGLEDU ŽIVOTNE SREDINE U VEZI SA STRATEGIJOM.....	133
5. OPŠTI I POSEBNI CILJEVI ZAŠTITE ŽIVOTNE SREDINE.....	135
5.1. Opšti ciljevi zaštite životne sredine.....	135
6. MOGUĆE ZNAČAJNE POSLJEDICE PO ZDRAVLJE LJUDI I ŽIVOTNU SREDINU, UKLJUČUJUĆI FAKTORE KAO ŠTO SU: BIOLOŠKA RAZNOVRSNOST, STANOVNIŠTVO, FAUNA, FLORA, ZEMLJIŠTE, VODA, VAZDUH, KLIMATSKI ČINIOCI KOJI UTIČU NA KLIMATSKJE PROMJENE, MATERIJALNI RESURSI, KULTURNO NASLEĐE, UKLJUČUJUĆI ARHITEKTONSKO I ARHEOLOŠKO NASLEĐE, PEJZAŽ I MEĐUSOBNI ODNOS OVIH FAKTORA.....	139
6.1 Identifikovani očekivani uticaji.....	139
6.2. Uticaji na kvalitet vazduha.....	141

6.3. Uticaji na kvalitet voda	146
6.4. Uticaj na zemljište	147
6.5. Uticaj na stanovništvo	147
6.6. Buka i vibracije	148
6.7. Uticaj na biodiverzitet i zaštićena prirodna dobra.....	148
6.8. Uticaj na karakteristike pejzaža	152
7. MJERE PREDVIĐENE U CILJU SPRJEČAVANJA, SMANJENJA ILI OTKLANJANJA, U NAJVEĆOJ MOGUĆOJ MJERI, BILO KOG ZNAČAJNOG NEGATIVNOG UTICAJA NA ZDRAVLJE LJUDI I ŽIVOTNU SREDINU DO KOGA DOVODI REALIZACIJA STRATEGIJE	153
7.1. Mjere date Strategijom održivog razvoja do 2030.....	153
7.2. Mjere predviđene propisima i standardima	154
7.3. Mjere zaštite životne sredine i zdravlja ljudi	155
8. PREGLED RAZLOGA KOJI SU POSLUŽILI KAO OSNOVA ZA IZBOR RAZMATRANIH VARIJANTNIH RJEŠENJA.....	159
9. PRIKAZ MOGUĆIH ZNAČAJNIH PREKOGRANIČNIH UTICAJA NA ŽIVOTNU SREDINU	160
10. OPIS PROGRAMA PRAĆENJA STANJA ŽIVOTNE SREDINE, UKLJUČUJUĆI I ZDRAVLJE LJUDI (MONITORING).....	161
11. ZAKLJUČCI DO KOJIH SE DOŠLO TOKOM IZRADE IZVJEŠTAJA O STRATEŠKOJ PROCJENI PREDSTAVLJENE NA NAČIN RAZUMLJIV JAVNOSTI	163
12. REZIME.....	164
PRILOG A	173

I UVOD

Strateška procjena uticaja na životnu sredinu (SPU) predstavlja alat vrednovanja potencijalnih negativnih uticaja planova i programa na životnu sredinu i zdravlje ljudi, kao i definisanje seta različitih mjera zaštite (mjera prevencije, minimizacije, ublažavanja, remedijacije ili kompenzacije).

Primjenom SPU u procesima planiranja različitih aktivnosti, otvara se prostor za sagledavanje nastalih promjena u prostoru i uvažavanje potreba životne sredine prostora, obuhvata plana ili programa. U okviru nje se sve planom predviđene aktivnosti kritički razmatraju sa stanovišta uticaja na životnu sredinu i elemente održivog razvoja, nakon čega se donosi odluka da li će se pristupiti realizaciji plana i pod kojim uslovima, ili će se odustati od planiranih aktivnosti.

Planiranje podrazumijeva razvoj, a strategija održivog razvoja zahtijeva zaštitu životne sredine. U tom kontekstu, strateška procjena uticaja predstavlja nezaobilazan instrument koji je u funkciji realizacije ciljeva održivog razvoja.

SPU integriše socijalno–ekonomske i bio–fizičke segmente životne sredine, povezuje, analizira i procjenjuje aktivnosti različitih interesnih sfera i usmjerava politiku, plan ili program ka rješenjima koja su, prije svega, od interesa za životnu sredinu. To je instrument koji pomaže da se prilikom donošenja odluka u prostornom planiranju integrišu ciljevi i principi održivog razvoja, uvažavajući pri tome potrebu da se izbjegnu ili ograniče negativni uticaji na životnu sredinu, na zdravlje stanovništva i društveno-ekonomski status stanovništva. Značaj SPU ogleda se u tome što:

- uključuje aspekt održivog razvoja baveći se uzrocima ekoloških problema na njihovom izvoru,
- obrađuje pitanja i uticaje šireg značaja, koji se ne mogu podijeliti na projekte, na primjer - kumulativni i socijalni efekti,
- pomaže da se provjeri povoljnost različitih varijanti razvojnih koncepata,
- izbjegava ograničenja koja se pojavljuju kada se vrši procjena uticaja na životnu sredinu već definisanog projekta.
- obezbjeđuje lokacionu kompatibilnost planiranih rješenja sa aspekta životne sredine,
- utvrđuje odgovarajući kontekst za analizu uticaja konkretnih projekata, uključujući i prethodnu identifikaciju problema i uticaja koji zaslužuju detaljnije istraživanje, itd.

Zakonom o strateškoj procjeni uticaja ("Službeni list RCG", br.80/05, 59/11 i 52/16) i Zakona o zaštiti životne sredine ("Sl.list Crne Gore", br. 52/16), definisana je obaveza sprovođenja postupka strateške procjene uticaja na životnu sredinu za planove i strategije.

Ekološka dimenzija predstavlja važan, ali ne i jedini aspekt koji sagledava ovaj instrument. Naime, poseban doprinos strateške procjene uticaja je doprinos realizaciji ciljeva održivog razvoja. To podrazumijeva da se, pored sagledavanja ekološke dimenzije, posebna pažnja posvećuje i analizi uticaja planskih rješenja na socijalnu i ekonomsku komponentu razvoja.

Jedna od prednosti izrade ovog Izvještaja je u tome što je njegova izrada tekla paralelno sa izradom Strategije, stvarajući na taj način mogućnosti za valorizaciju i evaluaciju različitih varijantnih rješenja,

što je pružilo mogućnost za izbor najpovoljnijeg varijantnog rješenja, što kroz sam planski proces, što kroz saradnju sa nadležnim institucijama i zainteresovanim organima i organizacijama.

Ministarstvo ekonomskog razvoja pokrenulo je izradu nove Strategije razvoja turizma do 2025. godine sa Akcionim planom koja će predstavljati krovni strateški dokument, u kojem će neizbježno biti definisana vizija daljeg razvoja turizma, vodeći računa o načelima održivosti, potencijalima turizma, ali i razvojnim potrebama i zahtjevima tržišta. Sa protokom vremena od usvajanja prethodne strategije pojavila se potreba za preispitivanjem i redefinisanjem modela razvoja i definisanih prioriteta, ali i za formulisanjem novih mjera za postizanje ključnih razvojnih ciljeva u sektoru. Prilikom izrade Strategije neophodno je uzeti u obzir trendove na međunarodnom tržištu, ali i pandemiju COVID-19 koja je izuzev zdravstvene krize prouzrokovala i ekonomsku, a turizam je bio jedan od najpogođenijih sektora. Ova kriza je dovela globalno, pa i u Crnoj Gori, do ogromnog pada potražnje, te samim tim i gubitaka u poslovanju turističke privrede, a u konačnom i na prihodnoj strani budžeta države.

1. KRATAK PREGLED SADRŽAJA I GLAVNIH CILJEVA STRATEGIJE I ODNOS PREMA DRUGIM PLANOVIMA I PROGRAMIMA

Turizam predstavlja jednu od dominantnih privrednih grana u Crnoj Gori. Do 2020. godine, koja je obilježena pojavom pandemije novog corona virusa, u sektoru turizma je iz godine u godinu bilježeno povećanje broja turista i noćenja, stranih i domaćih direktnih investicija, i u konačnom ostvarenih prihoda, a u skladu sa kretanjima turizma na globalnom turističkom tržištu.

Kako bi se razvojem turizma obezbijedilo povećanje zaposlenosti, podizanje nivoa životnog standarda i uravnoteženiji regionalni razvoj, Vlada Crne Gore opredijeljena je za kontinuirani održivi razvoj turizma, sa fokusom na efikasno korišćenje resursa, uz promociju Crne Gore kao zelene, održive i odgovorne turističke destinacije. U kreiranju strateškog pristupa važno je poštovati i ustavno određenje da je Crna Gora ekološka država, kao i okvir dat donošenjem Nacionalne strategije održivog razvoja Crne Gore do 2030. godine, kojom su prenešeni principi održivosti iz Agende 2030 u nacionalne okvire.

Crna Gora je prepoznata kao zemlja bogata prirodnim raznolikostima na malom prostoru, zemlja kontrasta Sjevera i Juga sa 5 nacionalnih parkova, 3 UNESCO zaštićena područja, 6 parkova prirode, 3 Ramsar područja i brojnim jezerima, sa bogatim kulturno-istorijskim i multikulturalnim nasleđem, autentičnom tradicionalnom gastronomijom i dr.

1.1. Pregled sadržaja i ciljeva strategije

1.1.1. Institucionalni i zakonodavni okvir, period na koji se odnosi Strategija

Institucionalni okvir

U postojećem sistemu vodeću ulogu u kreiranju politike turizma, procedura i destinacijskog proizvoda, ima Ministarstvo nadležno za poslove turizma, u dijelu marketinga destinacije Nacionalna turistička organizacija, a kad je riječ o kreiranju proizvoda na nižem, lokalnom nivou, i promociji istog, nezaobilazna je uloga lokalnih turističkih organizacija. Vlada je svojom Odlukom formirala i Savjet za konkurentnost, s ciljem da svojim djelovanjem doprinese većoj konkurentnosti ekonomije i bržem privrednom rastu zemlje.

Strategija razvoja turizma do 2025. godine biće usklađena horizontalno i vertikalno sa nacionalnim i međunarodnim regulatornim i strateškim okvirom, kako bi se ispunili neophodni preduslovi za ostvarenje strateškog i operativnih ciljeva.

Zakonodavni okvir

Pravni osnov za donošenje Strategije razvoja turizma sadržan je u Zakonu o turizmu i ugostiteljstvu („Sl. list Crne Gore“ br. 02/18, 013/18, 25/19, 67/19, 76/20), krovnom propisu u oblasti turizma, na čijim osnovama i počiva ova Strategija. Strategija će biti usklađena i sa drugim zakonima iz oblasti turizma, i to Zakonom o turističkim organizacijama, Zakonom o boravišnoj taksi, Zakonom o planinskim stazama, Zakonom o skijalištima i Zakonom o raftingu.

Između ostalih, indirektan uticaj na sektor turizma imaju i zakonska rješenja definisana Zakonom o planiranju prostora i izgradnji objekata, Zakonom o zaštiti prirode, Zakonom o nacionalnim parkovima i Zakonom o procjeni uticaja na životnu sredinu, sa kojim treba ostvariti stepen potrebne koherentnosti.

Strateški okvir

Lideri svijeta su pod okriljem Ujedinjenih nacija 2015. godine usvojili univerzalnu Agendu za održivi razvoj do 2030. godine koja počiva na 17 ciljeva održivog razvoja (SDG), čije ispunjenje treba da rezultira ostvarenjem krovnog cilja, a to je bolja budućnost čovječanstva. Imajući na umu prirodu turizma kao pokretača ekonomija širom svijeta, a sagledavanjem 17 pomenutih UN ciljeva, moguće je zaključiti da turizam ima potencijal da doprinese realizaciji svih, direktno ili indirektno, u zavisnosti od cilja do cilja. Analizom 17 održivih ciljeva i pripadajućih mjera, turizam je uključen u mjere pod okriljem ciljeva 8, 12 i 14. Naš cilj treba biti kreiranje takvih politika i poslovne prakse, te podsticanje ponašanja potrošača, koji mogu doprinijeti ostvarivanju UN održivih razvojnih ciljeva.

Sva nacionalna i međunarodna strateška dokumenta počivaju na UN strateškim razvojnim ciljevima.

Niže je pregled relevantnog strateškog, nacionalnog i međunarodnog okvira, čiji su prioriteti u korelaciji sa prioritetima Strategije razvoja turizma Crne Gore do 2025. godine. U kontekstu prioriteta definisanih navedenim strategijama, sektorskim strategijama na nacionalnom nivou, Strategija će počivati i biti koherentna sa postulatima koji su istim definisani.

Strategija Evropa 2020 i Strategija jugoistočne Evrope 2020	Obaveze iz procesa pristupanja CG EU (poglavlja 3, 20 i 27)	Strategija pametne specijalizacije CG 2019-2024
Multiannual Financial Framework EU 2021-2027	Nacionalna strategija održivog razvoja Crne Gore do 2030.	Nacionalna strategija u oblasti klimatskih promjena do 2030
EU: Turizam i saobraćaj od 2020. nadalje	Pravci razvoja Crne Gore 2018-2021	Strategija razvoja mikro, malih i srednjih preduzeća 2018 – 2022
Makroregionalna strategija EU : za jadransko-jonski region 2014 – 2020 (EUSAIR) i EUSDR	Program pristupanja Crne Gore EU (PPCG) 2020 – 2022	Strategija razvoja zvanične statistike 2019 – 2023
Europe's moment: Repair and Prepare for the Next Generation	Predlog Programa ekonomskih reformi za Crnu Goru 2021 – 2023	Strategija za smanjenje rizika od katastrofa 2018-2023
For a new EU integrated Tourism Policy: EUROPE – 27 countries, one destination	Smjernice makroekonomske i fiskalne politike za period 2020 -2023	Nacionalna strategija zapošljavanja i razvoja ljudskih resursa 2016-2020
Evropa, svjetska turistička destinacija broj 1, novi politički okvir za turizam u Evropi		Strateški razvoj ženskog preduzetništva CG 2021-2024
		Strategija regionalnog razvoja Crne Gore 2014-2020
Strateški okvir EU	Obaveze CG u procesu pristupanja CG EU i Strateški okvir Crne Gore	Strateški okvir Crne Gore
↓	↓	↓
STRATEGIJA RAZVOJA TURIZMA DO 2025. GODINE		
↑	↑	↑
Sektorske strategije	Tematske strategije/Programi	Druga relevantna dokumenta
Industrijska politika Crne Gore 2019 – 2023	Strategija naučno-istraživačke djelatnosti 2017-2021	Plan ulaganja u Evropski zeleni plan 2021-2030
Strategija sa planom razvoja šuma i šumarstva 2014 – 2023 Nacionalna šumarska strategija	Program razvoja kulturnog turizma Crne Gore 2019 -2021	Studija o politikama i podsticajima za zeleni biznis u Crnoj Gori sa fokusom na polj., energetiku i turizam
Strategija razvoja energetike Crne Gore do 2030	Program razvoja zdravstvenog turizma Crne Gore 2021-2023	Izvještaj EK o napretku Crne Gore, 2020.
Strategija razvoja saobraćaja 2019-2035	Program razvoja ruralnog turizma Crne Gore do 2021.	GHG emissions from tourism 2018
Strategija razvoja poljoprivrede i ruralnog područja Crne Gore 2015-2020		

Grafikon 1.1. Strateški okvir Strategije razvoja turizma do 2025. godine

U procesu pridruživanja Crne Gore Evropskoj uniji, veoma je važan proces usklađivanja sa EU politikama, koji se ostvaruje učešćem predstavnika nadležnog Ministarstva ekonomskog razvoja, za oblast turizma, u radu radnih grupa za sljedeća pregovaračka poglavlja: poglavlje 3 – Pravo osnivanja preduzeća i sloboda pružanja usluga; poglavlje 20 - Preduzetništvo i industrijska politika i poglavlje 28 - Zaštita potrošača i zdravlja. U okviru ovih poglavlja tretiraju se pitanja od važnosti za sektorsku politiku turizma, a kroz rad radnih grupa omogućava se proces usaglašavanja sa EU standardima. Za turizam su takođe relevantni i: poglavlje 18 – Statistika; poglavlje 19 – Socijalna politika i zapošljavanje; poglavlje 27 – Životna sredina, s obzirom na orijentaciju da turistički proizvod budućnosti bude "zelen" i održiv.

1.1.2. Postojeće stanje u sektoru turizma

Analiza turističkih parametara se zasniva na zvaničnim podacima MONSTAT-a i Centralne banke Crne Gore. Ministarstvo ekonomskog razvoja ima tendenciju unapređenja modela statističkog obuhvata i istraživanja. Analiza turističkih parametara se odnosi na period 2009-2019. godine, dok je 2020. godina obrađena posebno, s obzirom na njene specifičnosti.

Tokom perioda od 2009. godine do 2019. godine Crna Gora bilježi konstantan rast **broja dolazaka turista i ostvarenih noćenja**. U 2019. godini povećanje broja dolazaka iznosilo je 119%, dok je povećanje broja ostvarenih noćenja iznosilo 91% u odnosu na 2009. godinu.

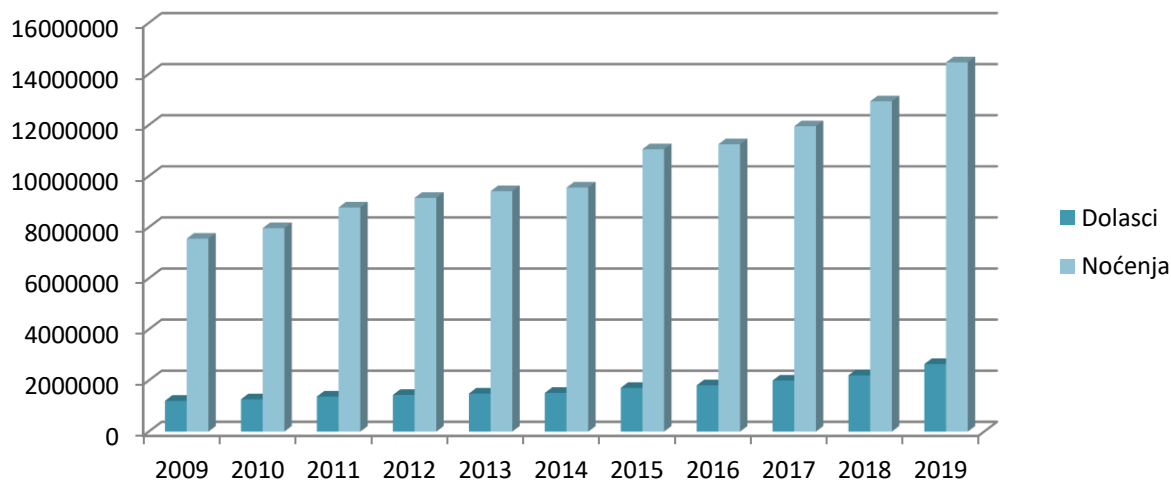
Crna Gora je u 2019. godini zabilježila porast dolazaka i noćenja turista desetu godinu zaredom. Sektor je zabilježio drugi najveći rast međunarodnih turističkih dolazaka u Evropi, sa 20,84% u odnosu na 2018. godinu, što je 3,9% prosječnog rasta na ovom kontinentu. Konkretno, Crnu Goru sa svega 0,6 miliona stanovnika je posjetilo 2,5 miliona međunarodnih turista.

Broj noćenja u 2019. godini iznosio je 14,5 miliona ili 11,8% više nego u 2018. Od ovog iznosa domaći turisti su ostvarili 0,52 miliona noćenja ili 7,4% više nego u 2018. godini, dok su strani turisti ostvarili 13,9 miliona noćenja ili 12% više nego u prethodnoj godini.

Tabela 1.1. Broj dolazaka i noćenja turista, na ukupnom nivou za period od 2009-2019. godine

	Dolasci			Noćenja		
	Ukupno	Domaći	Strani	Ukupno	Domaći	Strani
2009.	1.207.694	163.680	1.440.014	7.552.006	856.332	6.695.674
2010.	1.262.985	175.191	1.087.794	7.964.893	987.033	6.977.860
2011.	1.373.454	172.355	1.201.099	8.775.171	956.368	7.818.803
2012.	1.439.500	175.337	1.264.164	9.151.236	1.008.229	8.143.007
2013.	1.492.006	167.603	1.324.403	9.411.943	997.728	8.414.215
2014.	1.517.376	197.079	1.350.297	9.553.783	957.127	8.595.656
2015.	1.713.109	153.185	1.559.924	11.054.947	747.576	10.307.371
2016.	1.813.817	151.696	1.662.121	11.250.005	721.530	10.528.475
2017.*	2.000.009	122.797	1.877.212	11.953.316	483.184	11.470.132
2018.	2.204.856	128.053	2.076.803	12.930.334	486.524	12.443.810
2019.	2.645.217	135.592	2.509.625	14.455.920	522.382	13.933.538

Izvor: Uprava za statistiku (Monstat)

Grafikon 1.2. Prikaz ostvarenih dolazaka i noćenja turista za period od 2009. do 2019. godine

Izvor: MONSTAT, obrada Ministarstvo ekonomskog razvoja

Prihodi u turizmu konstantno su bili u porastu, ukoliko se posmatra period zaključno sa 2019. godinom. Centralna banka Crne Gore (CBCG), na kvartalnom nivou procjenjuje prihode u turizmu od inostranih gostiju (koji čine oko 90% ukupnih prihoda), dok Ministarstvo procjenjuje prihode od domaćih gostiju (na nivou od oko 10% ukupnih prihoda). Shodno navedenoj metodologiji obračuna, prihodi ostvareni u 2019. godini veći su za 92% u odnosu na 2009. godinu (tabela br. 1.3 i grafikon br. 1.2).

Crna Gora je zemlja koja se veoma oslanja na međunarodni turizam. Izvoz ostvaren od međunarodnog turizma dostigao je 1,1 milijardu eura u 2019. To čini 64% globalnog izvoza usluga i 50,6% ukupnog izvoza roba i usluga. Prije izbijanja pandemije, prihodi od turizma u Crnoj Gori su rasli oko 10% godišnje u prethodnih 5 godina.

Tabela 1.3. Prihod od putovanja/turizma od inostranih gostiju

Godina	Visina prihoda	Index
2009.	597 mil.€	
2010.	635 mil.€	106
2011.	671 mil.€	106
2012.	700 mil.€	104
2013.	721 mil.€	103
2014.	729 mil.€	101.1
2015.	862 mil.€	118.2
2016.	881 mil.€	102.2
2017.	959 mil.€	108.8
2018.	1,039 mlrd. €	108.3
2019.	1,140 mlrd. €	109.7

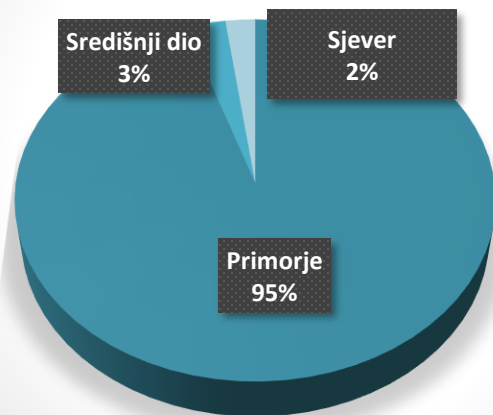
Izvor: procjena Ministarstva ekonomskog razvoja na osnovu podataka Centralne banke Crne Gore

Analize evidentiranog turističkog prometa po mjesecima u periodu od 2009. do 2019. godine, ukazuju na činjenicu da osim značajnog povećanja broja noćenja iz godine u godinu, dolazi i do produženja trajanja glavne turističke sezone. Naime, sagladavajući statističke podatke, proteklih godina trajanje glavne turističke sezone je u određenoj mjeri produženo pa se može konstatovati da je sezona počinjala ranije (mart-april) i završavala se kasnije (oktobar - novembar). Međutim i pored navedene činjenice može se zaključiti da je i dalje prisutna izražena sezonalnost i velika koncentracija turista u primorskom regionu tokom glavne turističke sezone (jun-avgust), što uslovljava ogromne pritiske na infrastrukturu, segmente životne sredine, kapacitete plaža, lokalno stanovništvo i dr.

Prema strukturi dolazaka, najposjećenija su primorska mjesta sa 85,8% ukupnih dolazaka. Broj turista na primorju veći je za 21,2% u odnosu na prethodnu godinu, a broj posjeta u ostalim mjestima povećan je za 73,6%, posjeta Glavnom gradu povećana je za 9,6%, 15,6% u ostalim turističkim mjestima, a 15,9% u planinskim rizortima. Broj noćenja u primorskim mjestima iznosio je 94,9% ukupnih noćenja.

Izražena sezonalnost u poslovanju turističke privrede primarno je uzrokovana glavnim motivima za dolazak u Crnu Goru. Naime, prema istraživanju sprovedenom među posjetiocima ("Guest survey 2017" i "Istraživanje o stavovima i potrošnji turista u Baru u 2019. godini" TO Bar), kao osnovni razlozi za boravak u Crnoj Gori navedeni su odmor (69%, odnosno 74,8%) i zabava (58%, odnosno 49,3). Navedeni motivi su osnovni uzroci visoko izraženog stepana sezonalnosti, jer se isti dominantno odnose na turističku ponudu, odnosno plaža i more, tokom ljetne turističke sezone.

Turistički promet (noćenja) po regionima, 2019.

Izvor: MONSTAT i Ministarstvo ekonomskog razvoja

U periodu od 2009. do 2019. godine ostvaren je i značajan rast turističkog prometa sa strateški važnih emitivnih tržišta za Crnu Goru. Kada je riječ o dolascima, u 2019. godini u odnosu na 2009. Crna Gora je ugostila 794,08% više turista iz Njemačke, 473,3% više turista iz Velike Britanije, iz Poljske 409,5% više turista, zatim 186,8% više iz Austrije, 172,3% više iz Francuske, 164,3% više iz Rusije, dok je turista iz Srbije bilo više za 18,87%, što ukazuje na kontinuitet značajnog udijela ostvarenih dolazaka iz Srbije tokom posmatranog desetogodišnjeg perioda. Što se tiče broja noćenja, najveći rast zabilježili su turisti iz Njemačke - 485,70%, zatim iz Velike Britanije - 432,6%, i Rusije - 227,3%, kada se upoređuju 2009. i 2019. godina.

46,3% svih inostranih noćenja (u kolektivnom i individualnom smještaju) u 2019. godini su ostvarili turisti iz Rusije (24,9%) i Srbije (21,4%), dok su najveći rast zabilježili turisti sa Kosova (169,1%), zatim turisti iz Njemačke (45,3%) i Velike Britanije (30,4%).

Turisti iz Rusije (29,1%) i Srbije (25,3%) takođe su dominirali u strukturi noćenja u individualnom smještaju u 2019. godini.

Prema strukturi ukupnih noćenja po vrstama smještaja, najveći broj noćenja u 2019. godini ostvaren je u individualnom smještaju (67,6%), dok je u kolektivnom smještaju ostvareno 32,4% ukupnih noćenja. U strukturi noćenja po vrstama smještaja, u individualnom smještaju najviše je ostvareno u primorskim mjestima (98,2% u 2019. godini).

U hotelima je ostvareno 67% ukupnih noćenja turista u kolektivnom smještaju i 21,7% od ukupnog broja noćenja u individualnom i kolektivnom smještaju.

Tabela 1.4. Indeks dolazaka i noćenja po zemlji pripadnosti, 2019/2009. i 2019/2015.

Strateška tržišta	2019/2009		2019/2015	
	Dolasci	noćenja	dolasci	noćenja
Njemačka	894.08	585.70	332.5	219.0
Austrija	286.79	241.90	203.6	181.4
Velika Britanija	573.30	532.59	270.0	266.8
Rusija	264.28	327.26	128.9	126.4
Poljska	509.47	320.81	151.6	151.3
Francuska	272.31	225.03	197.1	186.9
Srbija	118.87	130.01	108.0	104.3
Ukupno	2919.1	2363.3	142,8	128,1

Izvor: Obrada Ministarstvo ekonomskog razvoja na osnovu podataka Uprave za statistiku (Monstat)

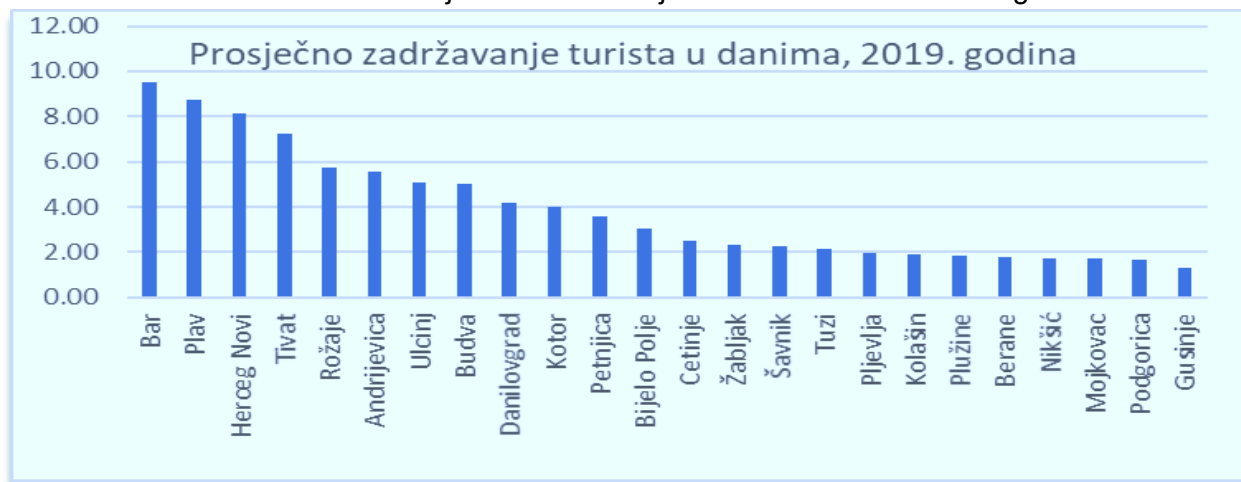
Sagledavajući podatke koji se odnose na dolaske turista u Crnu Goru u 2019. godini može se konstatovati da je čak 91,1% od ukupnih dolazaka, kao i 95,9% od ukupnog broja noćenja, ostvareno od strane turista iz Evrope. Analizirajući strukturu gostiju (Evropa, region i vanevropske zemlje), odnosno broj njihovih noćenja, može se konstatovati da je tokom proteklih deset godina, usljed značajnih investicija i dobre povezanosti, podizanja nivoa kvaliteta smještajnih kapaciteta,

unaprijeđena kvaliteta turističkog proizvoda i promotivnih aktivnosti, došlo do promjene strukture gostiju, te je u 2019. godini u Crnoj Gori ostvareno znatno više noćenja turista iz Evrope u odnosu na dominantno prisutne goste iz regiona u 2009. godini.

Što se tiče prosječne dužine boravka turista u Crnoj Gori, u 2009. godini iznosila je 6,41 dana dok je u 2019. godini iznosila 5,8 dana. Navedeni trend pada prosječne dužine boravka turista posljedica je, sa jedne strane sve češćih ali kraćih intreregionalnih putovanja i s druge strane, sve većeg prisustva turista sa udaljenih emitivnih tržišta, koji se u jednoj destinaciji zadržavaju kraće jer žele da u kraćem roku posjete što više destinacija i da kroz odmor i rekreaciju „izvuku ono najbolje“. Shodno navedenom, može se konstatovati potreba za daljim jačanjem regionalne saradnje u cilju razvoja zajedničkih turističkih proizvoda, a da se granice destinacija/opština ne percipiraju kao fiksne strukture.

Analizom prosječnog zadržavanja posjetilaca po opštinama (grafikon br. 1.5.), utvrđeno je da se turisti najduže zadržavaju u Baru (9,54 dana), Plavu (8,74 dana), Herceg Novom (8,11), Tivtu (7,24) i Rožajama (5,76), sve u uskoj zavisnosti od ponude (u Baru se proizvod zasniva na moru, jezeru i na ruralnom području između njih) i strukture gostiju (u Plavu preovladavaju gosti iz dijaspore).

Grafikon 1.5. Prosječno zadržavanje turista u danima u 2019. godini

Izvor: MONSTAT, obrada Ministarstvo ekonomskog razvoja

Prema zvaničnim podacima, u Crnoj Gori je tokom prethodne decenije povećan broj smještajnih kapaciteta u hotelima kao najvažnijem segmentu smještajne ponude. Naime, u 2010. godini bilo je 308 registrovanih hotela i sličnih objekata (kolektivni smještaj), a u 2019. godini 403 objekta, što predstavlja rast od 30,8%. Ukoliko se analizira period prethodnih godina, odnosno ukoliko se uporede 2017. i 2019. godina, bilježi se rast od 8,9% u smještajnim kapacitetima u kolektivnom smještaju (od 2017. godine MONSTAT po novoj metodologiji objavljuje podatke samo za kolektivni smještaj).

Kada je riječ o realizaciji broja i strukture smještajnih kapaciteta u hotelima i sličnim objektima u 2019. godini u odnosu na plan definisan prethodnom Strategijom razvoja turizma u Crnoj Gori do 2020. godine, može se konstatovati da je plan realizovan na nivou od gotovo 40%. Pri tom, važno je

napomenuti da je struktura smještajnih kapaciteta u 2019. godine povoljnija u odnosu na plan. Naime, u 2019. godini, hoteli i slični objekti kategorije 4 i 5 zvjezdica čine 56,04% ukupnih kapaciteta, dok je Strategijom bilo planirano učešće od 51,25%.

Mali hoteli i hoteli predstavljali su 67% objekata kolektivnog smještaja u 2019. godini. Objekti sa četiri i tri zvezdice (u okviru kolektivnog smještaja) predstavljali su 81% od ukupnog broja smještajnih kapaciteta.

Promet koji su ostvarila preduzeća u 2019. godini dostigao je 9,4 miliona eura. Mala, srednja i mikro preduzeća su učestvovala sa 77,8% ukupnog prometa, pri čemu su mikro i mala preduzeća dala najveći udio od 50,3%, a slijede srednja preduzeća sa 27,5%. Promet u sektoru usluga predstavljao je 26% ukupnog, od čega su mikro i mala preduzeća činila 60,6% prometa uslugama, a srednja preduzeća 19,8%. Promet u sektoru smještaja i ishrane činio je 5,3% ukupnog prometa.

Nacionalni parkovi Crne Gore

NP Skadarsko jezero, Lovćen, NP Durmitor i NP Prokletije, sa izuzetkom NP Biogradska gora, su otvoreni za posjete tokom cijele godine, ali obzirom na izraženu sezonalnost u toku zimskih mjeseci bilježi se znatno niža posjećenost. Posjetioци nacionalnim parkovima su najčešće individualni turisti koji dolaze u vlastitom aranžmanu, zatim slijede organizovane grupe posjetilaca koje dolaze posredstvom turističkih agencija.¹

Tabela 1.7. Broj posjetilaca, NP Crne Gore, 2015-2019

	NP Durmitor	NP Skadarsko jezero	NP Biogradska gora	NP Lovćen	NP Prokletije
2009	35,946	32,070	30,855	26,444	0
2010	41,099	40,242	30,900	36,463	0
2011	67,245	45,362	27,828	33,429	0
2012	82,307	60,304	25,280	1,735	0
2013	101,609	74,242	25,405	946	0
2014	109,462	64,916	26,417	32,406	0
2015	130,755	71,488	30,213	74,614	2,524
2016	131,717	66,682	28,313	90,496	3,178
2017	184,654	65,935	45,637	19,551	10,168
2018	220,207	95,363	58,506	62,868	14,488
2019	270,315	145,237	72,209	80,560	18,644

Izvor: Nacionalni parkovi Crne Gore

Napomena: Podaci za 2020. godinu nijesu prikazani, jer ne pokazuju realno stanje. Naime, odlukom Vlade Crne Gore, stanovnici Crne Gore nijesu plaćali ulaz u nacionalne parkove, pa je nemoguće utvrditi ukupan broj posjetilaca.

¹ Nacionalni parkovi Crne Gore (2020): „Izveštaj o realizaciji godišnjeg programa upravljanja za 2019. god.“, str. 27

Ukoliko se uporede podaci 2019. sa 2018. godinom, došlo je do ukupnog rasta posjetilaca za 30,0%. Najveći broj posjetilaca bilježi se u NP Durmitor, koji čini 46,1% ukupnog broja posjetilaca u 2019. godini, međutim na osnovu date tabele 1.7 može se zaključiti da NP Durmitor bilježi najmanji rast broja turista ukoliko se uporede podaci iz 2019. i 2018. godine (rast od 22,8%), dok najveći rast bilježi NP Skadarsko jezero od 52,3%.

Prikaz zaposlenih u turizmu

Evidenciju podataka o godišnjem i mjesečnom broju zaposlenih u preduzećima, ustanovama i organizacijama svih oblika svojine, kao i o stranim državljanima zaposlenim u našoj zemlji, vodi MONSTAT. Lica koja rade po ugovoru o djelu ili po ugovoru o obavljanju privremenih i povremenih poslova, ne smatraju se zaposlenim licima.

Podaci se objavljuju po sektorima djelatnosti, a shodno Klasifikaciji djelatnosti 2010.²

SEKTOR I - USLUGE SMJEŠTAJA I ISHRANE

Ovaj sektor obuhvata pružanje usluge smještaja za kraći boravak posjetilaca i drugih putnika, kao i pripremanje kompletnih obroka i pića za neposredno konzumiranje.

Tabela 1.8. Broj zaposlenih, sektor I – Usluge smještaja i ishrane, i Crna Gora, 2015-2019.

	Usluge smještaja i ishrane	Ukupno Crna Gora	% učešće
2009.	16.678	174.152	9,6
2010.	13.131	161.742	8,1
2011.	12.429	163.082	7,6
2012.	13.209	166.531	7,8
2013.	14.333	171.474	8,3
2014.	14.182	173.595	8,2
2015.	14.393	175.617	8,2
2016.	14.684	177.908	8,3
2017.	15.033	182.368	8,2
2018.	16.024	190.132	8,4
2019.	18.350	203.545	9,0
2020.	13.325	176.693	7,5

Izvor: Uprava za statistiku – MONSTAT

Prikaz prosječnih zarada u turizmu

Što se tiče prikaza prosječnih zarada u turizmu, isti je sadržan u okviru Mjesečnog izvještaja o zaposlenim i zaradama koji priprema MONSTAT. Navedenim istraživanjem su obuhvaćena

² <https://monstat.org/userfiles/file/klasifikacije/2.%20Publikacija%20KD%202010.pdf>

preduzeća, ustanove, zadruga ili organizacije, svih oblika svojine, kao i njihove jedinice u sastavu, po organizaciono teritorijalnom principu, počev od nivoa opštine.

Shodno članu 78 Zakona o radu ("Sl.list CG", br. 49/08) i članu 1 Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o doprinosima za obavezno socijalno osiguranje ("Sl. list CG", br. 79), zarada zaposlenog je bruto zarada koja obuhvata zaradu za obavljene rad i vrijeme provedeno na radu, uvećanu zaradu, naknadu zarade i druga lična primanja, koja podliježu plaćanju poreza na dohodak fizičkih lica, utvrđena zakonom, kolektivnim ugovorom i ugovorom o radu.

Prosječna zarada izračunava se tako što se ukupno isplaćena masa zarada u mjesecu dijeli sa brojem zaposlenih na koje se odnose izvršene isplate.

Tabela 1.9. Prosječne neto i bruto zarade, sektor I – Usluge smještaja i ishrane, i Crna Gora, 2015-2019., u EUR

	Neto zarada sektor I	Neto zarada Crna Gora	Bruto zarada Sektor I	Bruto zarada Crna Gora
2015.	405	480	605	725
2016.	388	499	580	751
2017.	388	510	580	765
2018.	415	511	621	766
2019.	429	515	642	773
2020.	392	524	589	783

Izvor: Uprava za statistiku – MONSTAT

Ocjena stanja u turizmu u 2020. i 2021. godini

Zbog globalne situacije usljed pandemije COVID-19, putovanja širom svijeta su svedena na minimum, pa je Crnu Goru tokom 2020. godine posjetilo 444.065 turista, odnosno 83,21% manje u odnosu na 2019. godinu, uz ostvarenje 2.587.255 noćenja, ili 82,10% manje u odnosu na prethodnu godinu.

Domaći turisti ostvarili su 93.270 dolazaka (-31,21%) što je rezultiralo sa 360.729 noćenja (-30,95%), dok su strani turisti ostvarili 350.795 dolazaka (-86,02%) i 2.226.526 noćenja (-84,02%). Strani turisti su učestvovali sa 79,00% u ostvarenim dolascima i 86,06% u realizovanim noćenjima u 2020. godini. U ukupno ostvarenim noćenjima stranih gostiju najveće učešće imali su državljani Srbije (20,21%), Rusije (17,71%), Bosne i Hercegovine (15,20%), Ukrajine (8,52%) i Albanije (6,65%).

Sa druge strane, posebno treba imati u vidu činjenicu da je Crna Gora malo tržište, odnosno da domaći turisti ostvaruju relativno mali udio u ukupnom turističkom prometu, što je stavlja u nepovoljnu poziciju sa aspekta poređenja sa velikim turističkim destinacijama, čiji domaći turisti su tokom pandemije COVID-19 nadomjestili smanjen dolazak inostranih turista.

Kada je riječ o finansijskim efektima u turizmu u 2020. godini, prema preliminarnim procjenama su iznosili oko 159 miliona €, što je manje za 86% u odnosu na 2019. godinu.

Uprkos nepovoljnim uslovima za poslovanje u novonastalim okolnostima prouzokovanim pandemijom tokom 2020. godine, hotelski kapaciteti u Crnoj Gori obogaćeni su za 13 novih objekata, i to 4 hotela sa 5 zvjezdica, 3 sa 4 zvjezdice i 6 hotela sa 3 zvjezdice, sa ukupno 686 ležaja.

Tokom 2020. godine, u maksimalno mogućoj mjeri, nastavljena je implementacija projekata u pravcu daljeg razvijanja kvalitetnije turističke ponude naše zemlje i sa ciljem stvaranja novih turističkih proizvoda i kvalitetnije promocije u pravcu ponovnog jačanja destinacijskog prisustva na važnim evropskim emitivnim tržištima, i sve značajnijim udaljenim emitivnim tržištima.

Prema istraživanju Evropske komisije za putovanja, zdravlje i sigurnost su dominantni (21,4%) kriterijum u realizaciji putovanja tokom pandemije. U isto vreme, „duševni mir“ se ocjenjuje kao veoma bitan faktor kod Evropljana (13,1%) i pristupačna cijena (12,3%) tokom njihovog sljedećeg putovanja.

Glavne prepreke/ograničenja bržem razvoju turizma u Crnoj Gori utvrđene u prethodnom periodu su:

- nedovoljan broj visoko-kvalitetnih smještajnih kapaciteta;
- još uvijek visoko izražena sezonalnost u poslovanju turističke privrede i
- regionalna neujednačenost turističke ponude.

SWOT analiza sektora turizma

Snage	Slabosti
<ul style="list-style-type: none"> ➤ Geografski položaj Crne Gore ➤ Autentičnost predjela, ponude i tradicionalnih vrijednosti ➤ Bogatstvo prirodnih ljepota ➤ Nedovoljno istražena destinacija ➤ Raznolikost ponude (blizina mora i planina) ➤ Crna Gora članica NATO-a ➤ Status kandidata EU-korišćenje fondova ➤ Povoljni klimatski uslovi ➤ 5 Nacionalnih parkova i 6 parkova prirode, kao centri razvoja turizma u zaleđu ➤ Prirodno i kulturno nasljeđe pod UNESCO zaštitom ➤ Duga turistička tradicija ➤ Gostoprimstvo lokalnog stanovništva ➤ Tradicionalni crnogorski proizvodi ➤ Gastronomija ➤ Kulturno-istorijsko nasljeđe ➤ Adekvatan vizni režim ➤ Tri različita, ali međusobno komplementarna regiona ➤ Povoljan poreski sistem 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Destinacija „sunca i mora“ ➤ Izražena sezonalnost ➤ Postojanje sive ekonomije ➤ Nedostatak svijesti o važnosti turizma ➤ Nedovoljno brz razvoj turističke ponude ➤ Nerazvijena infra i supra struktura ➤ Depopulacija ruralnih predjela ➤ Devastacija prostora ➤ Nedovoljna saradnja između javnog i privatnog sektora ➤ Neefikasan sistem i gužve na graničnim prelazima ➤ Prevelika koncentracija turista na pojedinim lokalitetima ➤ Divlje deponije ➤ Nizak/neadekvatan razvoj turizma u zaleđu ➤ Nedovoljno učešće visokoplatežnih gostiju ➤ Nedostatak diverzifikovanog proizvoda ➤ Nizak nivo kvaliteta smještajnih kapaciteta ➤ Nepovoljna struktura smještajnih kapaciteta - 30%:70% odnos kolektivnog i individualnog smještaja ➤ Nedovoljan nivo digitalizacije ➤ Nedostatak kvalitetnog stručnog kadra ➤ Neplanska gradnja ➤ Nedostatak finansijskih sredstava, zastarjela oprema i nedostatak poznavanja novih tehnologija. ➤ Nizak nivo međusektorske saradnje ➤ Buka
Mogućnosti	Prijetnje
<ul style="list-style-type: none"> ➤ Turizam kao akcelerator razvoja ➤ Orjentacija turista ka povratku prirodi ➤ Integracija CG u Evropsku uniju - EU pretpristupni fondovi ➤ Poboljšanje aviodostupnosti ➤ Unapređenje drumskog saobraćaja ➤ Diverzifikacija proizvoda (ruralni, kulturni, zdravstveni, nautički, sportsko-rekreativni turizam, MICE...) ➤ Privatno-javno partnerstvo ➤ Blizina razvijenih emitivnih tržišta ➤ Povećanje potražnje za organskim poljoprivrednim proizvodima ➤ Globalni trendovi pokazuju da sve više turista želi odmor da provede u prirodi uz poštovanje zdravih stilova života. 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Masovni turizam ➤ Depopulacija sjevernih opština ➤ Nedostatak kapaciteta za EU projekte ➤ Rastuće zagađenje životne sredine ➤ Nedostatak kapaciteta lokalnih samouprava ➤ Nedovoljna valorizacija objekata kulturno-istorijske baštine ➤ COVID-19 pandemija, novi sojevi virusa i potencijalne krize ➤ Odnos cijene i kvaliteta ponude ➤ Neusklađenost kvaliteta turističkog proizvoda i njegovog marketinga

1.1.3. Realizacija Strategije razvoja turizma do 2020. godine

Strategija razvoja turizma u Crnoj Gori do 2020. godine usvojena je od strane Vlade Crne Gore u decembru 2008. godine, a njome je definisan strateški cilj koji je glasio: "Primjenom principa i ciljeva održivog razvoja, Crna Gora će stvoriti jaku poziciju globalne visokokvalitetne turističke destinacije, turizam će za stanovništvo Crne Gore obezbijediti dovoljno radnih mjesta i rast životnog standarda, a država će ostvarivati prihode na stabilan i pouzdan način".

U pravcu postizanja navedenog cilja, Strategijom je obuhvaćen i Akcioni plan sa nosiocima odgovornosti. Akcioni plan sadržao je pet operativnih ciljeva (sa mjerama i prioritetima), i to:

1. Crna Gora stvara turističku i prateću infrastrukturu u pravcu postizanja strateškog cilja;
2. Crna Gora formira posebnu, jedinstvenu, prodajnu ponudu;
3. Crna Gora je poznata i prihvaćena kao „cjelogodišnja” turistička destinacija;
4. Institucionalni i zakonski okvir ispunjava zahtjeve uspješnog i održivog razvoja turizma;
5. Lokalno stanovništvo se sve više uključuje u turističku privredu („interni marketing”).

Imajući u vidu da Strategija razvoja turizma Crne Gore do 2020. godine nije sadržala indikatore o realizaciji pojedinačnih mjera, to je umnogome otežalo utvrđivanje stepena ispunjenosti Akcionog plana za period važenja ovog strateškog dokumenta. U preliminarnoj analizi realizacije Akcionog plana Strategije razvoja turizma do 2020. godine, konstatovani su neki naslijeđeni i neriješeni dugogodišnji problemi:

- nezadovoljavajuće stanje infrastrukture koja se odnosi na saobraćajnu dostupnost, vodosnabdijevanje, kvalitet održavanja i unaprijeđenja elektro-mreže i sl., kao i na separaciju i odlaganje otpada (npr. evidentan pritisak na aerodromu Tivat i velika opterećenost usljed pristajanja kruzera na morski akvatorijum Bokotorskog zaliva i na Stari grad Kotor, i dr.);
- regionalna neujednačenost turističke ponude (u prosjeku se na nivou godine 95% turističkog prometa ostvaruje u primorskom regionu Crne Gore, a čak 40% smještajnih kapaciteta se nalazi samo na teritoriji opštine Budva; regionalni disbalans u pogledu razvoja turističke ponude karakteriše pretjerano oslanjanje na obalu i sezonski turizam);
- visoko izražena sezonalnost u poslovanju turističke privrede (u prosjeku se na godišnjem nivou 70% turističkog prometa ostvaruje u periodu jun-avgust);
- značajan udio „sive“ ekonomije u svim segmentima turizma (procjena je da se cca.1/3 BDP ostvaruje u zoni sivog poslovanja; Izvor - UNWTO);
- nezadovoljavajući nivo kvaliteta usluge i edukacije kadra u turizmu zbog čega je potrebno uložiti dodatani napor na unaprijeđenju niza vještina, poput komunikacionih vještina,

poznavanja engleskog i drugih stranih jezika, edukacije lokalnog stanovništva o turističkim potencijalima kako bi aktivno učestvovali u informisanju turista);

- nepouzdanost statističkih podataka, otežava adekvatno i pravovremeno donošenje odluka koje moraju biti bazirane na statističkim podacima, pa se među glavnim izazovima navode: nepostojanje satelitskih računa u turizmu, a posebno onih koji se odnose na individualni smještaj, u kom se ostvari cca. 70% svih noćenja; postojeća metodologija obrade statističkih podataka zahtjeva reviziju s više aspekata i to u pogledu kvaliteta podataka, njihove pravovremenost objavljivanja i portofolijo indikatora, kako bi se podaci prilagodili izazovima sa kojima se sektor turizma i ugostiteljstva suočava. Stoga je nužno uložiti dodatni napor kako bi se statistički obuhvat adaptirao postojećim izazovima u sektoru i olakšao donošenje strateških odluka);
- nedovoljan broj ugostiteljskih objekata visoke kategorije;
- nezadovoljavajuća promocija destinacije, gdje se posebno skreće pažnja na nepostojanje prepoznatljivog brenda destinacije, ali i potrebu jačanja privatno-javnog partnerstva u ovom dijelu. Uloga privatnog sektora treba biti povećana u dijelu osmišljavanja i realizacije promotivnih aktivnosti, a potrebno je i dodatno unaprijediti koordinaciju u domenu marketinga i promocije između javnog i privatnog sektora. U prilogu navedenom je i činjenica da su budžetska izdvajanja u ovu svrhu veoma ograničena, a posebno kada se ima na umu učešće turizma u BDP;
- devastacija prostora usljed neplanske gradnje;
- nedovoljna valorizacija posebnih oblika turizma i diverzifikacija proizvoda;
- nerealizovane investicione obaveze uključujući neuspjele privatizacije;
- nedostatak adekvatne i redovne saradnje/konsultacija sa ključnim tržišnim akterima u turističkoj industriji;
- slabo digitalno marketing prisustvo na zvaničnim veb-sajtovima i socijalnim mrežama, limitiranost jezika i sadržaja.

Tabela 1.9. Realizacija Strategije razvoja turizma do 2020. godine

Hoteli i slični objekti	Strategija razvoja turizma CG do 2020 - plan -		Kategorisani objekti od strane Komisije Ministarstva		Realizacija Strategije
	2020		2019		2019
	ležajevi	struktura u %	ležajevi	struktura u %	u %
5*	14.700	13.16	3.838	8.67	26.11
4*	42.550	38.09	20.954	47.36	49.25
ukupno - 4 i 5 *	57.250	51.25	24.792	56.04	43.30
3*	41.900	37.51	10.954	24.76	26.14
2*	12.550	11.24	7.583	17.14	60.42
1*	0	0	914	2.07	/
ukupno - 1 - 5*	111.700	100.00	44.243	100.00	39.61

1.2. Aktivna i razvojna politika

U cilju ostvarenja poslovnih aktivnosti na nivou koji je ostvaren prije proglašenja pandemije COVID-19, a potom i razvojnih projekcija, u planu je realizovanje brojnih ranije započetih, ali i novih projektnih aktivnosti i mjera koje prvenstveno treba da svedu na minimum postojeća ograničenja u razvoju, a zatim da obezbijede potpunu i kvalitetnu valorizaciju svih potencijala, na dinamičan i optimalan način, uz poštovanje principa održivosti.

Analize stanja u sektoru turizma tokom prethodnog perioda ukazale su na ograničenja bržem razvoju turizma koje se mogu grupisati na sljedeće segmente:

- nedovoljan broj visoko-kvalitetnih smještajnih kapaciteta i nepostojanje smještajnih kapaciteta koji su u skladu sa održivim razvojem u smislu očuvanja prirode, poput "wild beauty resort" i "eco lodge" standarda;
- još uvijek visoko izražena sezonalnost u poslovanju turističke privrede i
- regionalna neujednačenost turističke ponude.

U novonastalim okolnostima uzrokovanim pandemijom, pojedini segmenti ograničenja mogu da se iskoriste kao prednosti u smislu relativno brzog odgovora po pitanju iznalaženja mogućnosti za razvojne potencijale, pri čemu se prvenstveno misli na regionalnu neujednačenost, odnosno nerazvijenu ponudu u sjevernom regionu Crne Gore, kako sa aspekta:

- smještajnih kapaciteta – mogućnost razvoja onih vrsta smještajnih kapaciteta koji će zadovoljavati potrebu za individualizacijom;

- ponude – razvijanje onih vrsta turističkih proizvoda/aktivnosti koji su zasnovani na prirodi a u funkciji su jedinstvenog doživljaja i zdravih stilova života.

U tom smislu, aktivnosti je potrebno usmjeriti ka:

- stvaranju zakonodavnog okvira koji će omogućiti relaksaciju turističke privrede sa aspekta poreza, doprinosa i ostalih dažbina, uz definisanje podsticajnih mjera za razvijanje specifičnih vidova proizvoda;
- privlačenje investicija – period smanjenog turističkog prometa potrebno je iskoristiti kao period u kome će se završiti započeti (brownfield) i krenuti sa realizacijom novih (greenfield) investicionih projekata koji će biti osnova za efikasniji održivi razvoj turizma i sa njim povezanih privrednih djelatnosti, uz eventualno formiranje posebnog tijela za praćenje svih infrastrukturnih projekata (putevi, vodovodne i kanalizacione mreže, elektro-distributivne mreže i dr.) koji u svojoj konačnoj valorizaciji imaju i turističku razvojnu komponentu;
- diverzifikaciji turističke ponude bazirane na prirodi (uz privlačenje investicija – podizanje konkurentnosti proizvoda) sa razvojem turističkih proizvoda za odabrane ciljne grupe turista, kreiranje i promovisanje autentičnih turističkih atrakcija, revitalizaciju kulturnih i drugih objekata, ruralni turizam i dr.;
- stimulisanju razvoja cirkularne ekonomije uz efikasnost upotrebe resursa – povezivanje sa poljoprivredom, razvoj drvne industrije, unapređenje komunalne infrastrukture, separacija i reciklaža otpada, razvoj preduzetništva i dr.;
- predložiti održivu i inovativnu strategiju razvoja turističkog proizvoda sa aspekta svih učesnika u njegovom stvaranju (direktno i indirektno);
- unapređenje marketing aktivnosti usmjerenih ka otvaranju novih emitivnih turističkih tržišta, između ostalog kroz implementiranje projekata koji imaju za cilj privlačenje turista iz što većeg broja zemalja širom svijeta, kako bi se smanjila zavisnost od manjeg broja emitivnih tržišta. Prateći savremene trendove u turizmu, zahtjeve i potrebe sve probirljivijih turista, u saradnji sa turističkom privredom oformiti kvalitetnu turističku ponudu koja će biti atraktivna što širem spektru posjetilaca;
- jačanje institucionalnog okvira (razvoj kadra, transfer know-how-a, reorganizacija, razvoj i jačanje turističkih organizacija sa aspekta destinacijskog menadžmenta, razvoj preduzetništva);
- posebno se ističe potreba za rješavanjem problema otpada na cijeloj teritoriji Crne Gore na trajnoj osnovi, tim prije ako se ima u vidu činjenica da je pandemija COVID-19 podstakla neophodnost za održavanjem čistoće na svim nivoima.

Novonastala situacija pruža mogućnost da se detaljno sagleda stanje u turizmu i potencijali za razvoj s jedne strane, ali i da se na optimalan način iskoriste svi raspoloživi resursi Crne Gore kao ekološke države.

Sve navedene aktivnosti imaju za cilj formiranje raznovrsne i cjelogodišnje turističke ponude, prije svega razvojem ponude zasnovane na prirodi imajući u vidu prednost prirodnog okruženja u uslovima kriznih situacija. U takvim uslovima se posebno akcentuje potreba izbjegavanja gužvi odnosno prenatrpanosti područja na kojima turisti borave, a podstiče se boravak na otvorenom prostoru, uz održavanje fizičke distance.

U skladu sa preporukama Svjetske zdravstvene organizacija /WHO/, Svjetske turističke organizacije /UNWTO/ i Organizacije za ekonomsku saradnju i razvoj /OECD/, putovanja u post-COVID periodu zahtijevaće niz različitih proizvoda, sa akcentom na očuvanju zdravlja, pružanju sigurnosti, novom uvažavanju prirode i održivosti, kao i više proizvoda koji bi se odnosili na različite niše. Osim toga, nova stvarnost uključuje jedinstvene potrebe budućih putnika, kao što su značajan porast individualnih putovanja, putovanja u mnogo manjim grupama, briga o prirodi, briga o ljudima, mješavina kulture, prirode, lakih avantura i izvan utabanih staza prema odredištima.

1.2.1. Održivi turizam

Princip održivosti obuhvata ekološke, ekonomske i socio-kulturne aspekte razvoja turizma i važno je uspostaviti ravnotežu između ove tri dimenzije, kako bi se obezbijedila njegova dugoročna održivost.

U Crnoj Gori je u 2016. usvojena Nacionalna strategija održivog razvoja do 2030. godine, koja predstavlja dugoročnu razvojnu strategiju Crne Gore kojom se definišu rješenja za održivo upravljanje sa četiri grupe nacionalnih resursa - ljudskim, društvenim, prirodnim i ekonomskim, kao prioritet ukupnog održivog razvoja crnogorskog društva. Značajno mjesto u ovom dokumentu ima turizam, kao jedna od strateških grana crnogorske privrede, uz naznake u kom pravcu se treba razvijati, da bi bio u skladu sa konceptom održivosti, poput diverzifikacije turističke ponude u odnosu na oblike turizma zasnovanog na prirodi; ozelenjavanja turizma kroz destinacijsko planiranje, diverzifikaciju ponude i razvoj eko-turizma; ozelenjavanja radnih mjesta; doprinosa turizma održivom razvoju kroz karbon-neutralne usluge, i dr.

Prema Svjetskoj turističkoj organizaciji /UNWTO/ održivi turizam treba težiti da:

- Optimalno iskoristi resurse životne sredine;
- Poštuje socio-kulturnu autentičnost zajednica domaćina, očuva njihovo izgrađeno i živo kulturno naslijeđe i tradicionalne vrijednosti i doprinese međukulturalnom razumijevanju i toleranciji;
- Osigura održive, dugoročne ekonomske operacije, pružajući socio-ekonomske koristi za sve zainteresovane strane koje su pravedno raspoređene, uključujući stabilno zapošljavanje i mogućnosti za sticanje prihoda i socijalne usluge za zajednice domaćina, i doprinoseći smanjenju siromaštva.

Izgradnja održivog turističkog razvoja je definitivno kontinuiran proces u kom je neophodno uključiti sve nosioce aktivnosti u društvu, i kreatore politike ali i sve druge subjekte, pa i same turiste. Važno je pratiti ovaj proces, ali i aktivno podizati svijest o značaju održivosti u sektoru.

Jedan od trendova u turizmu, koji može doprinijeti održivosti je "**Slow turizam**". Za turiste koji teže relaksaciji i usporavanju svakodnevnog tempa, ovo je jedan od najnovijih trendova. Cilj je da turističke posjete budu realizovane van ključnih turističkih lokaliteta, te da turizam nakon COVID-19 bude "sporiji i pametniji". Slow turizam predstavlja odgovor na masovni turizam, istovremeno i koncept kako provesti zdrav odmor. Ovaj koncept se podjednako može odnositi na vikend u nekom gradu, kao i na duži boravak negdje u planinama ili na obali, dok god je tempo sporiji i umjereniji nego ranije. "Slow turizam" utiče na promjenu našeg odnosa sa lokalitetima, podstičući i dozvoljavajući nam da se više uključimo i bolje povežemo sa zajednicama koje posjećujemo na putovanju. Potvrda interesovanjem za ovu vrstu turističke ponude nalazi se i istraživanjima "Guest survey 2017" NTO i "Istraživanju o stavovima i potrošnji turista u Baru u 2019. godini" TO Bar, prema kojima su pasivni odmor i uživanje, kao i uživanje u jelu, piću i gastronomiji, dva od tri glavna motiva za odmor. Navedeno ukazuje na percepciju Crne Gore kao

odmorišne turističke destinacije, a što ujedno predstavlja dobar osnov za razvoj slow /sporog turizma kao sve više traženog oblika turističke ponude.

1.2.2. Nacionalni sertifikat za odgovorni turizam

Turisti su postali veoma zahtjevni u smislu destinacijske odgovornosti i sprovođenja visokih higijensko-zdravstvenih standarda. U skladu sa novim okolnostima, cilj je svima obezbijediti siguran i ugodan boravak. Bez obzira da li se turista nalazi u jednom od raznolikih smještajnih kapaciteta, uživa u restoranima ili uzbudljivim izletima, tendencija je sprovođenje odgovorno ponašanje i uvesti sigurnosne mjere, koje obezbjeđuju čistu i nekontaminiranu okolinu tokom putovanja. Na ovim postulatima treba kreirati nacionalni brend koji će biti garancija odgovornog ponašanja u svim segmentima turizma i ugostiteljstva. Brend-oznaka će imati više nivoa (bronzini, srebrni i zlatni) i dodjeljivaće ga resorno ministarstvo. Za razliku od mnogih sertifikata slične vrste koji se dodjeljuju bez provjere, na osnovu ček-liste, ovaj sertifikat će biti rezultat kontinuirane provjere i usklađenosti sa sigurnosnim standardima. Nacionalni brend ove vrste predstavljaće dodatnu snagu destinacije. Ovo znači da će svi biznisi koji vode računa o svojoj reputaciji, imati tendenciju da postanu vlasnici nacionalnog sertifikata za odgovorni turizam. Što veći broj sertifikata, sa veoma visoko definisanim standardima, uticaće na promociju Crne Gore kao odgovorne destinacije i pozicioniraće je visoko na listi poželjnih odredišta.

1.2.3. Inkluzivni turizam

Pandemija COVID-19 imala je ogroman društveni i ekonomski uticaj. Pogođene su i razvijene i ekonomije u razvoju, a cijela situacija se negativno ponajviše odrazila na marginalizovane grupe i najugroženije. Ponovno pokretanje turizma pomoći će oporavak i rast.

U skladu sa konceptom inkluzivnog turizma i rasta, treba više pažnje posvetiti zapošljavanju mladih i žena, osoba sa posebnim potrebama, predstavnika manjina, i sl. Sem toga, važno je i prilagoditi ugostiteljske objekte osobama s posebnim potrebama i osobama treće životne dobi, kako bi svi imali jednake mogućnosti pristupa ugostiteljsko – turističkim uslugama.

Značaj koncepta prema kojem turizam treba biti inkluzivan, potvrdila je i Svjetska turistička organizacija (UNWTO), pa je tema Dana turizma 2021. godine bila "Turizam za inkluzivni rast", naglašavajući humanističku komponentu razvoja i da treba gledati dalje od statistike turizma, jer iza svakog statističkog podatka se nalazi osoba, akcentujući da je važno podsticati razvoj turizma u kojem se niko neće osjećati marginalizovanim, posebno sada kad se svijet oporavlja od COVID-19 i otvaraju se nove perspektive razvoja.

1.2.4. Pametni turizam

Koncept pametnog turizma je prepoznat, ali ne postoji jedinstvena definicija ovog koncepta. Suštinski, ovaj koncept odnosi se na primjenu informacionih i komunikacionih tehnologija (ICT), mobilne

komunikacije, vještačke inteligencije i virtuelne stvarnosti, za razvoj inovativnih alata i pristupa za unaprijeđenje turizma.³

Pandemija COVID-19 negativno je uticala na turizam, ali i otvorila mogućnosti za neke nove oblike poslovanja, te podstakla digitalnu transformaciju turizma u smjeru održivog razvoja, uz primjenu novih tehnologija i rješenja pametnog turizma i navela pružaoce usluga u sektoru da revidiraju svoje poslovanje kroz digitalnu transformaciju, kako bi efikasnije koristili svoje potencijale i resurse. Digitalna rješenja su omogućila direktniju i aktivniju interakciju između turista, turističkih proizvoda i destinacija. Kroz implementaciju digitalnih rješenja, omogućen je visok stepen interaktivnosti i personalizovanog pristupa, što je jedan od vodećih zahtjeva savremenog turista.

O pretenziji da turizam u Evropi postane pametan, govori u prilog i postojanje inicijative Evropske komisije, koja je ustanovljena 2018. godine, pod nazivom Pametne turističke destinacije (Smart Tourism Destinations) za podršku gradovima EU da olakšaju pristup turističkim i ugostiteljskim proizvodima i uslugama kroz tehnološke inovacije. Cilj je da gradovi EU implementiraju inovativna digitalna rješenja kako bi turizam učinili održivim i dostupnim, u potpunosti koristeći svoje kulturno nasljeđe i kreativnost, kako bi poboljšali turističko iskustvo.

Subjekti u Crnoj Gori rade na digitalizaciji u turizmu kroz različite projekte, u kojima je akcenat na primjeni pametnih tehnologija za poboljšanje vidljivosti destinacije, kreiranje sadržaja virtuelne realnosti, promociji destinacije u digitalnom formatu, itd.

Digitalna era je donijela i veliki broj olakšica kada je u pitanju rad od kuće, a situacija izazvana koronavirusom dodatno je podstakla ovaj vid poslovanja, kroz posebnu kategoriju „**digitalni nomadi**“. Prema nekim procjenama, prije pandemije je u svijetu bilo gotovo pet miliona digitalnih nomada, sada ih je četiri puta više, a istraživanja predviđaju da će do 2035. godine milijardu ljudi raditi “na daljinu”. Vlada Crne Gore je prepoznala ovaj sve više prisutan trend i preduzela aktivnosti na pripremi Programa za privlačenje digitalnih nomada, u želji da Crna Gora postane globalno privlačna destinacija za njih, što bi umnogome doprinijelo daljem razvoju turizma, IT sektora, kao i cjelokupnom povećanju ekonomske aktivnosti u našoj zemlji. Crna Gora ima dobre predispozicije za privlačenje digitalnih nomada, kao što su - relativno niski troškovi života, brz i jeftin internet, dobar geografski položaj, bogata priroda, niska stopa kriminala, povoljne poreske stope za stanovnike i vlasnike preduzeća, itd. Shodno predloženom Programu, jedan od ciljeva Vlade je da 2023. godine u Crnoj Gori bude 250, a dvije godine kasnije 1.000 digitalnih nomada.

1.2.1. Zeleni turizam

U okolnostima privređivanja nastalim usljed pandemije COVID-19, pojedini segmenti ograničenja razvoju turizma “transformisani” su u potencijal koji može da se iskoristi kao prednost u smislu iznalaženja relativno brzog odgovora na nastale probleme u poslovanju turističke privrede, ali i kao

³ Augmented Intelligence: Leverage Smart Systems, João M.F. Rodrigues (Universidade do Algarve, Portugal & LARSyS, Institute for Systems and Robotics, Lisbon, Portugal), Pedro J.S. Cardoso (Universidade do Algarve, Portugal & LARSyS, Institute for Systems and Robotics, Lisbon, Portugal), Jânio Monteiro (Universidade do Algarve, Portugal & INESC-ID, Lisbon, Portugal) and Célia M.Q. Ramos (Universidade do Algarve, Portugal & CIEO, Portugal), 2020

baza za buduće razvojne potencijale, prvenstveno, “zelenog” turizma. Termin „zeleni turizam“, ne podrazumijeva posebnu vrstu turizma, već horizontalnu komponentu relevantnu za sve vrste turizma.

U tom smislu, u cilju prevazilaženja regionalne neujednačenosti, odnosno još uvijek nedovoljno nerazvijene ponude u sjevernom regionu Crne Gore, kao i smanjenja sezonalnosti u poslovanju, razvojni pravci su usmjereni ka unapređenju:

- smještajnih kapaciteta – razvoj “zelenih” vrsta smještajnih kapaciteta koji će zadovoljavati potrebu za individualizacijom usluge,
- poslovanja – intenziviranje primjene novih tehnologija i digitalizacije u turističkom poslovanju, i
- ponude – razvijanje posebnih vrsta turističkih proizvoda/aktivnosti koji su zasnovani na prirodi a u funkciji su jedinstvenog doživljaja i zdravih stilova života, tj. preusmjeravanje turističke ponude i proizvoda na vrste koje pojedinca i brigu o zdravom životu stavljaju u prvi plan.

Razvojni akcenat u narednom periodu će biti na eko turizmu, posebno u sjevernom dijelu Crne Gore. Broj seoskih domaćinstava koje mahom posjećuju strani turisti (na globalnom nivou raste potražnja za ovim vidom ponude) u stalnom je rastu (2019. – 60 domaćinstava, a 2021. – 180 domaćinstava).

Shodno istraživanjima razvoj seoskog turizma predstavlja način zaustavljanja migracije stanovništva iz sela prema gradovima, čiji smo svjedoci proslednjih decenija. S obzirom da se turizam smatra osnovnom ekonomskom aktivnošću koja može pozitivno doprinijeti lokalnoj ekonomiji uz zapošljavanje članova domaćinstva i održavanja ruralnih zajednica u budućnosti, razvoj i unaprjeđenje seoskog turizma predstavljaju jedan od najbitnijih pravaca razvoja sjevernog regiona Crne Gore. Razvoj turizma na selu, u nezagađenoj prirodnoj sredini, uz izraženu individualizaciju turističke tražnje i njeno značajnije usredsređivanje na nestandardne turističke proizvode, predstavlja jednu od osnova primjene takvog koncepta razvoja turizma.

1.2.2. Zelena destinacija

Kako bi se obezbijedili preduslovi za održivost u sektoru turizma, Savjet za globalni održivi turizam (Global Sustainable Tourism Council – GSTC)* pripremio je kriterijume odnosno globalne standarde za održivost u putovanjima i turizmu. Kriterijumi se koriste za obrazovanje i podizanje svijesti, kreiranje politike za preduzeća i vladine agencije i druge vrste organizacija, mjerenje i evaluaciju, i kao osnova za sertifikaciju.

Naime, oni su nastali kao potreba da se na globalnom nivou uspostavi “zajednički jezik” o održivosti u turizmu i raspoređeni su u četiri stuba: održivo upravljanje, socio-ekonomski uticaji, kulturni uticaji i uticaji na životnu sredinu (uključujući potrošnju resursa, smanjenje zagađenja i očuvanje biodiverziteta i pejzaža). Kriterijumi su minimum, a ne maksimum koji preduzeća, vlade i destinacije treba da postignu da bi se približili društvenoj, ekološkoj, kulturnoj i ekonomskoj održivosti. Imajući u vidu da svaka turistička destinacija posjeduje svoju kulturu, okruženje, običaje i zakone, kriterijumi su osmišljeni tako da budu prilagođeni lokalnim uslovima i dopunjeni dodatnim kriterijumima za konkretnu lokaciju i djelatnost.

Primjer dobre prakse je TO Tivat koja je započela proces realizacije programa *Green Destinations*/Zelena destinacija, a kao potvrda uspjeha u realizaciji prve faze programa dobili su nagradu "Top 100 održivih destinacija 2020", i proglašeni pobjednikom u kategoriji „Priroda i ekoturizam” na ceremoniji *Green Destinations Sustainable Story Award 2021*.

Analizirajući globalne trendove sa aspekta potražnje kao i konkurentnosti može se zaključiti da je sve veći fokus opšteg interesovanja na očuvanju prirodnih resursa i podizanju nivoa svijesti o značaju ekološki održivog razvoja.

1.2.3. Ekološka sertifikacija

Turistička privreda, u svim segmentima, podrazumijeva potrošnju resursa i promjene u prostoru. Razvoj turizma treba da počiva na načelu usklađenosti interesa ekonomskog razvoja i potreba zaštite životne sredine, kao i prilagođavanju i ublažavanju negativnih posljedica klimatskih promjena.

Važan instrument u zaštiti životne sredine na globalnom nivou je ekološko označavanje odnosno **ekološka sertifikacija**. Ekološka sertifikacija za turističke smještajne objekte je dobrovoljni mehanizam potvrde kvaliteta održivog poslovanja.

Proces sertifikacije podrazumijeva ekspertsku procjenu usaglašenosti kriterijuma u cjelinama koje se odnose na:

- Smjernice za zaštitu životne sredine;
- Uštedu energije, vode i hemikalija;
- Održivi saobraćaj;
- Redukciju stvaranja otpada;
- Očuvanje bioloških vrijednosti;
- Afirmativan odnos sa gostima, zaposlenima, lokalnom zajednicom i poslovnim partnerima.

Prednosti ekološki sertifikovanog smještaja su:

- Ostvarene uštede uz stalna poboljšanja koja dovode do višeg kvaliteta ponude;
- Manji uticaj na životnu sredinu;
- Bolja marketinška pozicija na regionalnom i globalnom tržištu;
- Partnerski odnos sa gostima, lokalnom zajednicom i poslovnim okruženjem;
- Poslovni imidž lidera ekološkog pokreta u turizmu i društveno odgovornog poslovanja.

Plava zastavica je međunarodno priznanje i ekskluzivno ekološko obilježje koje se dodjeljuje plažama i marinama koje ispunjavaju 32 obavezujuća kriterijuma. U Crnoj Gori se dodjeljuje od 2003. godine kada je partner JP Morsko dobro, NVO "ECOM", postala član Fondacije za ekološku edukaciju (FEE) i time stekla pravo da bude Nacionalni operater uz finansijsku i organizacionu podršku Javnog preduzeća. Plava zastavica se dodjeljuje na osnovu odluke Međunarodnog žirija koji se sastoji od predstavnika UNEP-a (Program UN za zaštitu životne sredine), UNWTO (Svjetska turistička

organizacija), ILS (Međunarodna federacija za spasilaštvo), IUCN (Svjetska unija za zaštitu prirode), međunarodnog eksperta za ekološko obrazovanje, predstavnika ICOMIA (Međunarodni savjet udruženja marina i predstavnika FEE (Fondacija za ekološko obrazovanje, koja i sprovodi Program Plava zastavica). Međunarodni žiri razmatra kandidature dostavljene od strane Nacionalne komisije koju u Crnoj Gori formira Ministarstvo nadležno za poslove turizma, a koja se sastoji od predstavnika Javnog preduzeća za upravljanje morskim dobrom, ministarstava nadležnih za poslove turizma i zaštite životne sredine, Lučke kapetanije, Crvenog krsta Crne Gore, i dva predstavnika nevladinog sektora.

Ekološki znak Evropske unije (Ecolabel) se smatra vodećom ekološkom oznakom u Evropi, upostavljenom uredbom Evropske komisije, sa ciljem pružanja podrške korisnicima i turistima da lakše prepoznaju proizvode i usluge koji su manje štetni po životnu sredinu. Ekološki znak je potvrda turističkoj privredi da njihovi proizvodi i usluge zadovoljavaju visoke standarde zaštite životne sredine, dok istovremeno pruža informaciju turistima da odaberu one turističke objekte koji manje ugrožavaju prirodno okruženje. Krajnji cilj ovog sertifikata je smanjen negativni uticaj potrošnje i proizvodnje na životnu sredinu, zdravlje, klimu, resurse i energiju. Sertifikovani turistički objekti sa ovim pečatom kvaliteta imaju prednost nad konkurencijom i mogu privući bolje platežne goste iz država Evropske unije i šire.

Travelife je vodeća inicijativa za obuku, upravljanje i sertifikaciju turističkih kompanija, koje su posvećene održivom poslovanju. Travelife je međunarodno prepoznata sertifikaciona šema, čiji kriterijumi za dobijanje sertifikata su podijeljeni u četiri tematske grupe: a) opšte upravljanje; b) zaštita životne sredine; c) radna prava, ljudska prava i saradnja sa lokalnim zajednicama; i d) uslovi u lancu ponude (dobavljači i gosti).

Principi djelovanja Travelife sertifikacione šeme:

- Jedinstveni set kriterijuma;
- Sektorska rasprostranjenost, kroz primjenjivost na različite oblike turističkih preduzeća (hoteli, apartmani, turističke agencije);
- Međunarodna rasprostranjenost i globalna dostupnost online uputstava na brojnim jezicima.

Međunarodni ekološki sertifikati **Ecolabel** i **Travelife** primijenjuju se i u Crnoj Gori, inicijalno uvedeni kroz inovativni projekat "Razvoj niskokarbonskog turizma u Crnoj Gori" koji je sproveden od strane UNDP-a i Vlade Crne Gore uz podršku GEF-a.

Green key/Zeleni ključ predstavlja vodeći standard ekološke odgovornosti i održivog razvoja u okviru turističke industrije. Ova prestižna eko-oznaka predstavlja posvećenost kompanije i njihovo pridržavanje i poštovanje strogih kriterijuma i pravila, propisanih od Fondacije za ekološku edukaciju (FEE).

Oznaka „Zeleni ključ“ dodjeljuje se turističkim objektima, odnosno hotelima i hostelima, restoranima, privatnom smještaju, kongresnim centrima i atrakcijama i najrasprostranjenija je internacionalna ekološka oznaka, dodijeljena za oko 3100 hotela i drugih objekata u 66 zemalja svijeta, među kojima je i Crne Gora.

Zeleni ključ jeste obećanje od strane kompanije svojim gostima, da upravo kroz odluku o boravku u takvom objektu, oni daju svoj doprinos zdravoj životnoj sredini i održivom razvoju. Zeleni ključ

konstantno traži nove i održive metode rada i korišćenja tehnologije kako bi ukupni ekološki otisak bio što manji, i to kroz metode poput smanjenja korišćenja energije, vode, otpada. Ova promjena omogućava kompanijama, uključenim u program Zeleni ključ, da znatno smanje troškove poslovanja.

1.2.4. Slow turizam

"**Slow turizam**" je jedan od ultimativnih trendova u turizmu u 2021. godini, u post COVID periodu. Za turiste koji teže relaksaciji i usporavanju svakodnevnog tempa, ovo je jedan od najnovijih trendova. Cilj je da turističke posjete budu realizovane van ključnih turističkih lokaliteta, te da turizam nakon COVID-19 bude "sporiji i pametniji".

Precizna definicija koncepta "slow turizma" varira, ali je esencijalno da ovaj koncept predstavlja odgovor na masovni turizam. Slow turizam je koncept i trend kako provesti zdrav odmor. Ovaj koncept se podjednako može odnositi na vikend u nekom gradu, kao i na duži boravak negdje u planinama ili na obali, dok god je tempo sporiji i umjereniji nego ranije. "Slow turizam" utiče da se mijenja naš odnos sa lokalitetima, podstičući i dozvoljavajući nam da se više uključimo i bolje povežemo sa zajednicama koje posjećujemo na putovanju.

Trend "Slow turizma" se prema definiciji Akademije za Slow Turizam /Slow Tourism Academy/ ne odnosi ni na novac ni na privilegije, već je riječ o konceptu poimanja života. Ovaj trend se fokusira na lokalnu zajednicu, produžen boravak, ispunjenije turističko iskustvo. Važan segment ovog koncepta predstavljaju zdravstveni i wellness turizam.

1.3. Turističke razvojne zone

Crna Gora kao turistička destinacija, dijeli se na **sedam turističkih razvojnih zona**, koje se međusobno razlikuju po socio-kulturološkim, istorijskim, tradicionalnim, prirodnim i ekonomskim karakteristikama, a ujedno predstavljaju osnovu za jedinstven i specifičan turistički proizvod Crne Gore:

1. Ulcinj sa Adom Bojanom (opština Ulcinj)
2. Budvanska i Barska rivijera (opštine Budva i Bar)
3. Bokotorski zaliv (opštine Herceg Novi, Tivat i Kotor)
4. Prijestonica Cetinje i Skadarsko jezero (Prijestonica Cetinje)
5. Centralna regija /Glavni grad Podgorica, opštine Tuzi, Danilovgrad i Nikšić)
6. Bjelasica, Komovi i Prokletije (opštine Bijelo Polje, Kolašin, Mojkovac, Berane, Andrijevića, Plav, Gusinje, Petnjica i Rožaje)
7. Durmitor i Sinjajevina sa kanjonom rijeke Tare (opštine Žabljak, Pljevlja, Plužine i Šavnik)

RAZVOJNA ZONA 1 - Ulcinj sa Adom Bojanom

KARAKTERISTIKE

Ulcinj sa svoje tri prostrane plaže, rijekom Bojanom, Solilima, Šaskim jezerom, Starim gradom, posjeduje izuzetan potencijal za razvoj visokokvalitetnog turizma. Velika plaža je jedna od najatraktivnijih surf destinacija na Mediteranu, a Ulcinjska Solana, kao zaštićeno područje, i njenih 14.5 km² slanih bazena, predstavlja stanište za preko 241 vrstu ptica, što čini 50% od ukupnog broja registrovanih ptica u Evropi. Uvala Valdanos i njeni maslinjaci predstavljaju najveći živi spomenik maslinarstva u Crnoj Gori izvanredne ekonomske i ekološke vrijednosti. Pored prirodnih potencijala, Ulcinj sa svojom istorijom od 25 vjekova, tri velike religije i bogatim kulturno istorijskim nasleđem, predstavlja dragulj crnogorske obale.

SCENARIO/VIZIJA

Ulcinj postaje kvalitetna destinacija produžene sezone, sa smještajnim kapacitetima visokog nivoa usluge i diverzifikovanom turističkom ponudom orjentisanom na prirodi (plažni turizam, bird watching, pješačenje, horse riding,...) , sportsko rekreativnim aktivnostima (kite surfing, paraglajding, windsurf..), kulturi (Ulcinj kao značajna pijaca robova u 17 v. i poznati gusarski centar, španski pisac Miguel de Servantes...

INVESTICIJE, PROSTOR, HOTELSKI STANDARDI I INFRASTRUKTURA

Prostor i investicije

Prilikom planiranja prostora kroz prostorne i urbanističke planove, potrebno je interdisciplinarno razraditi strategije/modele i moguće scenarije te najprihvatljivije (najodrživije) ugraditi u planska dokumenta, kako bi se obezbijedila osnova za održivi razvoj turizma.

Potrebno je maksimalno iskorišćavanje brownfield lokacija, stručno promišljanje opravdanosti eventualnih greenfield investicija, kako bi se prostor maksimalno očuvao. Koncentrisati se na sanaciju neformalnih naselja.

Neophodno je zajedničkim angažmanom institucija na državnom i lokalnom nivou, zaustaviti neformalno širenje naselja i sanaciono djelovati za već postojeća neformalna naselja, kako bi se riješila nedovoljna komunalna opremljenost prostora, nepostojeća i neodgovarajuća saobraćajna mreža, poboljšao kvalitet života i poboljšali ekološki standardi prostora. Neophodno je raditi na usklađivanju novih i rekonstruisanih zgrada sa uslovima njihovog šireg konteksta (usklađenost sa okruženjem prirodnim, urbanim, kulturnim), pritom poštujući planom definisane standarde koji upućuju na dobro promišljenu arhitekturu urbanih struktura koja vješto kombinuje lokalnu tradiciju sa elementima moderne arhitekture.

Prilikom sanacije i planiranja novih zona, potrebno je raditi na standardizaciji objekata u smislu spratnosti i oblika građevina, njihovoj materijalizaciji i primjeni boja i odgovarajućem parternom uređenju.

Potrebno je zaštititi prostor uz rijeku Bojanu, zaustaviti dalje građenje privremenih objekata uz Bojanu, i zaustaviti eroziju plaže na Adi Bojani, kroz trajno rješenje. Takođe, potrebno je zaštititi i prostor u okolini Šaskog jezera (gdje se ujedno nalaze i ostaci grada Svača) i samo jezero kao stanište 240 različitih ptica. Kroz posebne programe turističke ponude na bolji način valorizovati Šasko jezero i njegovu okolinu, jer isto predstavlja odličan potencijal za razvoj izletničkog turizma.

Potrebno je nastaviti aktivnosti na sprovođenju neophodnih pravnih radnji u cilju turističke valorizacije lokaliteta bivšeg hotela Galeb, bivšeg hotela Jadran i bivšeg hotela Grand lido i apartmani lido. Isti predstavljaju odlične brownfield lokacije, koje bi kroz adekvatne investicione aktivnosti postali značajni turistički kompleksi koji bi bili pokretači visokokvalitetnog razvoja turizma na teritoriji opštine Ulcinj, što bi se odrazilo na brojne benefite kako za Opštinu Ulcinj kao i za ukupnu turističku privredu.

Takođe, neophodno je pratiti aktivnosti na podizanju standarda postojećih smještajnih jedinica hotela „Mediteran“ sa pripadajućim depadansima u Ulcinju, kao i na izgradnji depadansa hotela na lokacijama gdje su bili pozicionirani nekadašnji depadansi hotela.

Potrebno je kreirati projektne aktivnosti na lokalnom nivou, kroz različite programe podrške kreirane od strane lokalne turističke organizacije u cilju povezivanja turizma i poljoprivrede, malog biznisa i preduzetništva.

Standardizacija i unifikacija objekata

U cilju kreiranja imidža grada Ulcinja, a kroz definisane programe privatno – javnog partnerstva (npr. „Novo lice grada“) potrebno je raditi na osvježenju fasada objekata u urbanom dijelu grada, pritom standardizovati rješenja kroz upotrebu materijala i boja koji su estetski prihvatljivi, neutralni i uklopljivi sa okolinom.

Neophodno je raditi na usklađivanju novih i rekonstruisanih zgrada sa uslovima njihovog šireg konteksta (usklađenost sa okruženjem prirodnim, urbanim, kulturnim), pritom poštujući planom definisane standarde koji upućuju na dobro promišljenu arhitekturu urbanih struktura, koja vješto kombinuje lokalnu tradiciju sa elementima moderne arhitekture.

Objekte graditi u mediteranskom stilu, kombinujući izuzetnu estetiku i funkcionalnost u cilju postizanja potpune unifikacije dizajna enterijera i spoljnjeg prostora. Materijale koji se primjenjuju crpiti iz lokalnih izvora, i koristiti prirodne materijale, kao što je kamen, takođe graditi objekte nenametljivih dimenzija i arhitektonske forme koji su uklopljeni u prostor koji ga okružuje. Harmonija objekata i prostora se ostvaruje kroz unificirane ujednačene dimenzije, oblike, veličine, svjetlost i boje, poštujući tipične odlike mediteranske kulture kao što su krov pod minimalnim nagibom, visoki plafoni i igra svjetala (na taj način u objektima se zadržava prirodno svjetlo), akcenat se stavlja na bašte, dvorišta i balkone koji svojim karakterističnim dizajnom predstavljaju jedne od glavnih elemenata mediteranske arhitekture.

Takođe, potrebno je na nivou lokalnih samouprava targetirati najstarije građevine koje imaju kulturnu i istorijsku vrijednost, kao i građevine u kojima su živjele ili boravile značajne istorijske ličnosti i iste zaštititi, revitalizovati i turistički valorizovati. Imperativ je da takvi objekti postanu vidljiviji kako stanovnicima, tako i posjetiocima, uvezati izletničke ture kroz kreiranje ruta i mapiranje predmetnih objekata.

Prilikom kreiranja novih sadržaja potrebno je posebnu pažnju posvetiti arhitektonskom oblikovanju i materijalizaciji objekata, naročito vodeći računa da se volumeni objekta pažljivo projektuju sa ciljem dobijanja homogene slike naselja i grada. Fasade objekata i krovne pokrivače treba predvidjeti od kvalitetnog i trajnog materijala i kvalitetno ih ugraditi. U djelovima grada koji imaju istorijsku vrijednost objekte graditi na motivima lokalne etnoarhitekture, sa autohtonim materijalima.

Vizija razvoja prostora je prepletanje tradicionalnog i istorijskog sa jedne strane i savremenog i modernog sa druge strane. U tom smislu neophodno je poštovati suštinske principe arhitekture ovog podneblja koje se ogledaju u jednostavnosti proporcije i forme, prilagođenosti forme objekata topografiji terena i prilagođenosti klimatskim uslovima i upotrebi autohtonih materijala i vegetacije.

Hotelski standardi

U I liniji do mora treba težiti hotelskoj ponudi kategorije 4 i 5 zvjezdica. Hoteli pored osnovnih sadržaja neophodno je da posjeduju adekvatnu raznovrsnu strukturu sadržaja ponude koju čine: velnes centri, restorani, marine, sportski tereni, i/ili druge sadržaje turističke infrastrukture

i suprapstrukture. Takođe, za nove hotele, naročito u dijelu uz Veliku plažu, prilikom izgradnje hotela potrebno je poštovati kriterijum da se za jednu smještajnu jedinicu obezbijedi 100 m2 zelenih površina.

U zoni zaleđa, hotelska ponuda bi trebala da bude kategorije 3-5 zvjezdica, koji će biti otvoreni tokom cijele godine. Hoteli moraju biti građeni tematski sa dopunskim sadržajima, koji će se oslanjati na diverzifikovanu ponudu grada, a ne samo na plažni turizam.

Potrebno je raditi na povećanju standarda postojećih smještajnih kapaciteta i unaprijeđenju kvaliteta usluge u sektoru turizma.

Infrastruktura

Potrebno je raditi na poboljšanju neodgovarajuće i izgradnji nedostajuće saobraćajne mreže, naročito sekundarne mreže saobraćajnica- sabirne ulice, pristupne ulice i parkirišta. Suzbiti uzurpaciju javnog i privatnog dobra kroz privremene objekte, koji se grade na trotoarima, zelenim i parkovskim površinama, koji onemogućavaju bezbjedno kretanje pješaka i onemogućava planiranje površina za kretanje za osobe sa posebnim potrebama.

Poboljšanje postojeće i izgradnja nedostajuće infrastrukture u cilju snadbijevanja stanovništva kvalitetnom pitkom vodom je apsolutni imperativ u narednom periodu. Posebni akcenat se stavlja na kontrolu sistema vodovoda, kako bi se na minimum sveli gubici vode, koji su prouzrokovani nelegalnim priključcima ili gubicima vode usljed tehničke neispravnosti vodovodne mreže.

Završetak radova na izgradnji kanalizacione mreže za naselja Kodra, Totoši, Bijela Gora i Donja Bratica kako bi se sanirao trenutni problem izlivanja fekalne kanalizacije u potok Braticu, a preko njega u Port Milenu, a samim tim poboljšao kvalitet vode na području "Port Milena".

Hoteli i sličan smještaj u 2021. godini

Hoteli i sličan smještaj	55
smještajne jedinice	2,633
kreveti	6,505

TURISTIČKI PROIZVOD	
Glavni turistički proizvodi	Potporni turistički proizvodi
<ul style="list-style-type: none"> ➤ Turizam zasnovan na prirodi (posmatranje ptica, pješačenje, biciklizam, jahanje konja,...) ➤ Sportsko-rekreativni turizam (kite surfing, windsurfa, wakeboarda, paraglajdinga i surfinga, kampovi za sportiste, škole sporta,...) ➤ MICE (broj hotela sa kongresnim sadržajem) ➤ Zdravstveni turizam (ženska plaža..., blato) ➤ Nudistički turizam 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Gastronomija ➤ Kulturni turizam (manifestacije, kulturna baština ..legende (gusari, trg robova..crkve 365) ➤ Porodični turizam ➤ LGBT turizam ➤ Digitalni nomadi

RAZVOJNA ZONA 2 - Budvanska i Barska rivijera

KARAKTERISTIKE
<p>Budvanska rivijera je jedno od najstarijih naselja na Jadranu, a prepoznata je po lijepim plažama, visoko-kvalitetnim hotelima i smatra se metropolom turizma u Crnoj Gori. Budvansku rivijeru čine opština Budva i naselje Petrovac.</p> <p>Najprepoznatljiviji simboli ponude Budvanske rivijere su u domenu kulturnih atrakcija Stari grad Budva sa sakralnim objektima, Muzej grada sa arheološkom i etnografskom postavkom i Rimski mozaici u Petrovcu, a kad je riječ o prirodnim atrakcijama poluostrvo Sveti Stefan, Miločerski park i plaže, od kojih je najduža Slovenska plaža. Sem po kupališnom turizmu, Budva je prepoznata i po manifestacijama i koncertima, ali i po noćnom životu, zbog čega privlači veliki broj mladih turista.</p> <p>Sem toga, na Budvanskoj rivijeri postoji veliki broj visokokvalitetnih hotela, od kojih neki posluju pod poznatim svjetskim brendovima, posjeduju MICE i spa&wellness sadržaje. Povezana je magistralnim putem sa aerodromom Tivat, ali i sa Glavnim gradom i aerodromom Podgorica, te Lukom Bar, što je čini dobro pozicioniranom turističkom destinacijom.</p> <p>Barska rivijera obuhvata teritoriju opštine Bar, ali i Sutomore, i druga turistička mjesta. Prepoznata je po šljunkovitim i kamenitim plažama na teritoriji opštine Bar i pjeskovitoj sutomorskoj plaži, ali i po Starom gradu Baru, Dvorcu Kralja Nikole, Staroj maslini koja je jedna od najstarijih u Evropi, ali i brojnim manifestacijama i koncertima koji se realizuju na ovom</p>

području. Opština Bar ima dvije obale, tj. i morsku i jezersku, a za njen položaj je važna i Luka Bar. Značajno mjesto u ponudi imaju i vjerski objekti, crkve i džamije, stari i po više vjekova. Zaštitni znak barske rivijere su i stari maslinjaci, a lokalno stanovništvo je prepoznato kao proizvođač maslinovog ulja.

Postoji veliki broj hotela i privatnog smještaja, ali ponuda i dalje nije na značajnijem nivou, i ovom segmentu fale komplementarni sadržaji – MICE, spa&wellness.

SCENARIO/VIZIJA

Budvanska i Barska rivijera – jedinstvena destinacija sa visokokvalitetnim hotelima sa razvijenom MICE i spa&wellness ponudom, koja privlači turiste tokom cijele godine, sa tipičnom mediteranskom gastro ponudom, te manifestacijama i koncertima tokom cijele godine, ali i organizovanom ponudom kulturnog turizma.

INVESTICIJE, PROSTOR, HOTELSKI STANDARDI I INFRASTRUKTURA

Prostor i investicije

Krajnji cilj pozicioniranja opštine Budva je da postane savremena, razvijena lokalna zajednica i primamljiva turistička destinacija u regionu oslanjajući se na bogato kulturno-istorijsko naslijeđe i prirodne resurse, koja zadovoljava raznovrsna interesovanja posjetilaca.

Krajnji cilj pozicioniranja opštine Bar je da postane opština dinamičnog i održivog privrednog rasta i razvoja, otvorena za sve građane i posjetioce, vodeći se principima održivog i dinamičnog razvoja stavljajući akcenat na turizam, privredni, socijalni i kulturni razvoj, kao i očuvanje životne sredine.

Gradovi se prepoznaju prema površinama javnih prostora, njihovoj dostupnosti i uređenosti i samim tim imperativ, naročito za opštinu Budva je da se planira što veći broj javnih uređenih prostora, koji će rasteretiti trenutnu preizgrađenost u njenoj gradskoj zoni.

Kroz Prostorno urbanistički plan opštine Budva potrebno je preispitati princip planiranja objekata većih od tri etaže uz Slovensku plažu, jer se na taj način blokiraju vizure prema moru. Takođe, prilikom planiranja prostora voditi se principom opšteg dobra društva, kreirajući ambijent koji je prihvatljiv i prijatan kako stanovnicima za život, tako i posjetiocima, te zaustaviti princip planiranja prostora shodno pojedinačnim interesima, što će rezultirati smanjenjem broja stambenih objekata u kojima se nalaze stambene jedinice sekundarnog stanovanja, koji predstavljaju polaznu bazu za razvoj sivog tržišta. Ujedno raditi na smanjivanju sivog tržišta, kroz uvođenje zakonskih odredbi koje će se odnositi na jače kontrole i strožiju kaznenu politiku, a sa druge strane i kroz razne benefite držaoca privatnog smještaja koji su uvedeni u zakonske tokove.

Na teritoriji opštine Bar, postoje preduslovi za razvoj nautičkog turizma, koji bi pratili hotelski smještajni kapaciteti odgovarajućeg kvaliteta i standarda.

Neophodno je zajedničkim angažmanom institucija na državnom i lokalnom nivou, zaustaviti neformalno širenje naselja (Utjeha, Dobre Vode, Sutomore, Rafailovići) i sanaciono djelovati za

već postojeća neformalna naselja, kako bi se riješila nedovoljna komunalna opremljenost prostora, nepostojeća i neodgovarajuća saobraćajna mreža, poboljšao kvalitet života i poboljšali ekološki standardi prostora. Takođe, potrebno je riješiti problem nedovoljno razvijenog sistema za selektivno odlaganje otpada, sanirati veliki broj neuređenih odlagališta komunalnog i građevinskog otpada duž magistralnih i lokalnih puteva.

Potrebno je maksimalno iskorišćavanje brownfield lokacija, stručno promišljanje opravdanosti eventualnih greenfield investicija, kako bi se prostor maksimalno očuvao. Kao potencijalne greenfield investicije prepoznaju se lokalitet Buljarica i lokalitet Jaz, koji predstavljaju sjajne potencijale za razvoj turizma. Za iste je potrebno interdisciplinarno razraditi strategije/modele i moguće scenarije te najprihvatljivije (najodrživije) ugraditi u planska dokumenta, kako bi se obezbijedila osnova za održivi razvoj turizma.

Standardizacija i unifikacija objekata

U cilju kreiranja imidža gradskih opština Budva i Bar, a kroz definisane programe privatno – javnog partnerstva (npr. „Novo lice grada“) potrebno je raditi na osvježenju fasada objekata u urbanom dijelu grada, pritom standardizovati rješenja kroz upotrebu materijala i boja koji su estetski prihvatljivi, neutralni i uklopljivi sa okolinom.

Neophodno je raditi na usklađivanju novih i rekonstruisanih zgrada sa uslovima njihovog šireg konteksta (usklađenost sa okruženjem prirodnim, urbanim, kulturnim), pritom poštujući planom definisane standarde koji upućuju na dobro promišljenu arhitekturu urbanih struktura, koja vješto kombinuje lokalnu tradiciju sa elementima moderne arhitekture.

Objekte graditi u mediteranskom stilu, kombinujući izuzetnu estetiku i funkcionalnost u cilju postizanja potpune unifikacije dizajna enterijera i spoljnog prostora. Materijale koji se primjenjuju crpiti iz lokalnih izvora, i koristiti prirodne materijale, kao što je kamen, takođe graditi objekte nenametljivih dimenzija i arhitektonske forme koji su uklopljeni u prostor koji ga okružuje. Harmonija objekata i prostora se ostvaruje kroz unificirane ujednačene dimenzije, oblike, veličine, svjetlost i boje, poštujući tipične odlike mediteranske kulture kao što su krov pod minimalnim nagibom, visoki plafoni i igra svjetala (na taj način u objektima se zadržava prirodno svjetlo), akcenat se stavlja na bašte, dvorišta i balkone koji svojim karakterističnim dizajnom predstavljaju jedne od glavnih elemenata mediteranske arhitekture.

Takođe, potrebno je na nivou lokalnih samouprava targetirati najstarije građevine koje imaju kulturnu i istorijsku vrijednost, kao i građevine u kojima su živjele ili boravile značajne istorijske ličnosti i iste zaštititi, revitalizovati i turistički valorizovati. Imperativ je da takvi objekti postanu vidljiviji kako stanovnicima, tako i posjetiocima, uvezati izletničke ture kroz kreiranje ruta i mapiranje predmetnih objekata.

Prilikom kreiranja novih sadržaja potrebno je posebnu pažnju posvetiti arhitektonskom oblikovanju i materijalizaciji objekata, naročito vodeći računa da se volumeni objekta pažljivo projektuju sa ciljem dobijanja homogene slike naselja i grada. Fasade objekata i krovne pokrivače treba predvidjeti od kvalitetnog i trajnog materijala i kvalitetno ih ugraditi. U djelovima

grada koji imaju istorijsku vrijednost objekte graditi na motivima lokalne etnoarhitekture, sa autohtonim materijalima.

Vizija razvoja prostora je prepletanje tradicionalnog i istorijskog sa jedne strane i savremenog i modernog sa druge strane. U tom smislu neophodno je poštovati suštinske principe arhitekture ovog podneblja koje se ogledaju u jednostavnosti proporcije i forme, prilagođenosti forme objekata topografiji terena i prilagođenosti klimatskim uslovima i upotrebi autohtonih materijala i vegetacije.

Potrebno je nastaviti aktivnosti na sprovođenju neophodnih pravnih radnji u cilju turističke valorizacije započetih investicionih projekata i to prvenstveno za hotel Crystal rivijera u Petrovcu i hotel As u Perazića Dolu, lokaliteta hotela Kraljičina plaža u Miločeru. Isti predstavljaju značajan potencijal koje bi kroz adekvatne investicione aktivnosti postali prepoznatljivi turistički kompleksi koji bi bili pokretači visokokvalitetnog razvoja turizma na teritoriji opštine Budva, što bi se odrazilo na brojne benefite kako za Opštinu Budva, tako i za ukupnu turističku privredu. Završetkom započete investicije zaokružio bi se investicioni ciklus po pitanju velikih turističkih kompleksa na teritoriji opštine Budva.

Potrebno je kreirati projektne aktivnosti na lokalnom nivou, kroz različite programe podrške kreirane od strane lokalne turističke organizacije u cilju povezivanja turizma i poljoprivrede, malog biznisa i preduzetništva. Razvoj ruralnog turizma u zaleđu urbanih cjelina Budve i Bara, je potrebno snažno podržati od strane nadležnih organa na državnom i lokalnom nivou.

Hotelski standardi

U I liniji do mora treba težiti hotelskoj ponudi kategorije 4 i 5 zvjezdica. Hoteli pored osnovnih sadržaja neophodno je da posjeduju adekvatnu raznovrsnu strukturu sadržaja ponude koju čine: velnes centri, restorani, marine, sportski tereni, i/ili druge sadržaje turističke infrastrukture i suprastrukture. Takođe, za nove hotele, naročito u dijelu koji su van urbane matrice grada, prilikom izgradnje hotela potrebno je poštovati kriterijum da se za jednu smještajnu jedinicu obezbijedi 100 m² zelenih površina.

U zoni zaleđa, hotelska ponuda bi trebala da bude kategorije 3-5 zvjezdica, koji će biti otvoreni tokom cijele godine. Hoteli moraju biti građeni tematski sa dopunskim sadržajima, koji će se oslanjati na diverzifikovanu ponudu grada, a ne samo na plažni turizam.

Potrebno je raditi na povećanju standarda postojećih smještajnih kapaciteta i unaprijeđenju kvaliteta usluge u sektoru turizma.

Infrastruktura

Potrebno je sistemski raditi na zaštiti životne sredine u opštini Budva koja je u proteklom periodu, naročito narušena promjenama u urbanističkom zakonodavstvu, lošom primjenom tj. implementacijom planova, nedostatkom planske dokumentacije, nevažavanjem posebnih kriterijuma za zaštitu životne sredine u planiranju, neplanskim korišćenjem prostora i zauzimanjem građevinskog zemljišta. Na mnogim mjestima gradilo se bez neophodne tehničke

infrastrukture, što je stvorilo ekološko-prostornu štetu (zbog ispuštanja neprečišćenih otpadnih voda, nekontrolisanog deponovanja čvrstog komunalnog otpada itd.).

Potrebno je poraditi na strateškom pristupu u rješavanju komunalnih problema na teritoriji opštine Bar, koji se ogledaju u nedovoljno razvijenoj vodovodnoj mreži i nepostojanju sistema za odvod otpadnih voda (fekalna i atmosferska kanalizacija), nedovoljnoj pokrivenosti opštine Bar kanalizacionom mrežom, nepostojanju sistema za prečišćavanje otpadnih voda, lošem kvalitetu lokalnih puteva na ruralnim područjima i slaboj povezanosti seoskih područja sa gradskim jezgom, kao i na zagušenosti magistralnog puta u toku ljetnje turističke sezone.

U cilju trajnog rješavanja pitanja odlaganja čvrstog otpada na teritoriji opštine Bar, potrebno je u narednom periodu raditi na proširenju postojećih kapaciteta Regionalne sanitarne deponije na Možuri. Takođe, jedan od prioriteta je da se u sklopu deponije izgradi reciklažni centar, odnosno centar za selekciju otpada, kao i centar za obradu biorazgradivog otpada u cilju zaokruživanja sistema upravljanja komunalnim otpadom.

Potrebno je raditi na poboljšanju neodgovarajuće i izgradnji nedostajuće saobraćajne mreže, naročito sekundarne mreže saobraćajnica- sabirne ulice, pristupne ulice i parkirališta. Suzbiti uzurpaciju javnog i privatnog dobra kroz privremene objekte, koji se grade na trotoarima, zelenim i parkovskim površinama, koji onemogućavaju bezbjedno kretanje pješaka i onemogućava planiranje površina za kretanje za osobe sa posebnim potrebama.

Poboljšanje postojeće i izgradnja nedostajuće infrastrukture u cilju snadbijevanja stanovništva kvalitetnom pitkom vodom je apsolutni imperativ u narednom periodu. Posebni akcenat se stavlja na kontrolu sistema vodovoda, kako bi se na minimum sveli gubici vode, koji su prouzrokovani nelegalnim priključcima ili gubicima vode usljed tehničke neispravnosti vodovodne mreže.

Hoteli i sličan smještaj u opštini Budva i Bar u 2021. godini

Hoteli i sličan smještaj	198
smještajne jedinice	10,893
kreveti	24,315

TURISTIČKI PROIZVOD	
Glavni turistički proizvodi	Potporni turistički proizvodi
<ul style="list-style-type: none"> ➤ Kupališni turizam – pješčane i šljunkovite/kamenite plaže ➤ Visokokvalitetni i ekskluzivni hoteli sa razvijenom MICE i spa&wellness ponudom ➤ Jahting turizam 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Kruzing turizam ➤ Kulturni turizam ➤ Gastronomija ➤ Manifestacioni turizam i koncerti, noćni život

RAZVOJNA ZONA 3 - Boka Kotorska

KARAKTERISTIKE
<p>Boka Kotorska obuhvata područje Tivta, Kotora i Herceg Novog, ali i područje manjih naseljenih mjesta – Perasta, Igala i Risna. Ovo je najjužniji fjord Evrope, a u njemu su poslednjih godina realizovani i otpočeti projekti najkvalitetnijih turističkih resort-a – Porto Montenegro, Porto Novi i Luštica Bay, koji čine ovaj dio naše obale najekskluzivnijim. Sa ovim investicijama Boka je dobila i marine za luksuzne jahte, ekskluzivne restorane i trgovinske lance, ali i bogatu klijentelu.</p> <p>Ovaj dio obale posjeduje i kulturne znamenitosti među kojim se izdvajaju u Kotoru - Stari grad Kotora sa utvrđenjem iznad grada, koji se nalaze na UNESCO listi kulturne baštine, skorije otvoren Akvarijum, religiozni objekti, i dr. Kotor je poznat kao jedina prava kruzing destinacija u Crnoj Gori, i kao interesantna tačka na Mediteranu. Perast je prepoznat po tipičnoj arhitekturi, ostrvima Sveti Đorđe i Gospa od Škrpjela, ali i muzejima i vilama koje su bile u vlasništvu bogatih moreplovačkih porodica a danas su često u funkciji hotela.</p> <p>U Herceg Novom su najprepoznatljivije znamenitosti Citadela i Sat kula, Tvrđave Španjola i Forte Mare, Kanli kula, muzeji, avanturistički park Vrbanj, ali i park prirode Orjen, Titova vila i manastir Savina.</p> <p>Tivat nema značajnije objekte kulture, sem nekoliko religioznih objekata, ali je u novije vrijeme prepoznat po Porto Montenegro i ekskluzivnoj marini, manifestacijama i aktivnostima aktiviranja zaleđa. Risan je prepoznat po poznatim Rimskim mozaicima.</p> <p>Ovaj dio obale je prepoznat i po autentičnom bokeškom folkloru i autentičnoj nošnji, ali i brojnim legendama o moreplovcima. Kao i na preostalom dijelu obale, karakteristična je tipična mediteranska gastronomija.</p>
SCENARIO/VIZIJA
<p>Boka Kotorska – ekskluzivna cjelogodišnja destinacija, koja nudi turistima autentično iskustvo u ekskluzivnim resortima i hotelima, ali i mogućnosti za razvoj MICE ponude i jahting turizma.</p>

INVESTICIJE, PROSTOR, HOTELSKI STANDARDI I INFRASTRUKTURA

Prostor i investicije

Boka Kotorska posjeduje prirodni i kulturni potencijal, koji je predodređen za razvoj izuzetno kvalitativnog individualnog turizma. Krajnji cilj pozicioniranja Boke kotorske je da postane visokokvalitetna destinacija autentičnog identiteta, čiju će osnovnu ponudu predstavljati njeni predjeli i kulturna raznolikost, koja će tržišno biti orjentisana na kulturni, sportski, kupališni, zdravstveni i doživljani turizam i koja će predstavljati međunarodnu destinaciju sa ukupno do 10.000 hotelskih kreveta kategorije od 3 do 5 zvjezdica.

Fokus na budući razvoj klastera Boka Kotorska je poboljšanje izgleda okoline i stvaranje mogućnosti za bavljenje sportom kao osnove za poboljšanje atraktivnosti instituta Igalo (okolina Igala), integracija zapuštenih sela u brdima u turistički razvoj (Gornja Lastva), stvaranje dopunskih ponuda da bi se gosti podstakli na duži boravak u Boki (koncept boravka), proširenje kapaciteta i osavremenjavanje aerodroma u Tivtu.

Klaster Boka Kotorska, koji predstavlja važan prostorni, ekonomski i društveni resurs Crne Gore, treba da se usmjereno i kontrolisano razvija, koristeći na održiv način svoje prirodne, kulturne i stvorene potencijale. U daljem razvoju moraju se poštovati evropski standardi i vrijednosti. Razvoj turizma u užem obalnom pojasu, koji će biti ključna karika razvoja, treba da bude podržan razvojem i očuvanjem ruralnih prostora.

Razvoj turističkog smještaja je potrebno veoma pažljivo planirati, jer je kapacitet nosivosti opština u ovom klasteru, naročito u Kotoru gotovo već iscrpljen, tako da se savjetuje da u smislu razvoja turizma, akcenat bude na maksimalnom iskorišćavanju brownfield lokacija i podizanju nivoa kvaliteta standarda i usluga u postojećim ugostiteljskim objektima.

Potrebno je raditi na produženju trajanja sezone, kroz valorizaciju i revitalizaciju postojećih objekata i izgradnju novih smještajnih kapaciteta. Posebnu pažnju usmjeriti na pretvaranju bivših vojnih i industrijskih kapaciteta kao devastiranih oblasti u hotelske kapacitete i objekte nautičkog turizma koje pokazuju pozitivan uticaj na imidž destinacije i investicioni kapital.

Potrebno je zaustaviti gradnju stambenih prostora u zaleđu, koji su neplanski i bez reda pozicionirani u prostoru i vrlo često i bez adekvatne infrastrukture, naročito kolskih pristupa, jer se njihovom izgradnjom devastiraju značajni resursi ovih primorskih opština koje definišu predmetni Klaster.

Predmetni klaster predstavlja sjajan potencijal za razvoj nautičkog turizma, sa aspekta položaja crnogorske obale, prirodnih bogatstava, prednosti obale, konstantno rastuće potražnje, a naročito zbog ekonomskih efekata. Postojeće luke i marine potrebno je značajno unaprijediti u pogledu kvaliteta usluga i gdje postoje uslovi proširiti kapacitete.

Takođe, potrebno je maksimalno iskoristiti potencijal pojedinih naselja predmetnog klastera (Prčanju, Risnu, Meljinama, Igalu) za razvoj zdravstvenog i wellness turizma i uz pomoć Nacionalne turističke organizacije i lokalnih turističkih organizacija uvezati manje porodične hotelske kapacitete sa velikim nosiocima programa zdravstvenog i wellness turizma i na

inostranom tržištu se predstavljati kao cjelovit proizvod. Na taj način zajedničkim angažmanom će se osigurati maksimalno iskorišćavanje postojećih kapaciteta i pružiti pomoć manjim porodičnim hotelima u poslovanju, što će rezultirati podizanju nivoa standarda i usluga u postojećim objektima.

Posebnu vrijednost (univerzalnu vrijednost prema konvenciji o zaštiti svjetske prirodne i kulturne baštine) na teritoriji opštine Kotor čine prirodne karakteristike na području Kotorsko-risanskog zaliva koje se kao prirodno i kulturno-istorijsko područje Kotora nalazi na Listi svjetske baštine UNESCO. Prirodno i kulturno-istorijsko područje Kotora čini harmoničnu simbiozu prirodnih fenomena i graditeljskog nasljeđa.

Zaštita kulturnog nasljeđa predstavlja apsolutni imperativ prilikom daljeg planiranja i razvoja grada. Na taj način će se osigurati kulturni i prirodni identitet destinacije i i ista će se pozicionirati kao jedna od najvrednijih prostornih regija u okruženju.

Potrebno je snažno pratiti i dalje kroz izradu detaljnih planova poštovati postulate koje zastupa Prostorni plan posebne namjene za Obalno područje, a koje se naročito ogleda u ograničavanju linearnog obalnog urbanog razvoja, očuvanju vrijednih ruralnih prostora u kojim aj ograničen ili zabranjen urbani razvoj, usklađivanju novih saobraćajnih i tehničkih infrastruktura duž obale sa potrebama očuvanja vrijednosti predjela, kao i u obezbjeđenju slobodnog pristupa moru i obali pri izradi detaljnih rješenja.

Takođe, pri izradi bilo kakvih strateških dokumenata, kao i prilikom sprovođenja aktivnosti potrebno je imati u vidu i međunarodne sporazume i konvencije, i to: Konvenciju o zaštiti morske sredine i priobalnog područja Sredozemlja (Barselonska konvencija); Konvenciju UN o biološkom diverzitetu, (Rio); Okvirnu konvenciju UN o klimatskim promjenama; Parisku konvenciju o zaštiti svjetske kulturne i prirodne baštine; Evropsku konvenciju o zaštiti arheološkog nasljeđa; Konvenciju za zaštitu arhitektonskog nasljeđa Evrope; Aarhus konvenciju o pristupu informacijama, učešću javnosti u donošenju odluka i pristup pravosuđu u oblasti životne sredine; Espoo konvenciju o prekograničnom uticaju; Konvenciju Savjeta Evrope o vrijednosti kulturnog nasljeđa za društvo; Sporazum o formiranju energetske zajednice i ostalu relevantnu regulativu UN i EU koja se odnosi na održivi razvoj i životnu sredinu.

Standardizacija i unifikacija objekata

U cilju kreiranja imidža gradskih opština Kotor, Tivat i Herceg Novi, a kroz definisane programe privatno – javnog partnerstva (npr. „Novo lice grada“) potrebno je raditi na osvježenju fasada objekata u urbanom dijelu grada, pritom standardizovati rješenja kroz upotrebu materijala i boja koji su estetski prihvatljivi, neutralni i uklopljivi sa okolinom.

Neophodno je raditi na usklađivanju novih i rekonstruisanih zgrada sa uslovima njihovog šireg konteksta (usklađenost sa okruženjem prirodnim, urbanim, kulturnim), pritom poštujući planom definisane standarde koji upućuju na dobro promišljenu arhitekturu urbanih struktura, koja vješto kombinuje lokalnu tradiciju sa elementima moderne arhitekture.

Objekte graditi u mediteranskom stilu, kombinujući izuzetnu estetiku i funkcionalnost u cilju postizanja potpune unifikacije dizajna enterijera i spoljnog prostora. Materijale koji se primjenjuju crpiti iz lokalnih izvora, i koristiti prirodne materijale, kao što je kamen, takođe graditi objekte nenametljivih dimenzija i arhitektonske forme koji su uklopljeni u prostor koji ga okružuje. Harmonija objekata i prostora se ostvaruje kroz unificirane ujednačene dimenzije, oblike, veličine, svjetlost i boje, poštujući tipične odlike mediteranske kulture kao što su krov pod minimalnim nagibom, visoki plafoni i igra svjetala (na taj način u objektima se zadržava prirodno svjetlo), akcenat se stavlja na bašte, dvorišta i balkone koji svojim karakterističnim dizajnom predstavljaju jedne od glavnih elemenata mediteranske arhitekture.

Takođe, potrebno je na nivou lokalnih samouprava targetirati najstarije građevine koje imaju kulturnu i istorijsku vrijednost, kao i građevine u kojima su živjele ili boravile značajne istorijske ličnosti i iste zaštititi, revitalizovati i turistički valorizovati. Imperativ je da takvi objekti postanu vidljiviji kako stanovnicima, tako i posjetiocima, uvezati izletničke ture kroz kreiranje ruta i mapiranje predmetnih objekata.

Prilikom kreiranja novih sadržaja potrebno je posebnu pažnju posvetiti arhitektonskom oblikovanju i materijalizaciji objekata, naročito vodeći računa da se volumeni objekta pažljivo projektuju sa ciljem dobijanja homogene slike naselja i grada. Fasade objekata i krovne pokrivače treba predvidjeti od kvalitetnog i trajnog materijala i kvalitetno ih ugraditi. U djelovima grada koji imaju istorijsku vrijednost objekte graditi na motivima lokalne etnoarhitekture, sa autohtonim materijalima.

Vizija razvoja prostora je prepletanje tradicionalnog i istorijskog sa jedne strane i savremenog i modernog sa druge strane. U tom smislu neophodno je poštovati suštinske principe arhitekture ovog podneblja koje se ogledaju u jednostavnosti proporcije i forme, prilagođenosti forme objekata topografiji terena i prilagođenosti klimatskim uslovima i upotrebi autohtonih materijala i vegetacije.

Potrebno je nastaviti aktivnosti na sprovođenju neophodnih pravnih radnji u cilju turističke valorizacije započetih investicionih projekata i to prvenstveno za lokaciju bivšeg hotela Fjord u Kotoru, koji će za ovu opštinu predstavljati jedan od najznačajnijih hotelskih kompleksa za navedeno područje, urađen po najstrožijim standardima luksuznog brendiranog hotela. Takođe, potrebno je dalje sprovoditi aktivnosti na valorizaciji lokaliteta bivšeg hotela Igalo, hotela Tamaris, starog hotela Boka, kao i unaprjeđenje standarada u hotelu Plaža, koji je ujedno i najveći hotel na teritoriji opštine Herceg Novi. Isti predstavljaju značajan potencijal koje bi kroz adekvatne investicione aktivnosti postali prepoznatljivi turistički kompleksi koji bi bili pokretači visokokvalitetnog razvoja turizma na teritoriji opštine Herceg Novi, što bi se odrazilo na brojne benefite kako za Opštinu Herceg Novi, tako kao i za ukupnu turističku privredu.

Potrebno je kreirati projektne aktivnosti na lokalnom nivou, kroz različite programe podrške kreirane od strane lokalne turističke organizacije u cilju povezivanja turizma i poljoprivrede, malog biznisa i preduzetništva. Razvoj ruralnog turizma u zaleđu urbanih cjelina Budve i Bara, je potrebno snažno podržati od strane nadležnih organa na državnom i lokalnom nivou.

Hotelski standardi

U I liniji do mora treba težiti hotelskoj ponudi kategorije 4 i 5 zvjezdica. Hoteli pored osnovnih sadržaja neophodno je da posjeduju adekvatnu raznovrsnu strukturu sadržaja ponude baziranih na sportskom (regate svih vrsta, treninzi za veslanje tokom zime, ronjenje, pješačenje), zabavnom, kulturnom i zdravstvenom programu za njegu zdravlja i odmor, kao i druge sadržaje turističke infrastrukture i suprastrukture. Takođe, za nove hotele, naročito u dijelu koji su van urbane matrice, prilikom izgradnje hotela potrebno je poštovati kriterijum da se za jednu smještajnu jedinicu obezbijedi 100 m² zelenih površina.

U zoni zaleđa, hotelska ponuda bi trebala da bude kategorije 3-5 zvjezdica, koji će biti otvoreni tokom cijele godine. Hoteli moraju biti građeni tematski sa dopunskim sadržajima, koji će se oslanjati na diverzifikovanu ponudu grada, a ne samo na plažni turizam.

Potrebno je raditi na povećanju standarda postojećih smještajnih kapaciteta i unaprijeđenju kvaliteta usluge u sektoru turizma.

Cilj pozicioniranja je da predmetni klaster postane destinacija sa ukupno do 10.000 kreveta, i to da sa većim turističkim kompleksima sa do 800 kreveta u opštini Herceg Novi, Tivat i na poluostrvu Luštica (Porto Montenegro, Porto novi, Luštica Bay), dok u Kotoru i selima oko zaliva u formi malih porodičnih hotela sa maksimumom do 100 kreveta. Pojedinačno, može doći do odstupanja od predmetno postavljenog cilja, ukoliko se detaljnim analizama dođe do opravdanosti realizacije drugačijeg koncepta investicija.

Infrastruktura

Preduslov ravnomjernog, kvalitetnog i dugoročno održivog razvoja je i razvoj i unapređenje saobraćaja i ukupne infrastrukture predmetnog klastera, s obzirom da smo svjedoci da su naročito u periodu jula i avgusta zabilježena preopterećenja saobraćajne infrastrukture, zakrčenja gradskih centara zbog nedostatka parking prostora, nestašica vode, zagađenja plaža, i druge posljedice koje su rezultat neodgovarajuće infrastrukture koja može da primi dolazak turista.

Potrebno je poraditi na strateškom pristupu u rješavanju komunalnih problema naročito na teritoriji opštine Herceg Novi, koji se oglašuju u nedovoljno razvijenoj vodovodnoj mreži i nepostojanju sistema za odvod otpadnih voda (fekalna i atmosferska kanalizacija), nedovoljnoj pokrivenosti kanizacionom mrežom, nepostojanju sistema za prečišćavanje otpadnih voda, lošem kvalitetu lokalnih puteva na ruralnim područjima i slaboj povezanosti seoskih područja sa gradskim jezgrom, kao i na zagušenosti magistralnog puta u toku ljetnje turističke sezone.

Potrebno je raditi na poboljšanju neodgovarajuće i izgradnji nedostajuće saobraćajne mreže, naročito sekundarne mreže saobraćajnica - sabirne ulice, pristupne ulice i parkirališta. Suzbiti uzurpaciju javnog i privatnog dobra kroz privremene objekte, koji se grade na trotoarima, zelenim i parkovskim površinama, koji onemogućavaju bezbjedno kretanje pješaka i onemogućava planiranje površina za kretanje za osobe sa posebnim potrebama.

Poboljšanje postojeće i izgradnja nedostajuće infrastrukture u cilju snadbijevanja stanovništva kvalitetnom pitkom vodom je apsolutni imperativ u narednom periodu. Posebni akcenat se stavlja na kontrolu sistema vodovoda, kako bi se na minimum sveli gubici vode, koji su

prouzrokovani nelegalnim priključcima ili gubicima vode usljed tehničke neispravnosti vodovodne mreže.

Hoteli i sličan smještaj u opštinama Kotor, Tivat i Herceg Novi u 2021. godini

Hoteli i sličan smještaj	108
smještajne jedinice	4,141
kreveti	8,993

TURISTIČKI PROIZVOD	
Glavni turistički proizvodi	Potporni turistički proizvodi
<ul style="list-style-type: none"> ➤ Visokokvalitetni i ekskluzivni resorti i hoteli sa razvijenom MICE i spa&wellness ponudom ➤ Jahting ➤ MICE ponuda 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Kulturni turizam - muzeji, dvorci, vjerski objekti, arheološka nalazišta, autentična arhitektura ➤ Ribolovački turizam ➤ Manifestacioni turizam ➤ Izletnički turizam

RAZVOJNA ZONA 4 – Prijestonica Cetinje i Skadarsko jezero

KARAKTERISTIKE
<p>Prijestonica Cetinje je kulturno i istorijsko središte Crne Gore. Mala udaljenost, te povezanost magistralnim putem sa crnogorskom obalom (cca. 29 km do Budve i 49km do aerodroma Tivat) i Glavnim gradom Podgorica (cca.37 km), te Lukom Bar (cca. 67 km) predstavljaju odlične preduslove za njegov razvoj. Prijestonica posjeduje izvanredne potencijale za razvoj aktivnog turizma povezanog sa prirodom (pješačke, biciklističke i planinarske rute, sportovi na vodi, i dr.), imajući na umu da su njenom teritorijom obuhvaćena dva nacionalna parka – Lovćen i Skadarsko jezero, te brojne pećine od kojih je najpoznatija Lipska, i neka od najljepših izletišta u Crnoj Gori – Rijeka Crnojevića, Žabljak Crnojevića i Njeguši. Na teritoriji Prijestonice se nalaze i brojne kulturne znamenitosti, i to – dvorac Kralja Nikole, Plavi dvor, Biljarda, Istorijski muzej, Muzej novca, Njegoševa rodna kuća i drugi, kao i nekoliko vjerskih objekata od kojih je najznačajniji Cetinjski manastir, Mauzolej na Lovćenu, objekti u kojima su nakon proglašenja crnogorske nezavisnosti na Berlinskom kongresu 1878. godine bila poslanstva velikih sila. Pomenuto Prijestonicu čini odličnim mjestom za dalji razvoj ponude kulturnog turizma, koji je prema svim istraživanjima, globalno, jedan od pokretača najvećeg broja putovanja.</p>

Skadarsko jezero je jedan od pet nacionalnih parkova /od 1983. godine/, površine cca. 400 km². 1989. godine dobija status područja od međunarodnog značaja za boravak ptica, a 1995. godine je upisan na Ramsar listu - Svjetsku listu močvara od međunarodnog značaja. Skadarsko je najveće jezero, stanište za 280 vrsta ptica i 48 vrsta riba. Ovo područje je povezano za Glavnim gradom i opštinom Bar i Lukom Bar magistralnim putem i željeznicom, što potvrđuje da ima preduslove za dalji razvoj, između ostalog i kao turistička mikro destinacija. Na ovom području se nalazi bogato kulturno - istorijsko nasljeđe - arheološka nalazišta, utvrđenja, srednjovjekovni manastiri, crkve, tradicionalno seosko graditeljstvo. Tu se nalazi nekoliko nalazišta iz ilirsko-helenističkog i rimskog perioda, kao i manastiri iz XIV i XV vijeka, iz doba vladavine dinastija Balšića i Crnojevića i fortifikacioni kompleksi iz perioda osmanske dominacije. Specifična narodna arhitektura - stare ruralne cjeline, pojedinačni primjeri ribarskih i stambenih objekata, kamenih mostova i mlinova na vodotocima rijeka, potvrđuju kulturni pejzaž od posebne graditeljske vrijednosti. Na ovom području je i jedan od najznačajnijih vinarskih regiona u Crnoj Gori – Crmnica. U ovoj regiji se realizuje niz turističkih manifestacija.

SCENARIO/VIZIJA

Prijestonica Cetinje - destinacija sa cjelogodišnjom ponudom, formulisanom na bazi prepoznatih prirodnih i kulturnih znamenitosti, orijentacijom ka aktivnom i kulturnom turizmu i manifestacionim turizmom.

Oblast Skadarskog jezera – destinacija za ponudom za aktivni odmor – ribolov, sportovi na vodi, pješačke i biciklističke staze, prepoznata kao regija u kojoj se uzgaja i proizvodi vino od autohtonih crmničkih sorti.

INVESTICIJE, PROSTOR, HOTELSKI STANDARDI I INFRASTRUKTURA

Prostor i investicije

Krajnji cilj pozicioniranja Klastera Prijestonica Cetinje i Skadarsko jezero jeste kao destinacija koju karakteriše turizam u prirodi, sportski i ruralni turizam, odnosno u okviru gradskih opština Mice i kulturni turizam. Prijestonica Cetinje i Skadarsko jezero, sa istorijskim značajem kao i raznolikošću flore i faune, od velike su važnosti za razvoj turizma. Sa druge strane, Podgorica kao Glavni grad Crne Gore, teži da dugoročno postane gradska turistička destinacija koja kroz različite programe doživljava, aktivnosti i profesionalno oblikovanog turističkog proizvoda, nudi svoje kulturne, istorijske i tradicionalne vrijednosti.

Zaštita kulturnog nasljeđa Prijestonice Cetinje predstavlja apsolutni imperativ prilikom daljeg planiranja i razvoja grada. Na taj način će se osigurati kulturni i prirodni identitet destinacije i i ista će se pozicionirati kao jedna od najvrednijih prostornih regija u okruženju.

Prilikom izgradnje objekata obavezno je poštovanje svih planom definisanih parametara i preporuka je da se pojačaju kontrole realizacije planskih rješenja, kako bi se sačuvao kulturno istorijski izgled Prijestonice Cetinje. Prilikom izgradnje objekata neophodna je primjena jednostavnih arhitektonskih oblika, dominantno u čvrstom materijalu, kamenu, karakterističnom

u njegovoj spoljnoj reljefnoj razradi, načinu slaganja, pritom prateći zahtjeve tradicionalnog izraza gradnje.

Potrebno je usmjeriti posebnu pažnju na realizaciju razvojnih projekata na teritoriji Prijestonice Cetinje i to kroz zajedničku saradnju državnih i lokalnih organa, Nacionalne turističke organizacije Crne Gore i Lokalne turističke organizacije Crne Gore. Potrebno je snažno promovisati investicione potencijale Prijestonice Cetinje, u cilju realizacije već definisanih razvojnih projekata.

Jedan od ključnih razvojnih projekata predstavlja valorizacija brownfield lokacije kroz uspostavljanje višenamjenskog kompleksa na prostoru nekadašnjeg giganta elektroindustrije "Oboda", gdje je potrebno planirati uspostavljanje različitih kulturnih, umjetničkih, turističkih i privrednih sadržaja sa ciljem privlačenja poznatih brendova i stranih investitora.

Takođe, gradnja žičare koja će povezivati Kotor, Lovćen i Cetinje predstavlja razvojni projekat Prijestonice Cetinje i njenom realizacijom Crna Gora bi posjedovala najdužu turističku žičaru na svijetu, koja bi povezivala Cetinje sa Bokokotorskim zalivom, i ujedno predstavljao jedinstveni, savremen, nov i atraktivan segment turističke ponude. Projektom je predviđena izgradnja žičare duge 15 kilometara, sa četiri stanice.

Potrebno je Cetinju "vratiti" hotel Lokandu, koji se nalazio u samom centru Cetinje, a koji je srušen usljed oštećenja nakon zemljotresa 1979. godine. Kako je objekat imao status zaštićenog spomenika kulture, isti je potrebno sagraditi po uzoru na stari hotel, a u skladu sa konzervatorskim uslovima.

Potrebno je nastaviti aktivnosti na realizaciji projekta "Beautiful Cetinje", koji podrazumijeva rekonstrukciju objekta u istorijskom jezgru grada, uz primjenu najasavremenijih mjera energetske efikasnosti.

Potrebno je izvršiti adekvatne radove kako bi tvrđava Žabljak Crnojevića bila dostupna i adekvatno turistički valorizovana kao kulturno istorijsko nasljeđe Crne Gore.

Odličan potencijal i skoro u potpunosti netaknuti predjeli, predstavljaju područja NP "Skadarsko jezero" i "Lovćen". Fokus razvoja predmetnog klastera se upravo ogleda na boljoj valorizaciji predmetnog prostora, kroz strogo kontrolisanu gradnju smještajnih i ugostiteljskih objekata, pritom vodeći se principom očuvanja životne sredine. Rijeka Crnojevića, Virpazar i odabrane destinacije na južnoj obali jezera, Ivanova korita i Lovćen predstavljaju centre doživljaja prirode sa izvrsnim potencijalom za regionalno umrežavanje. Samim tim prioritetno je potrebno uraditi **Menadžment plan Nacionalnog parka "Skadarsko jezero"**, kako bi se kroz takav strateški dokument obezbijedila osnova za dugoročno upravljanje, zaštitu, očuvanje, korišćenje i prezentaciju područja i samim tim i obezbijedili uslovi za bolju valorizaciju i iskorišćenost predmetnog područja.

Održivi razvoj graditeljskog razvoja Skadarskog jezera je apsolutni imperativ prilikom daljeg razvoja ovog podneblja. Pritom treba se voditi principom da se npr. u zoni jezera ne planira veća nova izgradnja osim u pojedinačnim objektima ili manjim grupacijama primjerenih

objekata. Takođe, trebalo bi maksimalno poštovati morfologiju postojećih naselja uz jezero kao i starih naselja u zaleđu, bez tendencije njihovog spajanja i izgradnje u zonama između. Najveći dio intervencija treba usmjeriti na postojeće objekte kroz rekonstrukciju, adaptaciju i dogradnju.

Standardizacija i unifikacija objekata

U cilju kreiranja imidža gradskih opština, a kroz definisane programe privatno – javnog partnerstva (npr. „Novo lice grada“) potrebno je raditi na osvježanju fasada objekata u urbanom dijelu grada, pritom standardizovati rješenja kroz upotrebu materijala i boja koji su estetski prihvatljivi, neutralni i uklopljivi sa okolinom.

Neophodno je raditi na usklađivanju novih i rekonstruisanih zgrada sa uslovima njihovog šireg konteksta (usklađenost sa okruženjem prirodnim, urbanim, kulturnim), pritom poštujući planom definisane standarde koji upućuju na dobro promišljenu arhitekturu urbanih struktura, koja vješto kombinuje lokalnu tradiciju sa elementima moderne arhitekture.

Van urbanih zona objekte graditi u tradicionalnom stilu, kombinujući izuzetnu estetiku i funkcionalnost u cilju postizanja potpune unifikacije dizajna enterijera i spoljnog prostora. Materijale koji se primjenjuju crpiti iz lokalnih izvora, i koristiti prirodne materijale, kao što je kamen i drvo, takođe graditi objekte nenametljivih dimenzija i arhitektonske forme koji su uklopljeni u prostor koji ga okružuje. Harmonija objekata i prostora se ostvaruje kroz unificirane ujednačene dimenzije, oblike, veličine, svjetlost i boje, poštujući tipične odlike tradicionalne gradnje kao što su krov na dvije vode, prekriven crijepom, masivni kameni zidovi debljine i do 80 cm, postojanje prizemenih poluetaža, polukopanih na terenima u padu, koje su namijenjene kao ostave za robu, vino (motiv nekadašnje izbe koji se danas pretvara u konobe i vinske podrume).

Takođe, potrebno je na nivou lokalnih samouprava targetirati najstarije građevine koje imaju kulturnu i istorijsku vrijednost, kao i građevine u kojima su živjele ili boravile značajne istorijske ličnosti i iste zaštititi, revitalizovati i turistički valorizovati, ovo naročito u Glavnom gradu Podgorica. Imperativ je da takvi objekti postanu vidljiviji kako stanovnicima, tako i posjetiocima, uvezati izletničke ture kroz kreiranje ruta i mapiranje predmetnih objekata.

Prilikom kreiranja novih sadržaja potrebno je posebnu pažnju posvetiti arhitektonskom oblikovanju i materijalizaciji objekata, naročito vodeći računa da se volumeni objekta pažljivo projektuju sa ciljem dobijanja homogene slike naselja i grada. Fasade objekata i krovne pokrivače treba predvidjeti od kvalitetnog i trajnog materijala i kvalitetno ih ugraditi. U djelovima grada koji imaju istorijsku vrijednost objekte graditi na motivima lokalne etnoarhitekture, sa autohtonim materijalima.

Vizija razvoja prostora je prepletanje tradicionalnog i istorijskog sa jedne strane i savremenog i modernog sa druge strane. U tom smislu neophodno je poštovati suštinske principe arhitekture ovog podneblja koje se ogledaju u jednostavnosti proporcije i forme, prilagođenosti forme objekata topografiji terena i prilagođenosti klimatskim uslovima i upotrebi autohtonih materijala i vegetacije.

Potrebno je kreirati projektne aktivnosti na lokalnom nivou, kroz različite programe podrške kreirane od strane lokalne turističke organizacije u cilju povezivanja turizma i poljoprivrede, malog biznisa i preduzetništva. Razvoj ruralnog turizma u okolini urbanih cjelina Podgorice, Danilovgrada i Cetinja, je potrebno snažno podržati od strane nadležnih organa na državnom i lokalnom nivou.

Hotelski standardi

U gradskim zonama potrebno je težiti hotelskoj ponudi kategorije 4 i 5 zvjezdica. Hoteli u gradskim zonama pored osnovnih sadržaja neophodno je da posjeduju adekvatnu raznovrsnu strukturu sadržaja ponude koju čine: prije svega kongresni kapaciteti, velnes centri, tematski restorani, sportski tereni, i/ili druge sadržaje turističke infrastrukture i suprastrukture. Takođe, za nove hotele, u dijelu koji su van stroge urbane matrice, prilikom izgradnje hotela potrebno je poštovati kriterijum da se za jednu smještajnu jedinicu obezbijedi 80 m² zelenih površina.

U zoni zaleđa, hotelska ponuda bi trebala da bude kategorije 3-5 zvjezdica, koji će biti otvoreni tokom cijele godine. Pored hotelskih kapaciteta, potrebno je u naseljima i selima van grada podsticati razvoj većeg broja seoskih domaćinstava kategorije 3 zvjezdice i iste umrežavati sa izgrađenim panoramskim rutama, kroz adekvatna mapiranja, kako bi dobili cjelishodan turistički proizvod.

Potrebno je raditi na povećanju standarda postojećih smještajnih kapaciteta i unaprijeđenju kvaliteta usluge u sektoru turizma.

Infrastruktura

Preduslov ravnomyernog, kvalitetnog i dugoročno održivog razvoja je i razvoj i unapređenje saobraćaja i ukupne infrastrukture predmetnog klastera. Posebnu pažnju je potrebno posvetiti na obezbjeđenju nedovoljno razvijene vodovodne mreže i nepostojanju sistema za odvod otpadnih voda (fekalna i atmosferska kanalizacija), nedovoljnoj pokrivenosti kanizacionom mrežom, nepostojanju sistema za prečišćavanje otpadnih voda, lošem kvalitetu lokalnih puteva na ruralnim područjima i slaboj povezanosti seoskih područja sa gradskim jezgom.

Potrebno je raditi na poboljšanju neodgovarajuće i izgradnji nedostajuće saobraćajne mreže, naročito sekundarne mreže saobraćajnica- sabirne ulice, pristupne ulice i parkirališta. Suzbiti uzurpaciju javnog i privatnog dobra kroz privremene objekte, koji se grade na trotoarima, zelenim i parkovskim površinama, koji onemogućavaju bezbjedno kretanje pješaka i onemogućava planiranje površina za kretanje za osobe sa posebnim potrebama.

Hoteli i sličan smještaj u Prijestonici Cetinje u 2021. godini

Hoteli i sličan smještaj	5
smještajne jedinice	158
kreveti	322

TURISTIČKI PROIZVOD	
Glavni turistički proizvodi	Potporni turistički proizvodi
<ul style="list-style-type: none"> ➤ Turizam zasnovan na prirodi – proizvod koji počiva na aktivnom turizmu - pješaćenje, planinarenje, biciklizam, .. ➤ Kulturni turizam - muzeji, dvorci, vjerski objekti, arheološka nalazišta, autentična arhitektura ➤ Gastronomija i autentična vina 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Posmatranje ptica ➤ Ribolovački i sportsko-ribolovački turizam ➤ Izletnički turizam ➤ Manifestacioni turizam

RAZVOJNA ZONA 5 - Centralna regija

KARAKTERISTIKE
<p>Glavni grad Podgorica je grad koji se odlikuje harmonijom tradicionalnih i modernih arhitektonskih stilova, te skladom u spoju starog i novog, sa pažnjom ćete ga istraživati i doživjeti na više načina. Uživacete upoznavajući glavni grad Crne Gore i njegovu bogatu kulturnu baštinu, arheološke lokalitete Duklju i Medun ili Staru Varoš i Sahat kulu. Isto tako, ne propustite priliku da otkrijete prirodne atrakcije, veličanstvene kanjone Morače i Cijevne, čari planinskog kampovanja, rekreacije i planinarenja u Kučkim planinama, obilazak panoramske rute i vidikovaca ili jednostavno uživajte u kupanju u ledničkim jezerima i planinskim odrazima u njima. Poseban ugođaj predstavlja krstarenje Skadarskim jezerom, posmatranje jezerskih pejzaža ili meditiranje na obalama jedne od pet gradskih rijeka. Raznovrsnu eno-gastro ponudu čini spoj mediteranske i kontinentalne nacionalne kuhinje i bogate vinske riznice autohtonih vina vrhunskog kvaliteta.</p> <p>Danilovgrad je kao destinacija prepoznat po manastirima Ostrog i Ždrebaonik, po relativno očuvanoj arhitekturi užeg gradskog jezgra sa specifičnim starim balkonima, jednoj Umjetničkoj koloniji u Crnoj Gori sa zavidnim brojem ekspanata, Zavičajnim muzejem, Spuškom tvrđavom i Martiničkom gradinom, te rijekom Zetom sa brojnim plažama, koja je proglašena parkom prirode. Jednu od atrakcija u novijem periodu predstavlja i farma magaraca, jedna od poslednjih preostalih u Evropi. Na rijeci Zeti je više mostova iz različitih vremenskih perioda.</p> <p>Nikšić koji je najveća opština u Crnoj Gori ima dobar geografski položaj i povezan je magistralnim putevima sa Glavnim gradom, sa Bokom Kotorskom ali i Žabljakom. Nikšić posjeduje i kulturne i prirodne potencijale za razvoja turizma, među kojim su arheološko nalazište Crvena stijena, Carev most, Dvorac kralja Nikole, Bedem – gradska tvrđava, Saborna crkva Sv. Vasilija Ostroškog, nekoliko jezera, park-šume, izletišta poput Trebjese.</p>

Tuzi imaju dobar geografski položaj i prirodna bogatstva, udaljeni su od obale cca.40 km, a od susjedne Albanije cca. 14km. Ima izlaz na Skadarsko jezero, rijeku Cijevnu, te se nalazi na dijelu Ćemovskog polja, pa samim tim se istovremeno prostire i u planinskom i u ravničarskom regionu. Potvrda kulturno-istorijskog značaja je dokaz da je ovo područje bilo naseljeno još u neolitu. Nalazi se na starom rimskom putu ka Skadru, a u vrijeme Ilira naseljavali su ga Labeati. Na području Tuzi postoje ostaci iz perioda vladavine Ilira, Rimljana, Osmanlija, kao i ostaci ranohrišćanskih crkava.

INVESTICIJE, PROSTOR, HOTELSKI STANDARDI I INFRASTRUKTURA

Prostor i investicije

Prostorna vizija razvoja Glavnog grada Podgorice, shodno prostornom planu, jeste zaštita, nadgradnja i razvoj kvalitetne strukture grada i urbane regije. Osnovni ciljevi razvoja su održivi urbani razvoj i smanjenje razlika u opremljenosti naselja, povećana socijalna kohezija, zdravlje i vitalnost stanovništva, razvoj održivog saobraćaja, zaštita biodiverziteta, zaštita poljoprivrednog zemljišta, povećanje energetske efikasnosti i ublažavanje uticaja klimatskih promjena.

Sa aspekta turističko geografske regionalizacije, teritoriju Podgorice možemo podijeliti na južnu, centralnu i sjevernu zonu. Južna zona obuhvata predio Skadarskog jezera sa zaleđem i velikim potencijalom za razvoj različitih vidova turizma, kao i razvojnim programom turističkih kapaciteta na područjima Vranjine, Plavnice i Podhuma. Takođe, prepoznaje se veliki potencijal kada je u pitanju razvoj vinskog turizma. Centralna zona obuhvata prostor planskog područja grada sa potencijalom da postane kongresni centar, uz adekvatan razvoj većih hotelskih kapaciteta, prije svega hotela sa 4* i 5*, kao i širenje mreže manjih hotelskih objekata u gradskom jezgru. Sjeverna zona obuhvata prostor brda - Ljevorječko područje, Bratonožići, Piperi, Malesija i Kuči, koji raspoložu zaštićenim područjima (planinskog vijenca Komovi i kanjona rijeke Cijevne) i u ovom dijelu moguć je razvoj eko-turizma, planinarenje i zimske sportsko-rekreativne aktivnosti, dok šire rekreativno područje obuhvata Žijevo i Korita.

Osnovni ciljevi razvoja turizma u Glavnom gradu Podgorice obuhvataju zadovoljenje potreba turističke tražnje, kao i unapređenje turizma kao privredne grane. Osnovni pravci uređenja integralne turističke ponude su: bolja iskorišćenost postojeće materijalne osnove, povećanje kapaciteta i kvaliteta postojeće infrastrukture, uređenje grada i zaštita Skadarskog jezera i vodotoka Morače, Zete, Ribnice, Cijevne i Sitnice, vrednovanje kulturnih dobara u turističkoj ponudi, unapređenje kulturno-zabavnog i sportskog sadržaja, uređenje izletišta, vrijednih prirodnih ambijenata i drugih turističkih punktova.

Standardizacija i unifikacija objekata

U cilju kreiranja imidža gradskih opština, a kroz definisane programe privatno – javnog partnerstva (npr. „Novo lice grada“) potrebno je raditi na osvježenju fasada objekata u urbanom

dijelu grada, pritom standardizovati rješenja kroz upotrebu materijala i boja koji su estetski prihvatljivi, neutralni i uklopljivi sa okolinom.

Neophodno je raditi na usklađivanju novih i rekonstruisanih zgrada sa uslovima njihovog šireg konteksta (usklađenost sa okruženjem prirodnim, urbanim, kulturnim), pritom poštujući planom definisane standarde koji upućuju na dobro promišljenu arhitekturu urbanih struktura, koja vješto kombinuje lokalnu tradiciju sa elementima moderne arhitekture.

Van urbanih zona objekte graditi u tradicionalnom stilu, kombinujući izuzetnu estetiku i funkcionalnost u cilju postizanja potpune unifikacije dizajna enterijera i spoljnog prostora. Materijale koji se primjenjuju crpiti iz lokalnih izvora, i koristiti prirodne materijale, kao što je kamen i drvo, takođe graditi objekte nenametljivih dimenzija i arhitektonske forme koji su uklopljeni u prostor koji ga okružuje. Harmonija objekata i prostora se ostvaruje kroz unificirane ujednačene dimenzije, oblike, veličine, svjetlost i boje, poštujući tipične odlike tradicionalne gradnje kao što su krov na dvije vode, prekriven crijepom, masivni kameni zidovi debljine i do 80 cm, postojanje prizemenih poluetaža, polukopanih na terenima u padu, koje su namijenjene kao ostave za robu, vino (motiv nekadašnje izbe koji se danas pretvara u konobe i vinske podrumce).

Takođe, potrebno je na nivou lokalnih samouprava targetirati najstarije građevine koje imaju kulturnu i istorijsku vrijednost, kao i građevine u kojima su živjele ili boravile značajne istorijske ličnosti i iste zaštititi, revitalizovati i turistički valorizovati, ovo naročito u Glavnom gradu Podgorica. Imperativ je da takvi objekti postanu vidljiviji kako stanovnicima, tako i posjetiocima, uvezati izletničke ture kroz kreiranje ruta i mapiranje predmetnih objekata.

Prilikom kreiranja novih sadržaja potrebno je posebnu pažnju posvetiti arhitektonskom oblikovanju i materijalizaciji objekata, naročito vodeći računa da se volumeni objekta pažljivo projektuju sa ciljem dobijanja homogene slike naselja i grada. Fasade objekata i krovne pokrivače treba predvidjeti od kvalitetnog i trajnog materijala i kvalitetno ih ugraditi. U djelovima grada koji imaju istorijsku vrijednost objekte graditi na motivima lokalne etnoarhitekture, sa autohtonim materijalima.

Vizija razvoja prostora je prepletanje tradicionalnog i istorijskog sa jedne strane i savremenog i modernog sa druge strane. U tom smislu neophodno je poštovati suštinske principe arhitekture ovog podneblja koje se ogledaju u jednostavnosti proporcije i forme, prilagođenosti forme objekata topografiji terena i prilagođenosti klimatskim uslovima i upotrebi autohtonih materijala i vegetacije.

Potrebno je kreirati projektne aktivnosti na lokalnom nivou, kroz različite programe podrške kreirane od strane lokalne turističke organizacije u cilju povezivanja turizma i poljoprivrede, malog biznisa i preduzetništva. Razvoj ruralnog turizma u okolini urbanih cjelina Podgorice, Danilovgrada i Cetinja, je potrebno snažno podržati od strane nadležnih organa na državnom i lokalnom nivou.

Hotelski standardi

U gradskim zonama potrebno je težiti hotelskoj ponudi kategorije 4 i 5 zvjezdica. Hoteli u gradskim zonama pored osnovnih sadržaja neophodno je da posjeduju adekvatnu raznovrsnu

strukturu sadržaja ponude koju čine: prije svega kongresni kapaciteti, velnes centri, tematski restorani, sportski tereni, i/ili druge sadržaje turističke infrastrukture i suprastrukture. Takođe, za nove hotele, u dijelu koji su van stroge urbane matrice, prilikom izgradnje hotela potrebno je poštovati kriterijum da se za jednu smještajnu jedinicu obezbijedi 80 m² zelenih površina.

U zoni zaleđa, hotelska ponuda bi trebala da bude kategorije 3-5 zvjezdica, koji će biti otvoreni tokom cijele godine. Pored hotelskih kapaciteta, potrebno je u naseljima i selima van grada podsticati razvoj većeg broja seoskih domaćinstava kategorije 3 zvjezdice i iste umrežavati sa izgrađenim panoramskim rutama, kroz adekvatna mapiranja, kako bi dobili cjelishodan turistički proizvod.

Potrebno je raditi na povećanju standarda postojećih smještajnih kapaciteta i unaprijeđenju kvaliteta usluge u sektoru turizma.

Infrastruktura

Preduslov ravnomyernog, kvalitetnog i dugoročno održivog razvoja je i razvoj i unapređenje saobraćaja i ukupne infrastrukture predmetnog klastera. Posebnu pažnju je potrebno posvetiti na obezbjeđenju nedovoljno razvijene vodovodne mreže i nepostojanju sistema za odvod otpadnih voda (fekalna i atmosferska kanalizacija), nedovoljnoj pokrivenosti kanizacionom mrežom, nepostojanju sistema za prečišćavanje otpadnih voda, lošem kvalitetu lokalnih puteva na ruralnim područjima i slaboj povezanosti seoskih područja sa gradskim jezgrom.

Potrebno je raditi na poboljšanju neodgovarajuće i izgradnji nedostajuće saobraćajne mreže, naročito sekundarne mreže saobraćajnica- sabirne ulice, pristupne ulice i parkirališta. Suzbiti uzurpaciju javnog i privatnog dobra kroz privremene objekte, koji se grade na trotoarima, zelenim i parkovskim površinama, koji onemogućavaju bezbjedno kretanje pješaka i onemogućava planiranje površina za kretanje za osobe sa posebnim potrebama.

Hoteli i sličan smještaj u opštini Podgorica, Nikšić, Danilovgrad i Tuzi u 2021. godini

Hoteli i sličan smještaj	60
smještajne jedinice	1,578
kreveti	3,223

TURISTIČKI PROIZVOD	
Glavni turistički proizvodi	Potporni turistički proizvodi
<ul style="list-style-type: none"> ➤ MICE turizam ➤ Turizam zasnovan na prirodi – proizvod koji počiva na aktivnom turizmu - pješaćenje, planinarenje, biciklizam, ... ➤ Kulturni turizam - muzeji, vjerski objekti, arheološka nalazišta, autehnična arhitektura ➤ Gastronomija i autentična vina 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Manifestacioni turizam ➤ Ribolovački i sportsko-ribolovački turizam ➤ Izletnički turizam

RAZVOJNA ZONA 6 - Bjelasica, Komovi i Prokletije

KARAKTERISTIKE
<p>Klaster Bjelasice, Komova i Prokletije obuhvata sjeveroistočni dio Crne Gore i opštine Kolašin, Mojkovac, Bijelo Polje, Berane, Andrijevicu, Petnjicu, Rožaje, Plav i Gusinje. Ovim planinskim vijencima su obuhvaćena i dva nacionalna parka - Biogradska gora i Prokletije, kao i jedan park prirode – Komovi, koji je nedavno uspostavljen.</p> <p>Bjelasica se prostire na teritoriji opština Kolašin, Mojkovac, Bijelo Polje, Berane i Andrijevicu, a površine je od cca. 630 km².</p> <p>Bjelasica je bogata šumom, i listopadnom i četinarskom, ljekovitim biljkama, endemičnim vrstama. Na Bjelasici se nalazi Biogradsko jezero, koje je dio istoimenog nacionalnog parka, a Biogradska gora je i jedna od poslednjih sačuvanih prašuma u Evropi. Tu se nalazi i 25 biljnih zajednica sa više endema. Nacionalni park je bogat i biljnim i životinjskim svijetom, različitim vrstama ptica, niske i visoke divljači. Na obroncima ove planine u funkciji su dva skijališta, Kolašin 1450 i Kolašin 1600.</p> <p>Komovi su prepoznatljivi po nekoliko vrhova iznad 2.400 m - Kučki, Vasojevički i Ljevorečki Kom. Prema Prostornom planu posebne namjene (PPPN) za Bjelasicu i Komove, na padinama Bjelasice je planirana izgradnja još 4 skijališta, a na padinama Komova eko avanturističkog parka za ekstremne sportove.</p> <p>Prokletije su planinski vijenac dužine cca. 70 km, površine 250 km, a dio su istoimenog nacionalnog parka. Najviši vrhovi u Crnoj Gori su upravo dio ovog planinskog vijenca, a čak nekoliko vrhova je visine iznad 2500m - Zla Kolata, Dobra Kolata, Maja Rosit na Bjeliču. Prokletije raspolažu prirodnim atrakcijama kao što su se nalazi nekoliko Plavsko, Hridsko i Visitorsko jezero, ali i izvorima koji su poznata izletišta - Ali-pašini izvori kod Gusinja, Oko Skakavice (Savino oko), potom tjesnac Grlja i dolina Grebaje. Na Prokletijama je i ski centar Hajla, za koji je planirana izgradnja moderne infrastrukture.</p>

SCENARIO/VIZIJA

Region Bjelasice, Komova i Prokletija je planinska turistička destinacija sa turističkom ponudom baziranom na glavnim vidovima turizma: ski i ruralnom turizmu kao okosnicom usluga koja povezuje sve ponude.

Područja nacionalnih parkova Biogradska gora i Prokletije predstavljaju jedan od glavnih razvojnih turističkih potencijala ovog područja. Turistička ponuda je diverzifikovana i zasnovana na razvijenoj mreži hiking i biking staza, tematskih ruta kreiranih oko najznačajnije kulturno istorijske baštine i prirodnih potencijala, kao i na visoko-kvalitetnim brendiranim hotelima koji posjeduju MICE sadržaje. Poljoprivreda je usko povezana sa turizmom, i domaći proizvodi se plasiraju i u samim domaćinstvima, ali i u hotelima i restoranima u regiji, ali i u cijeloj Crnoj Gori. Turizam kao ekonomska djelatnost povezan je sa svim drugim sektorima i donosi koristi velikom broju ljudi, naročito u ruralnim područjima, ali i ženama i mladim.

INVESTICIJE, PROSTOR, HOTELSKI STANDARDI I INFRASTRUKTURA

U skladu sa Prostornim planom posebne namjene Bjelasica i Komovi na prostoru planina Bjelasice i Komova je planirana izgradnja više modernih planinskih i ski centara.

U južnom dijelu područja Bjelasice na teritoriji opštine Kolašin u toku je razvoj planinskog i ski centra **Kolašin 1600**. Dakle, značajne infrastrukturne aktivnosti na unapređenju turističke ponude na Sjeveru Crne Gore se sprovode upravo na prostoru lokaliteta i ski centra Kolašin 1600, koje se prepoznaje kao nosilac razvoja zimskog turizma u Crnoj Gori.

Zona za bazno naselje planinskog centra Kolašin 1600 se nalazi na oko 1600 mnm i površina baznog naselja iznosi 27,19 ha i sastojće se od zone parkinga na ulazu u bazno naselje, zone sa objektima centralnog naselja sa hotelima, apartmanima, recepcijom i javnim sadržajima, zone zasebnih grupacija sa objektima jednorodičnih i višeporodičnih smještajnih jedinica i površina za polazište ski liftova. Planinski centar Kolašin 1600 predviđa izgradnja 3 hotela sa ukupno 2485 ležaja u hotelima, apartmanima i jednorodičnim objektima.

Izgrađeni Klaster 1 baznog naselja zajedno sa potpuno funkcionalnim Ski centrom „Kolašin 1600“ (skijaškim sadržajima i sistemom za vještačko osnježavanje) predstvaljače potpuno novi i konkurentan turistički proizvod Crne Gore.

Zona planinskog centra **Žarski** se nalazi u sjevernom dijelu područja Bjelasice, na području opštine Mojkovac, i obuhvata područje površine 1.550 ha na nadmorskoj visini od 1650 m.

Naselje planinskog centra će se sastojati od zone parkinga na ulazu u bazno naselje, zone sa objektima centralnog naselja sa hotelima (ukupno 14), apartmanima, recepcijom i javnim sadržajima, zone zasebnih grupacija sa objektima jednorodičnih i višeporodičnih smještajnih jedinica (ukupno 6.796 kreveta) i površina za polazište ski liftova. Zona ski staza je interpolirana u zonu baznog naselja na način da obezbjeđuje idealnu dostupnost skijašima. U toku je

izgradnja Ski centra „Žarski“ koje će u planiranom vremenskom intervalu biti stavljeno u punu funkciju, kao potpuno novo i moderno skijalište.

Zona baznog naselja **Cmiljača** se nalazi u sjevernom dijelu područja Bjelasice na teritoriji opštine Bijelo Polje, a u sjeveroistočnom dijelu zone planinskog centra Žarski na 1.620 mnm sa površinom od 7,5 ha. U baznom naselju planinskog centra Cmiljača su planirane zone sa 4 hotela i 22 bungalova, kao i površine za polazište ski liftova, sa ukupno 1.995 ležaja. U toku je izgradnja Ski centra „Cmiljača“ koje će u planiranom vremenskom intervalu biti stavljeno u punu funkciju, kao potpuno novo i moderno skijalište.

Osnovni cilj izrade Lokalne studije lokacije „**Hajla i Štedim**“ je bio da se stvore prostorno planske pretpostavke za osmišljeni ekonomski razvoj izrazitih prirodnih potencijala, prostornog obuhvata Rusolije, Štedima, Ahmice, Bandžova i Hajle, kao i koridora koji funkcionalno veže ovaj prostor sa centrom Opštine. Planom je obuhvaćeno područje površine 4.326,49 ha, a prostor u granicama zahvata Lokalne studije, prepoznat je kao planinsko, ljetnje, zimsko, sportsko - rekreaciono područje na nadmorskoj visini od preko 1.500 m. Predmetna lokacija predstavlja najkvalitetniji planinski turistički lokalitet u Opštini Rožaje.

Izgradnja skijaškog centra na Hajli i Štedimu u smislu iskorišćavanja prirodnog potencijala područja doprinijeće razvoju turizma i dodatno uticati na povećanu tražnju za poljoprivrednim i šumskim proizvodima, različitim servisnim uslugama, za nekretninama i dr., čime će se povećati stepen atraktivnosti i konkurentnosti područja i rožajskog kraja u cjelini. Ski centar „Štedim-Hajla“ će u planiranom vremenskom intervalu biti stavljen u punu funkciju, kao potpuno novo i moderno skijalište.

Pored skijaških i planinskih centara, poseban dragulj u turističkoj ponudi Crne Gore će biti **Đalovića pećina**, koja pripada širem prostoru Đalovića klisure, odnosno prostoru definisanom kao „zaštićeno područje“. Đalovića klisura je, zbog svojih specifičnosti i ljepote, stavljena pod nacionalnu zaštitu još 1968. godine i svrstana je u kategoriju Spomenika prirode. Granica ovog spomenika prirode je data u PPO Bijelo Polje iz 1988. godine, a površina zaštićenog područja po PPO iznosi 1.106 ha. Đalovića klisura je i „NATURA 2000 EMERALD PODRUČJE“, a prepoznata je i kao ekološki značajan lokalitet. Đalovića pećina je najduži speleološki objekat u Crnoj Gori, a njene prirodne vrijednosti su jedinstvene, ne samo na području Dinarida već i mnogo šire. Pećina nad „Vražjim firovima“ (Đalovića pećina) nalazi se u središnjem dijelu Đalovića klisure. Prostor valorizacije je prostor Đalovića Klisure na potezu od Manastira Podvrh sa Crkvom Sv. Nikole do ulaska u Đalovića pećinu, na površini od cca 114 ha.

U toku je izgradnja Ski centra „Cmiljača“ koji će u planiranom vremenskom intervalu biti stavljen u funkciju ovaj vrijedni speleološki objekat. Đalovića pećina i šire područje kojem gravitira ovaj lokalitet idealni su za sve oblike avanturističkog turizma: speleologija, kanjoning, zip-lajn, kajak na brzim vodama, slobodno penjanje, via-ferata, planinski biciklizam, lov i ribolov, pješačenje, planinarenje kao i raznih oblika avanturističkih parkova u prirodi.

Završetak putne infrastrukture koja je u izvođenju.

Značajnije ulaganje u infrastrukturu u ruralnim područjima – putevi, vodosnadbijevanje, električna energija, ali i pojačavanje signala za mobilnu telefoniju i dostupnost interneta

Hoteli i sličan smještaj u opštinama Kolašin, Mojkovac, Bijelo Polje, Berane, Andrijevica, Petnjica, Rožaje, Plav i Gusinje u 2021. Godini

Hoteli i sličan smještaj	33
smještajne jedinice	6,44
kreveti	1,390

TURISTIČKI PROIZVOD	
Glavni turistički proizvodi	Potporni turistički proizvodi
<ul style="list-style-type: none"> ➤ Zaštićene zone (nacionalni parkovi i park prirode) sa diversifikovanom ponudom. ➤ Zimski turizam – ski centri na obroncima Bjelasice i Komova ➤ Turizam zasnovan na prirodi – pješačenje i planinarenje, biciklizam, skijanje, jahanje konja i dr. ➤ MICE turizam (postojeći i kapaciteti u izgradnji) ➤ Ruralni turizam – seoska domaćinstva i katuni 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Ponuda eko i etno sela ➤ Lovni i ribolovni turizam ➤ Gastronomija ➤ Kulturni turizam (manifestacije, kulturna baština) ➤ Porodični turizam

RAZVOJNA ZONA 7 - Durmitor i Sinjajevina sa kanjonom rijeke Tare

KARAKTERISTIKE
Nacionalni park Durmitor sa kanjonom rijeke Tare nalazi se na UNESCO-voj listi svjetske prirodne i kulturne baštine /1980/. Obuhvata masiv planine Durmitor, kanjone rijeka Tare, Drage, Sušice i najviši dio kanjonske doline Komarnice. Durmitor je prepoznat po izuzetnoj

Ijepoti svojih planinskih vrhova i 18 ledničkih jezera tzv "Gorske oči", od kojih su najpoznatija Crno jezero, Škrčka jezera, Zminičko i Zminje, itd. U središtu nacionalnog parka je Žabljak, gradsko naselje na najvećoj nadmorskoj visini na Balkanu. Na teritoriji nacionalnog parka nalazi se i UNESCO zaštićeni stećci. Nacionalni park Durmitor i park prirode Piva su okosnica turističke ponude, a ulaganja u putnu infrastrukturu (put Nikšić – Žabljak) i uspostavljanje panoramske rute "Prsten oko Durmitora", učinile su je dostupnijom iz raznih pravaca. Durmitor je nekad bio poznat ski centar zbog izazovnih padina, koji danas posjeduje skijalište na Savinom kuku sa nedovoljno modernizovanom infrastrukturom. Karakteriše ga četinarska šuma, ali i uopšte bogatstvo flore i faune, dom je brojnih životinjskih vrsta, a na ovoj teritoriji je i rezervat crnog bora – Crna Poda. Značajno kulturno-istorijsko nasleđe predstavlja i most na Tari, i džamija u Pljevljima, manastir Dobrilovina i brojni drugi kulturno istorijski spomenici. Via Dinarica je okosnica avanturističke ponude i transnacionalnog je karaktera, uz brojne druge hiking i biking staze, panoramske puteve i slično, a rafting na Tari i kanjoning u kanjonu Nevidio predstavljaju najatraktivnije avanturističke aktivnosti. U poslednjih par godina se povećava broj registrovanih seoskih domaćinstava, što je značajno s obzirom na to da ova regija ima tipične proizvode kao što su durmitorski sir i skorup, pljevaljski sir, a i sve veći broj organskih proizvoda, što doprinosi ukupnoj turističkoj ponudi.

Planinski masiv Sinjajevine se prostire na gotovo 40km površine, je planina koja je važna sa aspekta stočarstva jer je odlikuju ogromna prostranstva pašnjaka. Na njoj teritoriji nalazi se i jedno od najljepših jezera, Zabojsko jezero. Graniči se sa nacionalnim parkovima Durmitor i Biogradska gora. Na ovom području se realizuju pješačke i biciklističke ture, a turisti mogu uživati i u jahanju konja.

SCENARIO/VIZIJA

Durmitor i Sinjajevina sa kanjonom rijeke Tare - destinacija prepoznata po skijališnom turizmu sa pratećom infrastrukturom, ruralnom turizmu, kao i po aktivnom odmoru - planinarenju, pješačenju, hodanju po krpjama, raftingu, kampovanju, jahanju konja i dr. Takođe, klister je prepoznat po razvijenoj hotelskoj ponudi koja se zasniva na MICE sadržajima i porodičnom turizmu, uz autentičnu gastronomiju, sportsko-rekreativne i avanturističke sadržaje (kampovi za sportiste, zip line, bungee jumping, off road karavani i dr.)

Nacionalni park Durmitor se vodi održivim principima u kreiranju turističke ponude ne samo u strogo zaštićenoj zoni već i šire, i predstavlja zamajac za turizam cijele regije. Na isti način funkcioniše i park prirode Piva, i doprinosi da se turistička ponuda ali i prihodi od turizma prošire na druge djelove regije, a i da se turistički pritisak na najatraktivniju zonu smanji. Okosnica kulturne ponude su stećci koji su pod UNESCO zaštitom, ali su i svi ostali kulturno istorijski spomenici adekvatno uključeni u ponudu. Raznovrsni domaći proizvodi karakteristični za ovu regiju su u upotrebi u ugostiteljskom sektoru u regiji i šire, a lokalna gastronomija je prezentovana u restoranima širom regije. Seoska domaćinstva pružaju usluge u turizmu, pa avanturisti na stazama imaju usluge, a lokalno stanovništvo prihode kroz pružanje usluga.

INVESTICIJE, PROSTOR, HOTELSKI STANDARDI I INFRASTRUKTURA

Opredjeljenje Crne Gore je kreiranje visokokvalitetnog turističkog proizvoda na području Durmitora, što podrazumijeva poboljšanje kvaliteta i bitno preoblikovanje ponude i ukupne infrastrukture, u pravcu unapređenja konkurentske njegove pozicije kao posebne turističke destinacije. U tom smislu, opredjeljenje je da se pažljivo upravlja razvojem turističke ponude, na način da prioritet bude na održivom razvoju ponude koja kreira najveće koristi za ekonomiju, kako sa aspekta prihoda tako i zaposlenosti, ali i čuva životnu sredinu.

Lokalitet **Savin Kuk** obuhvata zonu postojećeg skijališta Savin Kuk sa neposrednom okolinom i planiran je kao destinacija visoke kategorije i kvalitetne ponude, namijenjena prvenstveno posjetiocima koji se bave sportom. Planira se rekonstrukcija kompletne postojeće skijaške infrastrukture. Detaljna analiza ovog područja i investicija sa više aspekata, nudi jasan zaključak o opravdanosti i profitabilnosti investicije na ovom lokalitetu, ali i strogo vodi računa o održivosti sa aspekta očuvanja izuzetnih univerzalnih vrijednosti dobra svjetske baštine, odnosno osjetljivog prostora u kojem se vrši intervencija zamjene starih instalacija. Jedno moderno skijalište na lokalitetu Savin kuk će u planiranom vremenskom intervalu biti stavljeno u punu funkciju.

Značajnije ulaganje u infrastrukturu u ruralnim područjima – putevi, vodosnadbijevanje, električna energija, ali i pojačavanje signala za mobilnu telefoniju i dostupnost interneta.

Hoteli i sličan smještaj u opštinama Žabljak, Pljevlja, Plužine i Šavnik u 2021. godini

Hoteli i sličan smještaj	24
smještajne jedinice	399
kreveti	836

TURISTIČKI PROIZVOD

Glavni turistički proizvodi	Potporni turistički proizvodi
<ul style="list-style-type: none"> ➤ Zimski turizam – ski centri ➤ Zaštićene zone (nacionalni park i park prirode) sa diversifikovanom ponudom. ➤ Turizam zasnovan na prirodi – pješačenje i planinarenje, biciklizam, kampovanje, skijanje, jahanje konja i dr. 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Ponuda eko i etno sela, tradicionalna gastronomija ➤ Lovni i ribolovni turizam ➤ Porodični turizam ➤ Gastronomija ➤ Kulturni turizam – stećci i drugo kulturno nasleđe

<ul style="list-style-type: none">➤ MICE turizam (postojeći i kapaciteti u izgradnji)➤ Ruralni turizam – seoska domaćinstva i katuni	
---	--

1.3. Odnos Strategije sa drugim planovima i programima

U daljem tekstu su identifikovane i analizirane relevantne politike i dokumenta koja predstavljaju strateški planski i razvojni okvir na nacionalnom nivou kojim su stvoreni osnovi preduslovi za prepoznavanje razvojnih potencijala i razvoja formulisanih Strategijom razvoja turizma do 2025. godine.

1.3.1. Strategija održivog razvoja do 2030.

Strategija održivog razvoja do 2030. najvažniji je krovni dokument kojim se određuju pravci razvoja Crne Gore usmjereni ka dobrobiti čovjeka i prirode. U kontekstu zelene ekonomije i principa održivog razvoja, Strategija prepoznaje veliku šansu u daljem razvijanju turizma zasnovanog na usklađenosti interesa ekonomskog razvoja i potreba zaštite životne sredine i očuvanja prirodnih resursa, kao i na pristupu koji podrazumijeva prilagođavanje negativnim posljedicama klimatskih promjena i njihovo ublažavanje. Održivi razvoj turizma zahtijeva uvažavanje principa:

- a) optimalne upotrebe prirodnih resursa kroz implementaciju politika i mjera kojima se ublažava djelovanje klimatskih promjena na ekonomski razvoj, omogućava smanjenje emisija gasova s efektom staklene bašte i prelazak na niskokarbonsku ekonomiju, kao i smanjenje ranjivosti sistema, prirodnih i stvorenih, na stvarne i očekivane efekte klimatskih promjena;
- b) poštovanja socio-kulturnih autentičnosti zajednice, očuvanja kulturne baštine i tradicionalnih vrijednosti;
- c) obezbjeđivanja održivog, dugoročnog ekonomskog poslovanja, u cilju ostvarivanja socijalno-ekonomskih koristi za građane. U tom smislu, destinacijsko planiranje i razvojne strategije prvi su koraci u ozelenjavanju turizma. Uz pomoć podsticajnih programa i sistema edukacije, potrebno je motivisati lokalno stanovništvo na preduzetničke aktivnosti. Formiranje klastera moglo bi značajno da pomogne u prenošenju iskustava dobre prakse. Da bi se formirala sveobuhvatna turistička ponuda, takođe je važno omogućiti vezu sektora turizma s proizvodnjom organskih poljoprivrednih proizvoda i drugih tradicionalnih lokalnih specijaliteta.

U daljem razvoju turizma naročit značaj imaće zaštićena područja prirode. Odnos turističke ponude i usluga ekosistema u zaštićenim područjima prirode mora biti dvosmjernan. Razvoj turizma treba da omogući održivu valorizaciju prirode i predjela, kulturnog nasljeđa i tradicije, a upravljači zaštićenih područja, kroz donošenje i sprovođenje planova upravljanja i mobilizaciju finansijskih sredstava iz različitih izvora, treba da unaprijede mogućnosti održive valorizacije usluga ekosistema. U okviru

pitanja međusektorske integracije, treba posebno istaći međuzavisnost klimatskih promjena i sektora turizma – turizam je značajan proizvođač gasova s efektom staklene bašte, a klimatske promjene imaju povratno dejstvo na ovaj sektor. Naime, uticaji klimatskih promjena moraju se uzeti u obzir s obzirom na to da se već sada odražavaju na prihode od turizma. Podaci studije Procjene tehnoloških potreba (TNA) ukazuju da se, usljed klimatskih promjena, mogu očekivati smanjenja prihoda u rasponu od 33 do 68 miliona EUR godišnje. S druge strane, sektor turizma značajno doprinosi povećanju karbonskog staklene bašte, bilo direktno ili indirektno – kroz usluge smještaja, prevoza, konzumacije hrane i ostalog. Kada je riječ o potrošnji prirodnih materijala, sektor turizma je najveći potrošač hrane, fosilnih goriva (nafte i gasa), ruda metala (trajnih proizvoda) i nemetala (građevinskih agregata). Rast bruto dodate vrijednosti u turizmu u direktnoj je korelaciji s povećanjem DMC indikatora. Imajući u vidu dva velika turistička projekta (Porto Novi i Luštica), kao i infrastrukturne projekte i izgradnju autoputa Bar–Boljare, očekuje se značajan porast potrošnje ovih vrsta materijala. Posebno su značajne mogućnosti razvoja niskokarbonskog turizma i ekološki odgovornog odnosa ovoga sektora prema životnoj sredini. Pored poljoprivrede i energetike, turizam je sektor s najvećim mogućnostima za ozelenjavanje ekonomije i povećanje resursne efikasnosti.

1.3.2. Prostorni plan Crne Gore do 2030. godine

Prostorni plan Crne Gore predstavlja krovni dokument kojim se definišu pravci prostornog razvoja države u odnosu na prepoznate ciljeve. Razvoj turizma kao jednog od najvažnijih segmenata privrede detaljno je u obrađen kroz Prostorni plan Crne Gore. U narednom tekstu daje se izvod iz Prostornog plana Crne Gore do 2030, uz napomenu da je novi prostorni plan u fazi izrade i da se očekuje da bude realizovan početkom sledeće godine.

Razmatranjem razvoja sektora turizma kroz Prostorni plan Crne Gore i upoređivanjem sa pravcima razvoja turističkih regija, može se zaključiti da nisu prepoznati konflikti u ciljevima i datim razvojnim pravcima dva dokumenta.

U skladu sa prirodnim uslovima, stepenu razvoja, vrsti turističkih djelatnosti oblast turizma ima prepoznatljivu regionalnu diferenciranost. Potreba za uravnoteženim razvojem turizma uz društvene i ekološke zahtjeve je uslov za sve regione:

2.4.3-1 Svi investicioni zahtjevi za izgradnju većih turističkih objekata moraju biti komplementarni sa očekivanim procjenama o održivom razvoju, sa očekivanim ekonomskim uticajem na region i ukupnim društvenim uticajem.

2.4.3-2 U zaštićenim ili oblastima koje su planirane da budu zaštićene, investiranje u nove, dodatne ili u proširenje postojećih turističkih kapaciteta (hoteli, marine, skijaška infrastruktura i dr.) može biti urađeno samo na osnovu prostornih i urbanističkih planova za datu oblast.

Objašnjenje: Do sada nijesu postojale pouzdane i čvrste osnove za razvoj zaštićenih i planiranih zaštićenih područja, a koje daju jasne smjernice za pojedina područja. Ovo, takođe, uključuje odredbe za razvojnu, društvenu i ekološku i nosivost kapaciteta.

2.4.3.1. Primorski region

2.4.3.1-1 Ukupan prostor za kampovanje na primorju treba smanjiti na 3.000 mjesta. Prostornom alokacijom treba obezbijediti izgradnju modernih, međunarodno konkurentnih **auto-kampova** za tranzitne karavane i kampere sa modernim sanitarnim objektima, prodavnicama, sadržajima za rekreaciju i zabavu. Lokacije za razvoj kampova će se utvrditi prostorno-planskom dokumentacijom nižeg ranga i u skladu sa principima održivog razvoja. Sva mjesta za kampovanje koja nijesu u upotrebi treba da dobiju drugačiju namjenu u periodu od pet godina od usvajanja ovog Prostornog plana.

2.4.3.1-2 Golf tereni moraju se izgraditi u skladu sa standardima koji važe za profesionalne terene, sa oko 150 ha i pratećom infrastrukturom. U Crnoj Gori treba planirati izgradnju do 10 takvih terena, za koje je neophodno izraditi razvojne programe za golf regione i kojima bi se, u skladu sa principima održivog razvoja, definisale lokacije.

2.4.3.1-3 Pretvaranje vojnih kompleksa i industrijskih zona u turističke zone. Prestanak industrijskih i vojnih aktivnosti obezbijediće potencijale za stvaranje novih turističkih zona u okviru priobalja. Ove lokacije mogu uključiti: Kumbor, Remontni zavod – Tivat, kompleks iza Krašića u Tivtu, preko puta Kumbora, na Luštici - Pristan, rt Trašte pored Bigova, Ostrvo cvijeća, Platamune, Maljevik/Crni rt, dio u okviru Luke Bar, Volujicu, Valdanos, Karaulu na Bojani, Mamulu, Donju i Gornju Arzu, Adu Bojanu, Solanu Ulcinj, Exportbilje u Risnu, Radionica i skladišta u Zelenici i dr.

2.4.3.1-4 Razvoj turističkog smještaja na primorju treba veoma pažljivo planirati, jer je kapacitet nosivosti opština u ovom regionu već gotovo iscrpljen. Broj turista u glavnoj sezoni od jula do avgusta stvara negativne efekte, kao što su preopterećenje saobraćajne infrastrukture, zakrčenje gradskih centara, zbog nedostatka parking prostora, nestašica vode, zagađenje plaža i kolovoza, itd.

Razvoj turističkog smještaja biće fokusiran na:

- Oblast opštine Herceg Novi, pretežno na lokacijama: Kobila, Njivice, Savina, Meljine- Lalovina, Zelenika, Kumbor, Baošići, Arza-Mirište-Žanjice, i Luštica.
- Oblast opštine Tivat, uglavnom na lokacijama Pržno-Plavi horizonti, Župa i Bonići, revitalizaciju seoskih naselja predviđenih odgovarajućom planskom dokumentacijom, Ostrvo cvijeća i Sveti Marko; dodatni kapaciteti na osnovu pretvaranja vojne luke i ostalih lokacija u turističke zone.
- Oblast opštine Kotor, na lokacijama Rtac (Risan), Raškov brijeg (Ljuta), na kopnu kod otvorenog mora u Bigovu, na lokacijama iznad litica od Žukotrlice do Trstena u Donjem Grbluj, u Perastu, Gornjem Stolivu i kapetanskim palatama u zalivu.
- Oblast opštine Budva, na lokacijama Bečići, Kamenovo-Miločer, Lučica, Buljarica, Jaz i revitalizovanim selima u Paštrovićima.
- Oblast opštine Bar, na lokacijama Čanj, Veliki pijesak, Utjeha i Maljevik.
- Oblast opštine Ulcinj, na lokacijama: Valdanos, Velika plaža sa njenim dubokim zaleđem, kao i Solana i Ada Bojana uz uvažavanje principa održivog razvoja i prirodnih vrijednosti.

Objašnjenje: Kod razvoja turističkog smještaja mora se prvenstveno shvatiti da je neophodno sprovesti postojeću prostorno-plansku dokumentaciju (PPPPN Morsko dobro i GUP-ovi nekoliko opština) i ubrzati izradu dokumentaciju nižeg nivoa. Treba poboljšati kvalitet smještajnih kapaciteta do srednjeg i visokog standarda na račun postojećih smještajnih kapaciteta niskog standarda; planovima urbansitičkog i građevinskog oporavka komplementarne kapacitete treba u najvećoj mogućoj mjeri pretvoriti u osnovne smještajne kapacitete većeg kvaliteta. Obim kapaciteta po opštinama definisaće se inoviranim Master planom razvoja turizma, a raspored i ostali elementi definišu se planskom dokumentacijom.

2.4.3.1-5 Zdravstveni i wellness turizam razvijaće se u okviru programa "Sunčana obala zdravlja". Odgovarajuće lokacije za zdravstveni i wellness turizam uključuju Igalo, Prčanj, Petrovac sa perspektivom razvoja ovih vidova turizma u oblasti Solila (ukoliko je ovo u skladu sa strogim režimima zaštite) i Ulcinj.

2.4.3.1-6 Nautički turizam je jedan od favorizovanih selektivnih oblika turizma i stoga je ovaj vid turizma potrebno dalje razvijati zbog prirodnih bogatstava, prednosti obale mora i jezera, položaja crnogorske obale, konstantno rastuće potražnje, a naročito zbog ekonomskih efekata koji se postižu realizacijom ovakvog vida turizma. Posebna pažnja usmjerena je na pretvaranje bivših vojnih i industrijskih kapaciteta, kao i devastiranih oblasti u marine, koje pokazuju pozitivan uticaj na ekologiju (zato što je funkcija marine manje štetna po okolinu od postojeće funkcije ovih oblasti, a nema korišćenja dodatnog zemljišta), imidž destinacije i investicioni kapital (jer postoji već riješena komunalna infrastruktura). Nedostatak ovih oblasti je česta potreba za proširenim i u pogledu kapitala intenzivnim čišćenjem brown-fielda. U vezi sa osiguranjem održivog razvoja i očuvanjem ekološke ravnoteže, izbjegavanjem korišćenja plaža i drugih važnih turističkih resursa i procjenom ekonomske opravdanosti, sljedeće lokacije za marine će se zaštititi od zahtjeva i upotreba koje su u suprotnosti ili ometaju predviđenu namjenu:

- Daće se prioritet umjerenom **opremanju postojećih nautičkih tačaka** koje su locirane u okviru izgrađenih i operativno osposobljenih djelova obale, kao što su Kotor, Tivat, Bar i Budva. Potrebno je dovršiti izgradnju marine unutar Luke Bar.

Veće servisne marine sa dovoljno velikim kapacitetima treba da nautičarima obezbijede sve neophodne sadržaje: opštine Bar i Tivat.

Standardne marine sa kapacitetima koji zadovoljavaju potrebe nautičara na svim ostalim ključnim lokacijama: rt Kobila, Liman u Ulcinju, Bigova, Kumbor, Bonići i Luka Zelenika.

Specijalizovane marine odnose se na lokacije za koje postoji veliko interesovanje nautičara, međutim, zbog određenih ekoloških ograničenja, planiranje izgradnje mora se vršiti veoma oprezno: Ada Bojana, Buljarica, Rijeka Crnojevića i Virpazar (za Rijeku Crnojevića i Virpazar ovo podrazumijeva uglavnom revitalizaciju i opremanje kejeva).

Postojeće luke i marine će se unaprijediti u pogledu kvaliteta usluga.

Uz predložene marine treba planirati i razvoj većeg broja komercijalnih privezišta (luke, lučice, pristaništa), što će biti razrađeno prostorno-planskom dokumentacijom nižeg nivoa razrade uz poštovanje principa održivog razvoja.

Objašnjenje: Detalji lokacija, strukture, usluga koje se pružaju u pojedinačnim marinama razradiće se u sektorskom planiranju i detaljnijim dokumentima prostornog planiranja.

2.4.3.1-7 Mreža biciklističko-pješačkih staza izgradiće se uz obalu; pojedinačne staze teba da ispunjavaju sljedeće glavne kriterijume:

- Staze odvojene od puteva
- Staze projektovane i izgrađene na ekološki prihvatljiv način
- Povezane sa uslugama potrebnim biciklistima i pješacima
- Mreža je povezana sa transnacionalnim biciklističkim i pješačkim stazama (evropska akcija EuroVelo, Mediteranska ruta broj 2.0)

Objašnjenje: Detalji pojedinačnih staza i mreža će se razraditi u sektorskom planiranju i detaljnijim dokumentima prostornog planiranja.

2.4.3.1-8 Dalji razvoj kupališnih mjesta za plivanje, sunčanje i druge vidove rekreacije važan su element razvoja turističke ponude primorja. Pri projektovanju, planiranju i realizaciji strogo se moraju poštovati principi održivog razvoja. Objašnjenje: Detalji lokacija, struktura, ponuđenih usluga pojedinačnih kupališta će se razraditi detaljnije, prostorno-planskim dokumentima.

2.4.3.2. Središnji i Sjeverni region

Specifična uloga planinskog turizma jeste da prevashodno obezbijedi stvaranje moguće dopunske djelatnosti za stvaranje prihoda i zaposlenja, jačanje ruralnog razvoja, izbjegavanje daljeg raseljavanja i zaštitu, tzv. „kulturnog pejzaža“.

P2.4.3.2-1 Čvrsto povezivanje razvoja turizma u Središnjem i Sjevernom regionu sa ostalim sektorima ruralne ekonomije, posebno poljoprivredom, preradom hrane i zanatstvom.

P2.4.3.2-2 Jedan od najvažnijih elemenata atraktivnog zimskog turizma jeste predio i atmosfera destinacije. To podrazumijeva odgovarajuću zaštitu životne sredine, arhitekturu, uređenje prostora, urbanizma i sl. Posebno treba obezbijediti zaštitu od nekontrolisane gradnje, kao što se sada dešava na Durmitoru.

P2.4.3.2-3 Pri planiranju razvoja ski-turizma treba uzeti u obzir i negativne efekte globalnog otopljavanja, koji će, po svoj prilici, predstavljati limitirajući faktor razvoja ove vrste turizma. Na osnovu ranije pomenutih kriterijuma, u razvoju planinskog turizma izdiferencirana su sljedeća **turistička područja**: Durmitora, Bjelasice i Komova, Moračkih planina, Prokletija, između dolina Tare i Čehotine i primorskih planina (Orjen i Lovćen).

C2.4.3.2-1 Na području Durmitora i Sinjajevine treba posebno podržati razvoj sljedećih segmenata turizma:

1. Pješaćenje i planinarenje

2. Skijaški turizam, sa naglaskom na padine Sljeme i Ivice (prema Bukovici) kao i na područja Mali Štuoc, Savin Kuk, Javorovača
3. Mountain biking (planinski biciklizam)
4. Lov i ribolov, npr. u oblasti Šavnika
5. Agroturizam, npr. u području Pive – Komarnice
6. Obilazak autentičnih prirodnih vrijednosti, raznovrsnog biodiverziteta i ekoloških specifičnosti koje pružaju planinski predjeli, rijeke, jezera u NP „Durmitor“
7. „Activ & Extreme“, npr. u NP „Durmitor“ i rijeka Tara
8. Vjerski turizam, npr. crkva Ružica na Sinjajevini

Objašnjenje: Razvoj turističkog smještaja treba pažljivo planirati zbog ograničenog kapaciteta nosivosti u ovom ekološki osjetljivom području. Potrebno je dati prioritet razvoju smještajnih kapaciteta srednjeg i visokog standarda na račun postojećih smještajnih kapaciteta niskog standarda. Obim i raspored kapaciteta po opštinama definisaće se prostorno-planskom dokumentacijom planovima razvoja turizma. U razvoju turizma treba predvidjeti korišćenje resursa postojećih i novih energetske objekata.

C2.4.3.2-2 Na području Bjelasice i Komova promovisaće se razvoj sljedećih segmentata:

1. Obilazak autentičnih prirodnih vrijednosti, raznovrsnog biodiverziteta i ekoloških specifičnosti koje pružaju planinski predjeli, rijeke, jezera i naročito NP „Biogradska gora“
2. Razni, tzv. „wellness“ programi za poboljšanje fizičkog i umnog zdravlja, korišćenjem relaksirajućeg dejstva klime i očuvane prirode
3. Skijaški turizam
4. „Active & Extreme“
5. Pješaćenje i planinarenje
6. Mountain biking (planinski biciklizam)
7. Programi i izletničke ture na relaciji more – planina, koji su naročito interesantni za inostrane turiste.

U prostorima ovog područja, prilikom izrade novih ili dopune postojećih prostornih planova opština, treba polaziti od **funkcionalne diferencijacije pojedinih mikrolokaliteta** kao što su: Marinkovac, Suvodo – Šiška (koja zahvata atraktivni visokoplaninski prostor drugog lanca Bjelasice sa njenim najvišim vrhovima), Jelovica, Jezerine – Ključ – Vranjak, Kolašin (koja zahvata područje grada i brojna ruralna i vikend naselja u okruženju), koje treba razmotriti za razvoj turizma.

Objašnjenje: Razvoj turističkog smještaja treba pažljivo planirati u skladu sa kapacitetima nosivosti. Potrebno je dati prioritet razvoju smještajnih kapaciteta srednjeg i visokog standarda na račun postojećih smještajnih kapaciteta niskog standarda. Obim i raspored kapaciteta po opštinama definisaće se inoviranim Master planom razvoja turizma u Crnoj Gori.

C2.4.3.2-3 Na području crnogorskih Prokletija promovisaće se razvoj sljedećih segmenata turizma:

1. Skijaški turizam sa fokusom na Cmiljevicu – Turjak, Rožaje – Hajla – Štedin, Plav-Gusinje, Verušu-Mokro
2. Obilazak autentičnih prirodnih vrijednosti, raznovrsnog biodiverziteta i ekoloških specifičnosti koje pružaju planinski predjeli, rijeke, jezera
3. Pješaćenje i planinarenje
4. Mountain biking
5. „Active & Extreme“

Objašnjenje: Razvoj turističkog smještaja treba pažljivo planirati zbog ograničenog kapaciteta nosivosti u ovom području. Potrebno je razviti smještajne kapacitete srednjeg i visokog standarda.

C2.4.3.2-4 Područje Moračkih planina zahvata prostor prostranih i tipičnih površina i visokoplaninskih lanaca u izvorištima rijeka Morače, Bijele, Gračanice i Mrtvice, a koja će vremenom biti važna turistička baza. Turistička valorizacija ovog atraktivnog prostora treba da se očekuje u nešto daljoj budućnosti, nakon saobraćajnog otvaranja, infrastrukturnog opremanja i valorizacije hidroenergetskih potencijala rijeke Morače i njenih pritoka.

C2.4.3.2-5 Na području između dolina Tare i Čehotine promovisaće se razvoj sljedećih turističkih segmenata:

1. Potencijal formiranja skijališta
2. Ljetnji planinski turizam

Objašnjenje: Razvoj turističkog smještaja treba pažljivo planirati zbog ograničenog kapaciteta nosivosti u ovom ekološko-osjetljivom području. Potrebno je dati prioritet razvoju smještajnih kapaciteta srednjeg i visokog standarda na račun postojećih smještajnih kapaciteta niskog standarda.

C2.4.3.2-6 Turističko područje primorskih planina, ima potencijale nadopune ponude kupališnog turizma u vidu pješaćenja, planinarenja, planinskog biciklizma, kao i skijaškog turizma (Subra na Orjenu i Ivanova korita na Lovćenu).

U **Središnjem regionu** posebni segmenti turizma poput kulturnog i vjerskog imaju veliki potencijal. Problemi nastaju zbog široko rapsrostranjenog tranzitnog i izletničkog turizma na ovom području.

C2.4.3.2-7 Tranzitni i izletnički turizam u Središnjem regionu, naročito na Cetinju i području oko Skadarskog jezera treba zamijeniti ostalim vidovima turizma, koji vode do produženog boravka turista

u ovom regionu. Objašnjenje: Tranzitni i izletnički turizam stvara manje prihoda u regionu nego turizam koji se bazira na smještaju u regionu. Korist za lokalno stanovništvo je ograničena, dok je zagađenje okoline znatno, zbog potrebne saobraćajne infrastrukture i otpada.

C2.4.3.2-8 Mora se dalje razvijati kulturni i rekreativni turizam, posebno na Cetinju.

C2.4.3.2-9 U cijelom regionu vjerski turizam se mora dalje razvijati (manastir Ostrog, Cetinjski manastir, manastiri i crkve na arhipelagu i obali Skadarskog jezera).

Zdravstveni turizam je prepoznat kao jedna od niša turizma koju treba razvijati, a za ovu oblast donešen je u oktobru 2021. godine Program razvoja zdravstvenog turizma 2021-2023 sa Akcionim Planom. Isto važi i za nautički turizam koji prepoznat je kao jedna od strateških vrsta turizma koju treba razvijati u narednom periodu, a u 2022. godini je planirana izrada Programa razvoja nautičkog turizma 2023-2026 sa Akcionim planom.

Shodno Strategiji razvoja turizma do 2025. cilj je diverzifikacija turističkog proizvoda i pomjeranje fokusa sa ponude sunce i more, na druge oblike turizma i proizvode koji će biti razvijeni u zaleđu i na Sjeveru. Cilj je smanjiti zavisnost od sunca i mora, iskoristiti druge komparativne prednosti i pomjeriti fokus razvoja na centralnu i sjevernu regiju.

Prema informacijama Obradivača Strategije za razvoj turizma u zaštićenim područjima biće sačinjen Program razvoja turizma sa akcentom na održivost.

Golf tereni nijesu prepoznati kao razvojni prioritet za naredni 4-godišnji period.

2. OPIS POSTOJEĆEG STANJA ŽIVOTNE SREDINE

2.1. Kvalitet vazduha i klimatske promjene

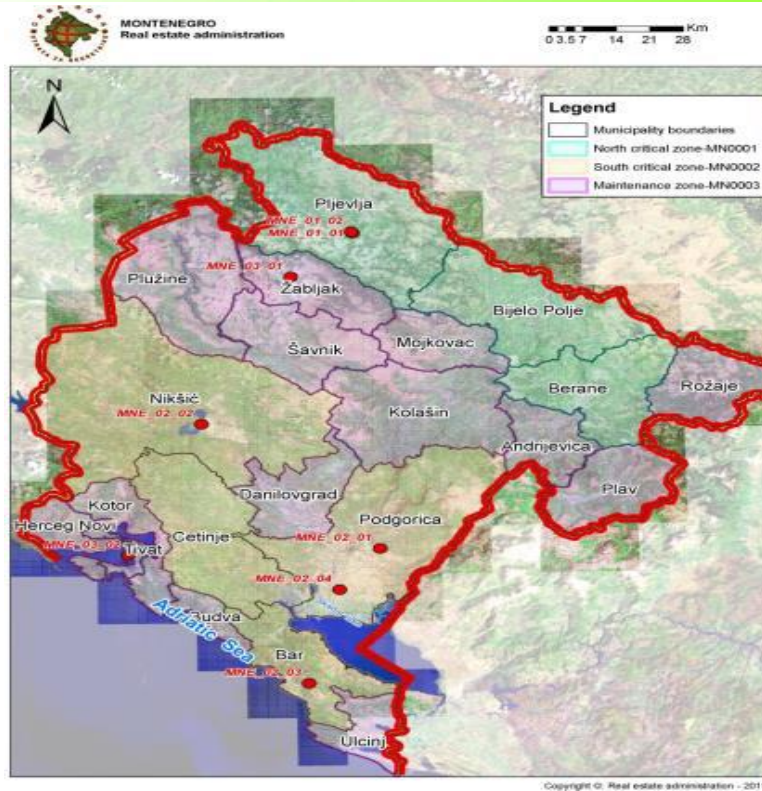
2.1.1 Kvalitet vazduha

Realizacija Programa monitoringa kvaliteta vazduha, kojeg sprovodi Agencija za zaštitu prirode i žvotne sredine, vrši se u skladu sa Pravilnikom o načinu i uslovima praćenja kvaliteta vazduha ("Službeni list CG", br. 21/2011), kojim je propisan način praćenja kvaliteta vazduha i prikupljanja podataka, kao i referentne metode mjerenja, kriterijumi za postizanje kvaliteteta podataka, obezbjeđivanje kvaliteta podataka i njihova validacija.

Kontrola i praćenje kvaliteta vazduha u Crnoj Gori vrši se radi ocjenjivanja, planiranja i upravljanja kvalitetom vazduha. Analiza dobijenih rezultata služi kao osnov za prijedlog mjera za poboljšanje i unapređenje kvaliteta vazduha.

Na automatskim stacionarnim stanicama praćen je kvalitet vazduha u Podgorici, Nikšiću, Pljevljima, Baru, Tivtu, Golubovcima i Gradini (Pljevlja). Mjerena je koncentracija sledećih parametara: sumpor dioksida (SO₂), azot monoksida (NO), azot dioksida (NO₂), ukupnih azotnih oksida (NO_x), ugljen monoksida (CO), metana (CH₄), nemetanskih ugljovodonika (NMHC), ukupnih ugljovodonika (THC), PM10 čestica, prizemnog ozona (O₃), benzena, toluena, etilbenzena, o-m-p xilena (BTX).

Ocjena kvaliteta vazduha vršena je u skladu sa Uredbom o utvrđivanju vrsta zagađujućih materija, graničnih vrijednosti i drugih standarda kvaliteta vazduha ("Službeni list CG", br. 45/2008, 25/2012).

Slika 2.1. Mreža mjernih mjesta - zone kvaliteta vazduha

U skladu sa Uredbom o uspostavljanju mreže mjernih mjesta za praćenje kvaliteta vazduha ("Službeni list CG", br. 44/2010 i 13/2011), teritorija Crne Gore podijeljena je tri zone (Tabela 2.1), koje su određene preliminarnom procjenom kvaliteta vazduha u odnosu na granice ocjenjivanja zagađujućih materija na osnovu dostupnih podataka o koncentracijama zagađujućih materija i modeliranjem postojećih podataka. Granice zona kvaliteta vazduha podudaraju se sa spoljnim administrativnim granicama opština koje se nalaze u sastavu tih zona.

Tabela 2.1. Zone kvaliteta vazduha

Zona kvaliteta vazduha	Opštine u sastavu zone
Zona održavanja kvaliteta vazduha	Andrijevica, Budva, Danilovgrad, Herceg Novi, Kolašin, Kotor, Mojkovac, Plav, Plužine, Rožaje, Šavnik, Tivat, Ulcinj i Žabljak
Sjeverna zona u kojoj je neophodno unapređenje kvaliteta vazduha	Berane, Bijelo Polje i Pljevlja
Južna zona u kojoj je neophodno unapređenje kvaliteta vazduha	Bar, Cetinje, Nikšić i Podgorica

D.O.O. "Centar za ekotoksikološka ispitivanja Crne Gore" (CETI), realizovao je Program monitoringa kvaliteta vazduha Crne Gore za 2019. godinu. Programom je obuhvaćeno sistematsko mjerenje imisije zagađujućih materija u vazduhu na automatskim mjernim stanicama.

Sjevernoj zoni kvaliteta vazduha pripadaju: Andrijevića, Berane, Bijelo Polje, Gusinje, Pljevlja, Kolašin, Mojkovac, Petnjica, Plav, Plužine, Rožaje, Šavnik i Žabljak. Tokom 2019. godine, mjerenja su vršena na urbanoj i suburbanjoj lokaciji na teritoriji opštine Pljevlja: Gagovića imanje i Gradina. Završetkom projekta "Jačanje kapaciteta za upravljanje kvalitetom vazduha u Crnoj Gori", u Sjevernoj zoni je uspostavljeno mjerno mjesto u Bijelom Polju, tzv. UB stanica. Kako je pljevaljska kotlina specifična sa aspekta kvaliteta vazduha, sa karakteristikama visokih potencijala za akumuliranje zagađujućih materija u prizemnom sloju atmosfere u produženom trajanju, da bi se objektivnije izvršila ocjena kvaliteta vazduha Sjeverne zone, neophodno je bilo uspostaviti mjerno mjesto koje karakteristikama zadovoljava kriterijume šireg područja zone koju reprezentuje (Bijelo Polje). Zvanična mjerenja na novoj lokaciji počela su 01. oktobra 2019. godine. Na mjernom mjestu u urbanoj zoni Pljevalja registrovane su povećane koncentracije sumpor(IV)oksida (SO₂), kao i prekoračenja propisane granične vrijednosti za srednje satne i srednje dnevne koncentracije. Broj prekoračenja propisane granične vrijednosti za srednje satne koncentracije je bio u okviru dozvoljenog (17, a dozvoljeno je 24), dok je broj prekoračenja srednje dnevne koncentracije bio 4, a dozvoljena su 3 prekoračenja tokom jedne kalendarske godine. Sve jednočasovne srednje vrijednosti azot(IV)oksida su bile ispod propisane granične vrijednosti (200 µg/m³). Na mjernoj stanici Gradina maksimalne osmočasovne srednje dnevne koncentracije ozona su 2 puta tokom dana bile iznad propisane ciljne vrijednosti, tako da nije prekoračen dozvoljeni broj koji iznosi 25. Srednja dnevna koncentracija suspendovanih čestica PM₁₀ na mjernom mjestu Gagovića imanje u Pljevljima je 136 dana bila iznad propisane granične vrijednosti od 50 µg/m³. Dozvoljeni broj prekoračenja granične vrijednosti je 35 u toku godine. Srednja godišnja koncentracija suspendovanih čestica PM₁₀ (58 µg/m³) takođe prelazi graničnu vrijednost (40 µg/m³). Na osnovu dobijenih rezultata može se konstatovati da je na lokaciji mjerne stanice Pljevlja veliko opterećenje ambijentalnog vazduha suspendovanim česticama PM₁₀, koje prelazi sve propisane granične vrijednosti. Srednja godišnja koncentracija PM_{2,5} čestica iznosila je 37 µg/m³, što je iznad propisane granične vrijednosti (25 µg/m³). Sadržaj olova, računat kao srednja vrijednost nedjeljnih uzoraka, je bio ispod propisane granične vrijednosti. Istovremeno su vršene analize uzoraka suspendovanih čestica PM₁₀ na sadržaj arsena, kadmijuma i nikla. Rezultati analize pokazuju da je sadržaj kadmijuma, nikla i arsena bio ispod ciljne vrijednosti propisane radi zaštite zdravlja ljudi.

Srednja godišnja vrijednost sadržaja benzo(a)pirena, od 4 ng/m³ prelazi propisanu ciljnu vrijednost (1 ng/m³). Na mjernom mjestu u Bijelom Polju, tokom samo 3 mjeseca mjerenja u 2019. godini, registrovano je 58 dana sa prekoračenjima granične vrijednosti srednje dnevne koncentracije za PM₁₀ čestice (period oktobar-decembar). Srednja koncentracija suspendovanih čestica PM₁₀ tokom mjernog perioda je iznosila 76 µg/m³. Na ovakvo stanje značajno su uticali nepovoljni meteorološki uslovi sa aspekta kvaliteta vazduha, kao i veliki broj individualnih i kolektivnih ložišta koji se koriste za grijanje prostorija, a kao gorivo koriste čvrste energente, najviše drva, ali i ugalj. Srednja koncentracija PM_{2,5} čestica za isti period mjerenja iznosila je 69 µg/m³, što je iznad propisane granične vrijednosti (25 µg/m³). Razlog za ovako visoke srednje koncentracije je i značajno kraći period usrednjavanja (od 3 mjeseca) u odnosu na propisani kriterijum usrednjavanja od 12 mjeseci. U istu kategoriju ocjene spada i srednja vrijednost sadržaja benzo(a)pirena od 4 ng/m³ (propisana ciljna godišnja vrijednost je 1 ng/m³). Za gasovitu živu, koja se na stanici Gradina prati od oktobra 2019. godine, nisu propisane granične vrijednosti već samo mjere kontrole. Monitoring ovog polutanta je uspostavljen po prvi put s ciljem praćenja uticaja emisija iz TE Pljevlja na kvalitet vazduha

suburbanog i ruralnog područja, jer lokacija mjerne stanice Gradina ispunjava meteo i druge kriterijume za detekciju direktnog uticaja emitovanih polutanata iz TE Pljevlja. Osim toga, uspostavljanjem monitoringa gasovite žive, Crna Gora je ispunila jednu od obaveza predviđenu Regulativom o živi EU br. 2017/852 i obavezu predviđenu Minamata konvencijom o živi.

Na osnovu dobijenih rezultata može se konstatovati da je vazduh u urbanim oblastima Sjeverne zone veoma opterećen suspendovanim česticama PM10 i PM2,5 (tokom sezone grijanja) i da su prekoračene sve propisane granične vrijednosti. Srednja godišnja koncentracija benzo(a)pirena je višestruko veća od propisane ciljne vrijednosti.

Centralnoj zoni kvaliteta vazduha pripadaju: Podgorica, Nikšić, Danilovgrad i Cetinje. Kvalitet vazduha je praćen na UT (urban traffic) stanici u Podgorici, SB (suburban background) stanici u Golubovcima i UB (urban background) stanici u Nikšiću. Novim repozicioniranjem automatskih stacionarnih stanica, lokacija pored zgrade stare Vlade je zamijenjena lokacijom na kružnom toku na Zabjelu, lokacija u Golubovcima je zamijenjena lokacijom u Gornjim Mrkama i uspostavljeno je novo UB mjerno mjesto u Podgorici, u blizini vrtića "Sunce" u Bloku V. U okviru ove zone kvaliteta vazduha, na lokalitetu Velimlje instalirana je oprema za praćenje kvaliteta vazduha u skladu sa EMEP programom (praćenje prekograničnog transporta zagađujućih materija u vazduhu). Sve izmjerene jednočasovne i srednje dnevne koncentracije sumpor(IV)oksida (SO₂), posmatrane u odnosu na granične vrijednosti, su bile ispod propisane granične vrijednosti od 350 µg/m³ odnosno 125 µg/m³.

Sve jednočasovne srednje koncentracije azot(IV)oksida (NO₂) su bile ispod propisane granične vrijednosti (200 µg/m³). Srednja godišnja koncentracija azot(IV)oksida je bila ispod granične vrijednosti za zaštitu zdravlja (40 µg/m³). Maksimalne 8-časovna srednje godišnje koncentracije ugljen(II)oksida (CO) su bile ispod propisane granične vrijednosti za zaštitu zdravlja. Srednje dnevne koncentracije suspendovanih čestica PM10 su u Podgorici (UT) i Nikšiću (UB) 61 dan bile iznad propisane granične vrijednosti (50 µg/m³). Dozvoljeni broj prekoračenja je 35. Godišnja srednja koncentracija suspendovanih čestica PM10 na obje lokacije prelazi propisanu graničnu vrijednost koja iznosi 40 µg/m³ (Podgorica UT 42 µg/m³, Nikšić 47 µg/m³). Srednja godišnja koncentracija PM2,5 čestica u Nikšiću od 38 µg/m³ je bila iznad propisane granične vrijednosti (25 µg/m³). Suspendovane čestice PM10 su analizirane na sadržaj olova za koje su propisani standardi kvaliteta vazduha na godišnjem nivou. Sadržaj olova u toku 2019. godine je bio značajno ispod propisane granične vrijednosti. Analiza suspendovanih čestica PM10 je vršena na sadržaj benzo (a) pirena i drugih relevantnih policikličnih aromatičnih ugljovodonika: benzo (a) antracena, benzo (b) fluoroantena, benzo (j) fluoroantena, benzo (k) fluoroantena, ideno (a,2,3-cd) pirena i dibenzo (a, h) antracena i ostalih PAH-ova za koje nijesu propisani standardi kvaliteta vazduha već samo mjere kontrole imisija. Koncentracija benzo (a) pirena izračunata kao srednja vrijednost nedjeljnih uzoraka na mjernom mjestu u Nikšiću bila je iznad ciljne vrijednosti propisane sa ciljem zaštite zdravlja ljudi koja iznosi 1 ng/m³ i iznosila je 6 ng/m³. Na novoj lokaciji koja je u funkciji od oktobra 2019. godine (Podgorica Blok V), registrovane su povećane koncentracije polutanata koji su već identifikovani kao glavni uzročnici lošijeg kvaliteta vazduha (u najvećoj mjeri tokom sezone grijanja). Tako je na UB lokaciji u Podgorici, na mjernom mjestu tokom perioda oktobar-decembar registrovano 27 dana sa prekoračenjima srednje dnevne koncentracije suspendovanih čestica PM10. Srednja (ukupna) koncentracija je iznosila 41 µg/m³. Srednja koncentracija PM2,5 čestica je bila 27 µg/m³, dok je za benzo(a)piren srednja vrijednost iznosila 3 ng/m³.

Na osnovu dobijenih rezultata može se konstatovati da je vazduh u urbanim oblastima Centralne zone opterećen suspendovanim česticama PM10 i PM2,5, (tokom sezone grijanja) i da su prekoračene propisane granične vrijednosti za ovaj polutant. Srednja godišnja koncentracija benzo(a)pirena je veća od propisane ciljne vrijednosti.

Južnoj zoni kvaliteta vazduha pripadaju: Bar, Budva, Kotor, Tivat, Ulcinj i Herceg Novi. Kvalitet vazduha je praćen na UB stanicama u Baru i Tivtu (do oktobra) i u Kotoru (od oktobra 2019. godine).

Sve izmjerene vrijednosti sumpor(IV)oksida (SO₂) u odnosu na granične vrijednosti za zaštitu zdravlja (jednočasovne i dnevne srednje vrijednosti), su bile značajno ispod propisanih graničnih vrijednosti od 350 µg/m³, odnosno 125 µg/m³. Koncentracija suspendovanih čestica PM10 je bila ispod propisanih vrijednosti i za srednje dnevne koncentracije i za srednju koncentraciju na godišnjem. Srednja godišnja koncentracija PM2,5 čestica je bila ispod propisane granične vrijednosti. Sve maksimalne osmočasovne srednje vrijednosti ozona su bile ispod propisane ciljne vrijednosti. Srednja godišnja maksimalna osmočasovna vrijednost ugljen(II)oksida (CO) je bila značajno ispod propisane granične vrijednosti od 10 mg/m³. Suspendovane čestice PM10 su analizirane na sadržaj teških metala, benzo (a) pirena, polutanata za koje su propisani standardi kvaliteta vazduha na godišnjem nivou i drugih relevantnih policikličnih aromatičnih ugljovodonika: benzo (a) antracena, benzo (b) fluoroantena, benzo (j) fluoroantena, benzo (k) fluoroantena, ideno (a,2,3-cd) pirena i dibenzo (a,h) antracena i ostalih PAH-ova za koje nijesu propisani standardi kvaliteta vazduha već samo mjere kontrole. Srednja koncentracija olova na godišnjem nivou je bila značajno ispod granične vrijednosti. Srednje godišnje koncentracije Cd, As i Ni su ispod ciljnih vrijednosti propisanih sa ciljem zaštite zdravlja ljudi. Sadržaj benzo(a)pirena od 2 ng/m³ (mjerno mjesto u Baru), kao srednja godišnja vrijednost nedjeljnih uzoraka je bila iznad propisane ciljne vrijednosti sa ciljem zaštite zdravlja ljudi koja iznosi 1 ng/m³.

Ostali parametri koji su praćeni na mjernim mjestima u Južnoj zoni kvaliteta vazduha bili su u okviru propisanih graničnih vrijednosti, što ukazuje na značajno bolji kvalitet vazduha u odnosu na Sjevernu i Centralnu zonu kvaliteta vazduha.

2.1.2 Klima i klimatske promjene

2.1.2.1 Klimatske karakteristike

Crna Gora je veoma složeno klimatsko područje koje se odlikuje izraženim varijacijama u vremenu i prostoru zbog svog geografskog položaja, blizine mora, morfoloških oblika – planinskih lanaca koji sprječavaju dublji prodor u kopno maritimnih uticaja, kao i vazdušnih struja.

Dva su dominantna uticaja na klimatsku sliku Crne Gore. Prvi je tzv. Đenovski ciklon, koji uslovljava visoke padavine, a drugi je tzv. Sibirski anticiklon, koji uslovljava ekstremne vrijednosti vazdušnog pritiska i veoma niske temperature.

Temperatura vazduha

Primorje i Zetsko-Bjelopavlička ravnica su oblasti u kojima vlada mediteranska klima, koju karakterišu duga, vrela i suva ljeta i relativno blage i kišovite zime. Mjesta u dolinama, kao što su Podgorica, Danilovgrad i druga, imaju u januaru nižu temperaturu od primorskih mjesta na približno istoj geografskoj širini, dok u toku ljeta imaju nešto višu temperaturu.

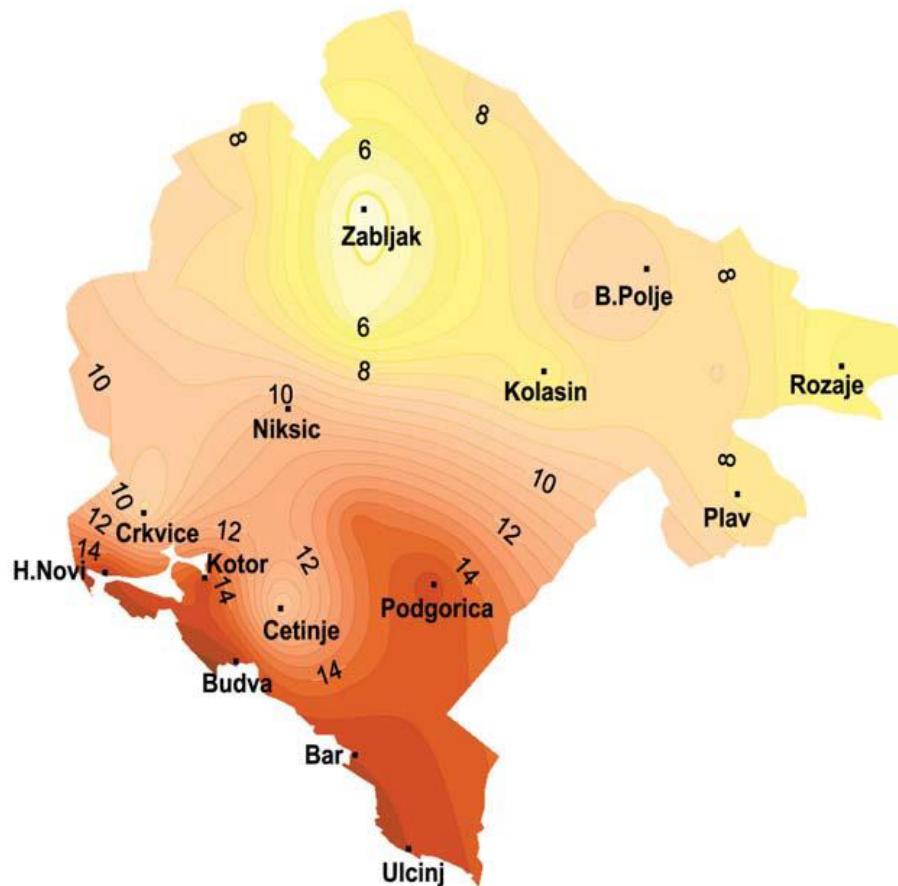
Toplim ljetima se naročito ističe dolina Zete i na ovom području je registrovan apsolutni maksimum temperature vazduha u Crnoj Gori i najveći prosječni broj tropskih dana.

Znatno oštriju klimu imaju kraška polja, koja se nalaze na višim nadmorskim visinama i koja su od Jadrana udaljena desetinama kilometara. Zimi, tokom anticiklonarnih prilika, u tim poljima se taloži hladan vazduh spuštajući se po stranama okolnih planina, dok se ljeti prizemni sloj vazduha u njima prilično zagrije, usljed čega je godišnje kolebanje temperature vazduha povećano.

Tabela 2.2. Srednje mjesečne i godišnje temperature vazduha na mjernim stanicama za period 1949-1991 u °C (Vodoprivredna osnova Republika Crne Gore, 2001)

Stanica	Jan	Feb	Mar	Apr	Maj	Jun	Jul	Avg	Sep	Okt	Nov	Dec	Sred
Žabljak	-4,4	-3,7	-1,0	3,2	8,3	12,0	14,1	13,7	10,2	5,5	1,2	-2,4	4,7
Pljevlja	-2,5	-0,3	3,5	8,0	12,7	15,7	17,6	17,4	13,8	9,0	4,1	-0,6	8,2
Bijelo Polje	-1,7	0,7	4,6	9,0	13,2	16,2	18,0	17,6	14,3	9,4	4,7	0,1	8,8
Kolašin	-1,9	-0,6	2,1	6,3	10,8	14,0	15,9	15,3	12,1	7,7	3,7	-0,1	7,1
Berane	-1,5	0,7	4,5	8,9	13,6	16,5	18,9	18,4	14,6	9,5	4,9	0,4	9,1
H. Novi	8,3	8,7	10,7	13,7	17,9	21,7	24,4	24,1	20,9	16,7	12,8	9,9	15,8
Budva	8,4	8,8	10,7	13,8	17,9	21,7	24,2	23,7	20,7	16,7	13,1	10,0	12,8
Bar	8,3	8,9	10,6	13,6	17,8	21,3	23,5	21,1	20,3	16,6	13,0	9,8	15,6
Ulcinj	7,0	8,0	10,4	13,8	17,9	21,8	24,4	24,3	21,2	16,9	12,4	8,8	15,6
Cetinje	0,8	1,7	4,7	9,0	13,7	17,5	20,1	19,5	15,3	10,1	5,8	2,4	10,0
Nikšić	1,3	2,4	5,5	9,6	14,1	17,7	20,7	20,4	16,4	11,3	6,7	3,1	10,8
Podgorica	5,1	6,6	9,9	14,0	18,9	23,0	26,1	25,8	21,5	15,8	10,5	6,8	15,3
Tmin	-4,4	-3,7	-1,0	3,2	8,3	12,0	14,1	13,7	10,2	5,5	1,2	-2,4	4,7
Tmax	8,4	8,9	10,7	14,0	18,9	23,0	26,1	25,8	21,5	16,9	13,1	10,0	15,8
Tsred.	2,3	3,5	6,3	10,2	14,7	18,3	20,6	20,3	16,8	12,1	7,7	4,0	11,4

Centralni i sjeverni dio Crne Gore ima neke karakteristike planinske klime, ali je evidentan i uticaj Sredozemnog mora, što se ogleda kroz režim padavina i u višoj srednjoj temperaturi najhladnijeg mjeseca. Krajnji sjever Crne Gore ima kontinentalni tip klime, koji osim velikih dnevnih i godišnjih amplituda temperature, karakteriše mala godišnja količina padavina, uz prilično ravnomjernu raspodjelu po mjesecima. U planinskim oblastima na sjeveru ljeta su relativno hladna i vlažna, a zime duge i oštre, sa čestim mrazovima i niskim temperaturama, koje naglo opadaju sa nadmorskom visinom. Prosječne godišnje temperature vazduha kreću se od oko 15.8 °C na jugu, do 4.6 °C na Žabljaku.

Slika 2.2. Godišnja raspodjela temperature vazduha (°C) za period osrednjavanja 1961-1990 (*Prvi nacionalni izveštaj Crne Gore o klimatskim promjenama, 2010*)

Oblačnost i osunčanost

Srednja godišnja oblačnost se povećava od juga prema sjeveru Crne Gore. Najniže vrijednosti imaju crnogorsko primorje, Zetsko-bjelopavlička ravnica i područje Nikšića. Oblačnost se na primorju kreće od 44% do 47%, u Podgorici iznosi 48%, a u Nikšiću 50%. Najveću srednju godišnju oblačnost imaju planinski krajevi na sjeveru, u prosjeku od 56% do 62%. Gledano po mjesecima, najniža oblačnost se javlja na jugu tokom ljetnjih mjeseci, a najviša na sjeveru u periodu novembar – februar. U Evropi se područje Crne Gore, naročito njene južne oblasti, smatraju bogatim suncem. Dužina trajanja sunčevog sjaja je naravno, u obrnutoj srazmeri sa oblačnošću i povećava se sa blizinom obale.

U oblasti primorja godišnje trajanje sisanja sunca iznosi u prosjeku od 2.430 do 2.570 časova, dok se u planinskim krajevima udaljenim od mora ono kreće od 1.630 do 1.930 časova. Područje Ulcinja ima najduže srednje trajanje sisanja sunca od 2.557 časova godišnje.

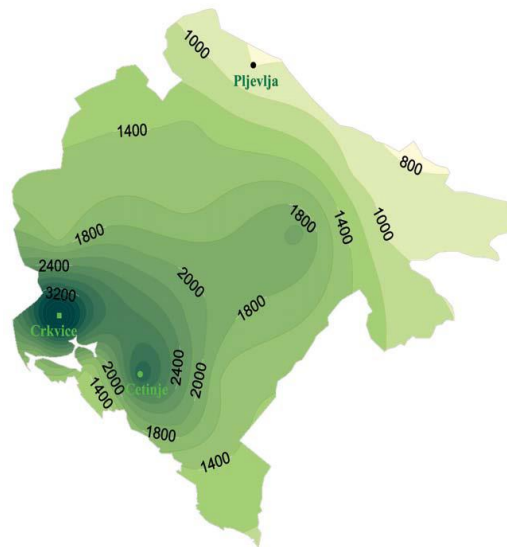
Padavine

Količina padavina jedan je od najznačajnijih klimatoloških parametara koji određuje klimu nekog područja. Prosječna godišnja količina padavina na prostoru Crne Gore vrlo je heterogena, sa izuzetno naglašenom kišnom regijom.

Prema režimu padavina razlikujemo mediteranski i umjereno-kontinentalni režim. Mediteranski režim se odlikuje maksimalnim količinama padavina u novembru i decembru, a minimumom u julu i avgustu. Umjereno-kontinentalni režim se odlikuje češćim padavinama u drugoj polovini ljeta, sporednim maksimumom u oktobru i minimumom u februaru. Između dva pomenuta područja, dakle u najvećem dijelu Crne Gore, maritimni pluviometrijski režim je nešto modifikovan planinskim i kontinentalnim režimom padavina. Godišnja količina padavina je veoma neravnomjerna i kreće se u rasponu od oko 800 mm na krajnjem sjeveru, do oko 5.000 mm na krajnjem jugozapadu. Na padinama Orjena u mjestu Crkvice (940 mm) u rekordnim godinama padne i do 7.000 mm.

Tabela 2.3. Srednje, minimalne i maksimalne mjesečne vrijednosti padavina (mm) za prostor Crne Gore za period 1949-1990 (*Vodoprivredna osnova Crne Gore, 2001*)

Padavine (mm)	Jan	Feb	Mart	Apr	Maj	Jun	Jul	Avg	Sep	Okt	Nov	Dec	Veg.	V.veg	Uk.
Minimalne	51	51	43	55	68	49	25	43	60	65	78	59	377	354	777
Srednje	182	175	149	141	112	90	60	71	117	174	247	225	592	1152	1745
Maksimalne	553	510	485	358	215	140	92	121	258	485	686	683	1185	3395	4580

Slika 2.3. Godišnja raspodjela temperature vazduha (°C) za period osrednjavanja 1961-1990 (*Prvi nacionalni izveštaj Crne Gore o klimatskim promjenama, 2010*)

Prosječan godišnji broj dana sa padavinama je oko 115 – 130 na primorju, odnosno do 172 na sjeveru. Najkišniji mjeseci u prosjeku imaju 13 – 17, a najsušniji 4 – 10 kišnih dana. Broj dana sa

nešto obilnijim dnevnim padavinama (preko 10 mm) kreće se od 25 (Pljevlja) do 59 (Kolašin). Ipak, izrazito najveći broj dana sa obilnim padavinama javlja se na Cetinju i iznosi 74 dana.

Sniježni pokrivač se formira na nadmorskim visinama iznad 400 m. Na nadmorskim visinama iznad 600 m može se očekivati sniježni pokrivač veći od 30 cm, a na onim iznad 800 m i preko 50 cm. Prosječan broj dana sa sniježnim pokrivačem većim od 50 cm je 76 na Žabljaku i 10 dana u Kolašinu.

U posljednjih 20 godina primjećuje se trend rasta godišnje količine padavina u centralnim i južnim djelovima Crne Gore, sa izuzetkom 2011. godine, kada je zabilježen nagli pad. U sjevernim krajevima, tokom perioda 1990–2011, količina padavina je varirala, mada je ukupan trend uglavnom stabilan. Podaci iz posljednje decenije (2001–2010) pokazuju da se u režimu padavina sve češće pojavljuju ekstremni događaji (2010. godina ima najveću godišnju količinu padavina u planinskim područjima (iznad 1000 m)).

Relativna vlažnost vazduha

Relativna vlažnost vazduha na prostoru Crne Gore se kreće u dosta uskim granicama, od 65 do 80 %. Najveća vlažnost prisutna je u zimskim mjesecima, a na nekim stanicama može dostići prosječnu vrijednost i preko 80 %.

Tabela 2.4. Rasponi prosječne relativne vlažnosti vazduha u procentima (*Vodoprivredna osnova Crne Gore, 2001*)

Rel.vl. vazduha (%)	Jan	Feb	Mart	Apr	Maj	Jun	Jul	Avg	Sep	Okt	Nov	Dec	God.
Minimalna	67	66,7	63,4	61,6	62,1	60,9	52,9	53,8	62,3	68,1	70,1	68,7	64,4
Srednja	76,4	74,3	71,2	69,7	71,0	70,7	66,7	67,1	72,5	75,3	78,2	78,7	72,7
Maksimalna	83,8	82,0	78,7	74,9	76,7	78,1	75,8	76,4	80,1	82,7	85,9	85,8	79,5

Vjetar

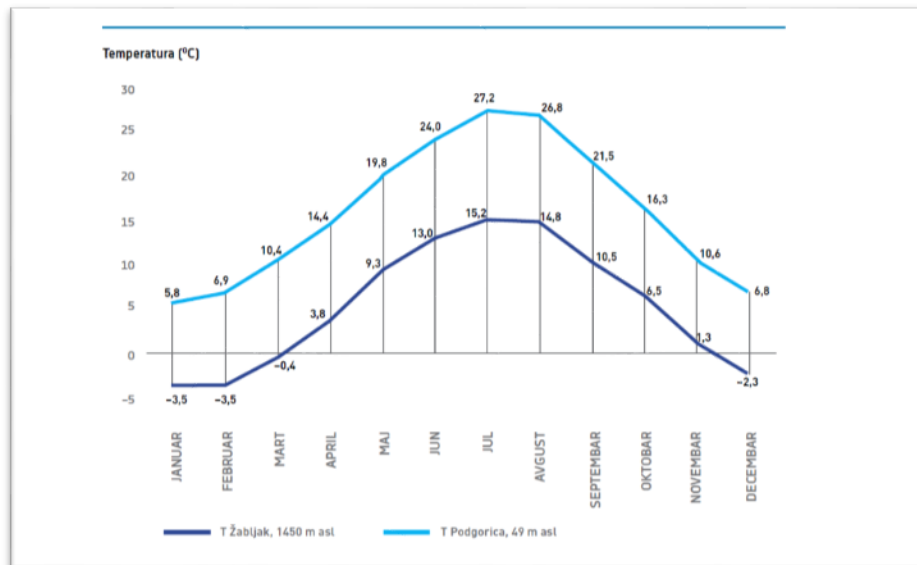
U Crnoj Gori dominantni vjetrovi su bura i jugo. Duvaju tokom čitave godine, ali nešto intenzivnije u zimskom periodu. Navedeno se posebno odnosi na buru. Bura je pretežno slapoviti, jaki anticiklonski, rjeđe ciklonski vjetar, koji obično smanjuje temperature vazduha, smanjuje oblačnosti i relativnu vlažnost vazduha. Duva pretežno od sjeveroistočnog i sjevernog pravca, mada i iz ostalih pravaca sjevernog kvadranta. Jugo spade u vjetrove južnog kvadranta. To je topao i vlažan vjetar koji donosi oblake i padavine. Može duvati i više dana, nesmanjenom brzinom, koja može biti i olujna. Treći po značaju je maestral, koji duva u toploj polovini godini. To je jugozapadni i zapadni vjetar koji duva na primorju. Nastaje kao posledica razlike u vazdušnom pritisku, kada je na jugozapadu azorski maksimum, a polje niskog pritiska na zagrijanom kopnu. Vjetrovi u unutrašnjosti, gdje njihov smjer najčešće određuje reljef, nazivaju se prema strani otkuda duvaju.

Režim vjetra na prostoru Crne Gore je veoma neujednačen, pa čak i u užem primorskom pojasu. Procenat tišina kreće se od 4-5 % u Ulcinju i Baru, od 55-60 % u dijelu primorja između Budve i Herceg Novog, dok je na Cetinju i u Pljevljima preko 70 %.

Srednje brzine vjetra kreću se od 2 do 3,5 m/s, a prosječne maksimalne brzine dostižu 11 m/s u Pljevljima, do preko 30 m/s u Herceg Novom.

2.1.2.2 Klimatske promjene

Na osnovu projekcija datih u Trećoj Nacionalnoj Komunikaciji koju je Vlada usvojila u junu 2021. godine Crnu Goru očekuje porast godišnje temperature od 1,5 do 2 °C do 2040. godine u cijeloj zemlji (Slika 2.5.) očekuje se da povećanje temperature tokom zimskih mjeseci decembar – januar – februar (DJF) bude između 2 i 2,5 °C, a u ljetnjim mjesecima jun–jul– avgust (JJA) u prosjeku oko 2 °C.

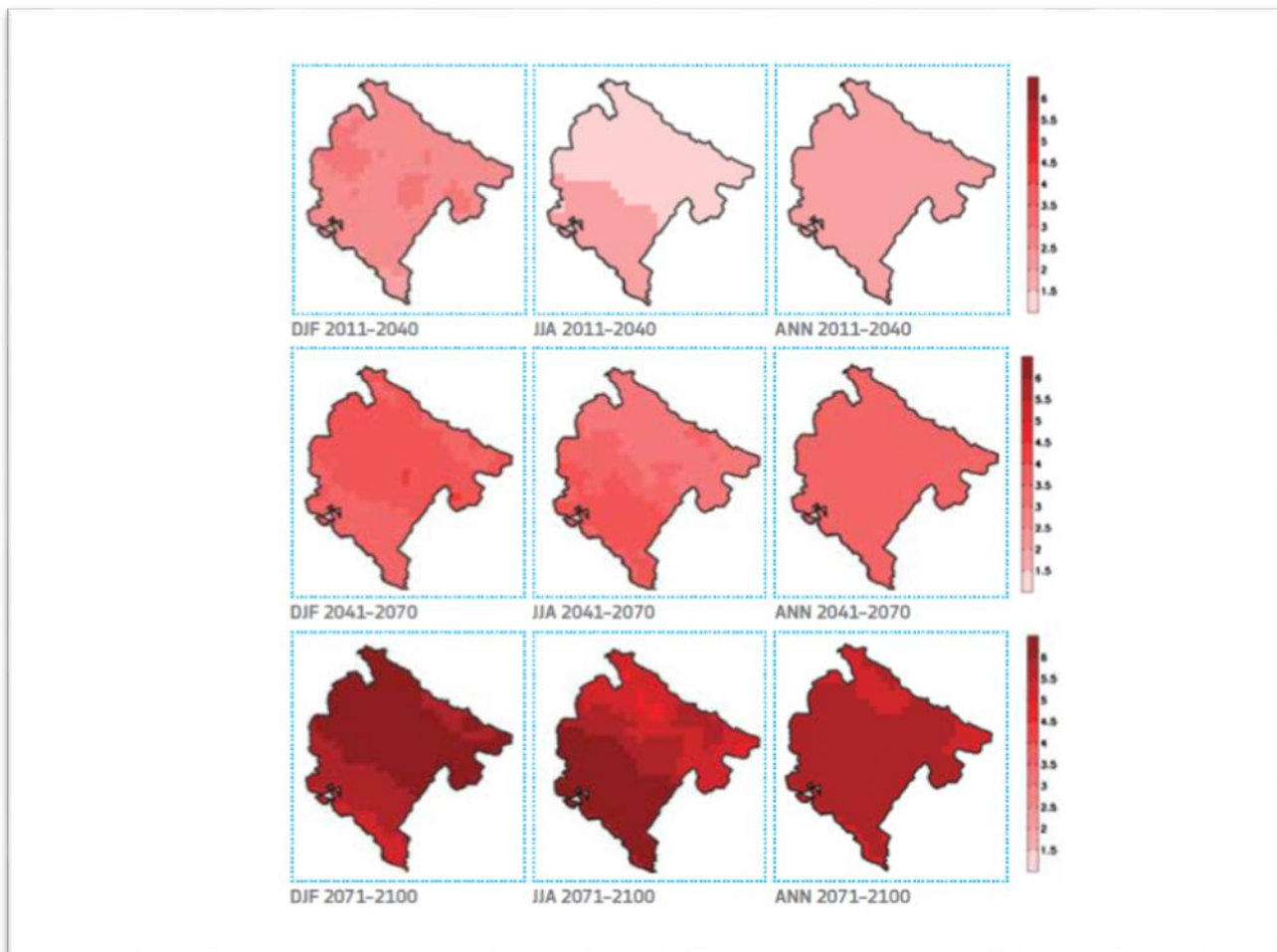

Slika 2.5. Distribucija srednje godišnje temperature u Crnoj Gori (izvor Treća Nacionalna Komunikacija, 2020)

Za period 2041–2070. odstupanja srednje godišnje temperature iznose od 2,5 do 3 °C. Projektovano zagrijavanje u zimskoj i ljetnjoj sezoni je u prosjeku isto, s izraženijim povećanjem na sjeveru u zimskoj sezoni i na jugu u ljetnjoj sezoni.

Za period 2071–2100. odstupanje srednje godišnje temperature na većem dijelu teritorije iznosi oko 5,5 °C. Tokom zimske sezone, po projekcijama se očekuje da će povećanje temperature premašiti 6 °C u sjevernim planinskim oblastima, a tokom ljetnje sezone će biti veće od 6 °C u južnom priobalnom dijelu s nižim nadmorskim visinama.

Očekuje se da će projektovano povećanje temperature tokom zimskih mjeseci dovesti do smanjenja ukupne akumulacije snijega, ali i do smanjenja broja dana sa sniježnim padavinama na teritoriji Crne Gore.

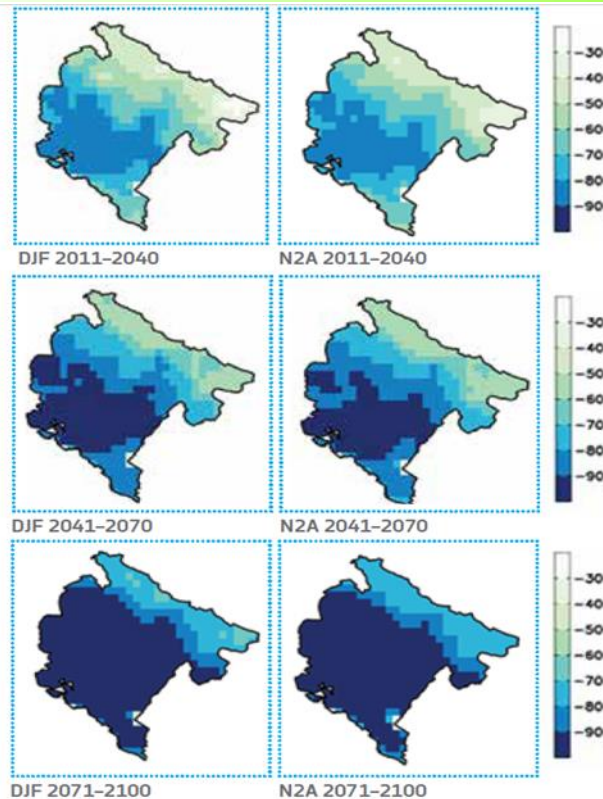
Slika 2.6. Očekivani godišnji porast temperature u Crnoj Gori za tri vremenska horizonta

Izvor: Treća Nacionalna Komunikacija, 2020

Klimatske projekcije pokazuju ukupno smanjenje sniježnih padavina u sljedećih nekoliko decenija:

- Za period 2011–2040. odstupanje srednjih godišnjih akumulacija snijega za obje sezone u odnosu na referentni period kreće se od –30% na sjeveru zemlje do –80% u centralnim djelovima. Očekuje se smanjenje broja dana sa snijegom za isti procenat, od –30 do –80%.
- Za period 2041–2070. očekivane promjene sniježnih padavina kreću se od -50% na sjeveru do promjene veće od -90% u centralnim djelovima. U isto vrijeme, očekuje se da će se broj dana sa snijegom smanjiti od -50% do preko -70%.
- U periodu 2071–2100. gotovo cijela teritorija osim najsjevernijeg dijela može očekivati promjenu sniježnih padavina veću od -90%. Očekuje se da će se broj dana sa sniježnim padavinama smanjiti za preko -70% u odnosu na referentni period.

Na slici 2.7. prikazane su promjene srednjih sezonskih akumulacija snijega, za sezonu decembar–januar – februar (DJF) i sezonu od novembra do aprila (N2A), na teritoriji Crne Gore za tri buduća vremenska horizonta, 2011–2040, 2041–2070. i 2071–2100. u odnosu na referentni period 1971–2000.

Slika 2.7. Promjene srednjih sezonskih akumulacija snijega za tri buduća vremenska horizonta, 2011–2040, 2041–2070. i 2071–2100. u odnosu na referentni period 1971–2000.
Izvor: Treća Nacionalna Komunikacija, 2020

2.1.2.3 Emisije gasova staklene bašte (GHG)

Crna Gora je postavila ambiciozne ciljeve za smanjenje emisija GHG u svom Nacionalno određenom doprinosu (NDC) – 30% smanjenja GHG emisija do 2030. godine (u odnosu na referentnu godinu 1990). Crna Gora je već 2013. godine postigla i izvršila ciljano smanjenje od 40% u poređenju s nivoima iz 1990. godine. To je bilo rezultat smanjene ekonomske aktivnosti u Kombinat aluminijuma u Podgorici (KAP) i u poljoprivrednom sektoru, ali i opšteg pada u industrijskoj aktivnosti od 1990. godine, a kasnije i finansijske krize.

Potreba da se nastavi sa smanjivanjem GHG emisija u Crnoj Gori se shvata izuzetno ozbiljno, uprkos konfliktnim ekonomski privlačnim mogućnostima za lokalnu industriju uglja i lignita i uprkos cvjetanju turističke industrije. Prognozirani ekonomski rast između 2017. i 2030. godine bazira se na čistoj energiji: hidroelektrane, vjetroelektrane, proizvodnja električne energije putem fotonaponskih ćelija, iz biomase, i programi energetske efikasnosti u saobraćaju (izgradnja autoputa i drugi projekti), industriji (posebno industriji metala), turizmu (turistički kompleksi i hoteli) i poljoprivredi. Crna Gora ostaje odlučna da upotrijebi energetske resurse koji su zarobljeni u obliku njenih ležišta uglja; i zato ima planove za modernizaciju svog postrojenja za sagorijevanje uglja da bi obezbijedila dugoročnu stabilnost energetskog sistema i pouzdano snabdijevanje električnom energijom odakle će pokrenuti svoju strategiju niskokarbonske ekonomije.

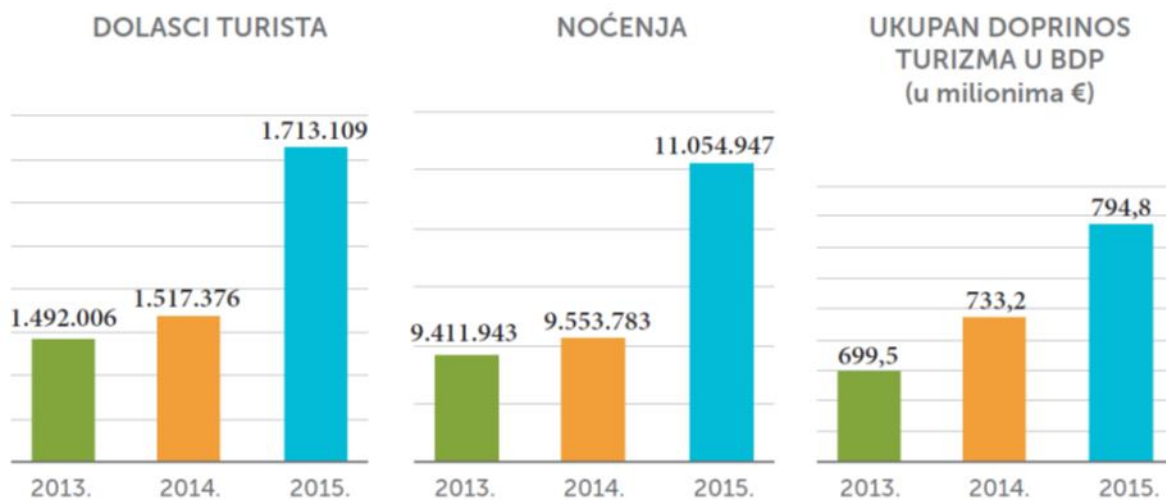
Drugi dvogodišnji ažurirani izvještaj Crne Gore o klimatskim promjenama, za period decembar 2016 - decembar 2018. godine (SBUR), usvojen je 2019. godine i u tom dokumentu dat je pregled nacionalnih okolnosti u sektorima turizma, poljoprivrede, energetike i industrije, kao i saobraćaja. Takođe, utvrđeni su prioritetni sektori, važni trendovi emisija i akcije mitigacije.

Nacionalni izvještaj o inventaru gasova s efektom staklene bašte na području Crne Gore za period 1990–2015. godine i emisioni inventari za isti period, predstavljeni su kroz pomenuti dokument. U izvještaju su dati podaci o pripremi inventara gasova s efektom staklene bašte (GHG) za godine 2014. i 2015. i o ažuriranju inventara za period 1990–2013. god.

Prema podacima iz SBUR-a, posljednjih godina sektor turizma u Crnoj Gori prolazi kroz brzi razvoj i s povećanjem broja posjetilaca i investicija postaje najznačajniji i najdinamičniji ekonomski sektor. Kao sektor koji najviše doprinosi bruto domaćem proizvodu zemlje (BDP), turizam je jedan od strateških pokretača njenog ekonomskog rasta. Međutim, u scenariju redovnog odvijanja stvari, emisije gasova s efektom staklene bašte iz turističkog sektora porašće do 2020. godine na 40% iznad referentne vrijednosti iz 1990. godine. Zbog ovakvog stanja, Vlada Crne Gore odlučila je da smanji emisije iz ovog sektora i da teži ka niskokarbonskom razvoju.

Crna Gora je registrovala 1.713.109 posjeta turista tokom 2015. godine, što predstavlja povećanje od 12,9% u odnosu na prethodnu godinu. Ukupan broj noćenja turista iznosio je 11.054.947, što je 15,7% više nego 2014. godine (MONSTAT 2016).

Ukupan doprinos turizma nacionalnom BDP-u procijenjen je na 794,8 miliona eura (22% ukupnog BDP-a), što je 8,4% više nego 2014. godine (World Travel & Tourism Council, 2016).

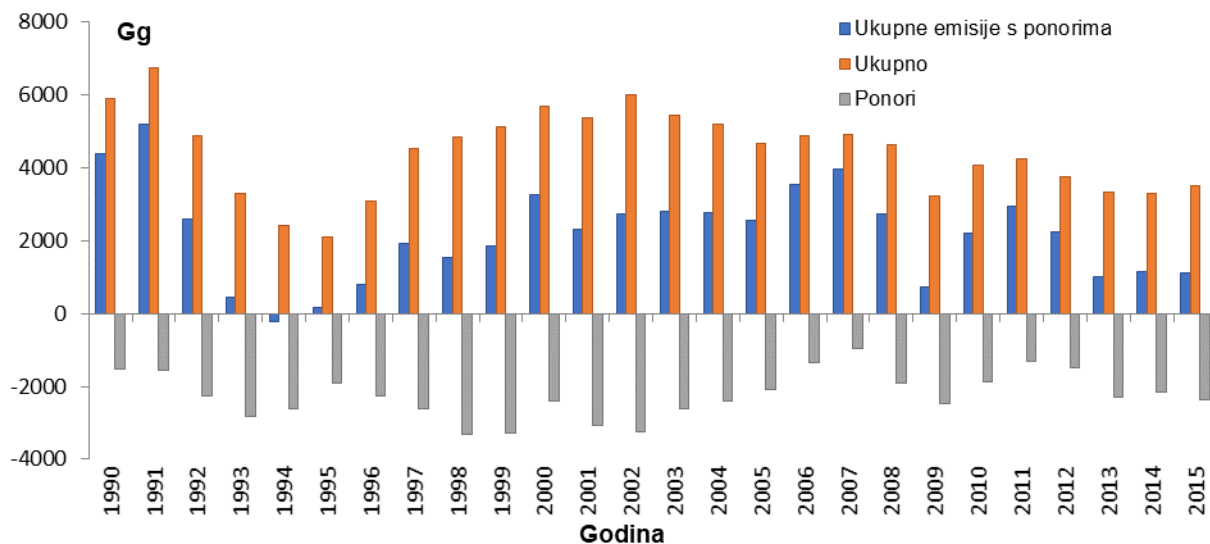
Izvor: Studija „GHG emisije iz turizma u Crnoj Gori“, koju je uradio „Faktor CO₂“

Energetski sektor najznačajniji je izvor antropogenih GHG emisija. U Crnoj Gori on je bio odgovoran za 71,8% ukupnih GHG emisija tokom 2014. i za 72,37% tokom 2015. godine.

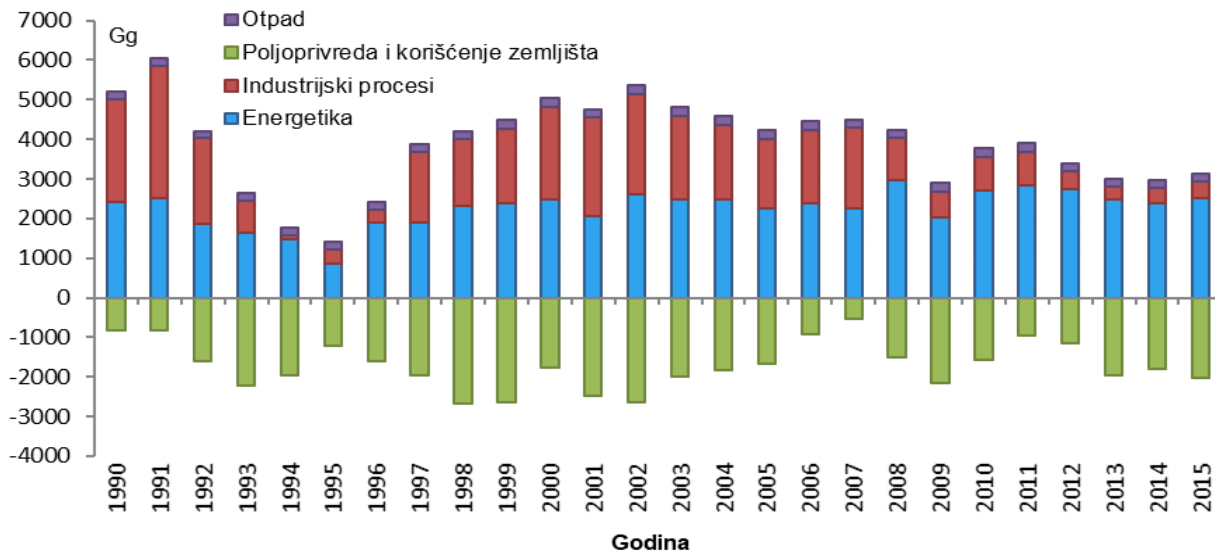
Podsektor saobraćaja u okviru sektora energetike u Crnoj Gori odgovoran je za 20% nacionalnih emisija GHG i jedini je sektor gdje je zapažen značajan rast GHG emisija i gdje se predviđa da će se taj trend rasta nastaviti: sa 110 kt CO₂ eq koliko je bilo 1990. godine (referentna godina u NDC), na 609 kt CO₂ eq tokom 2013. i dalje na 993 kt CO₂ eq koliko će u scenariju redovnog odvijanja stvari biti 2030. godine, što je porast za više od devet puta u poređenju s referentnom vrijednošću.

U periodu prije 1991. godine, ekonomski razvoj Crne Gore karakterisala je intenzivna industrijska proizvodnja, gdje je udio GHG emisija iz industrijskih procesa činio 49,6% ukupnih emisija 1991. godine. Nakon toga, industrijska proizvodnja je u stalnom padu, a emisije iz ovog sektora činile su 11,7% ukupnih emisija 2014. godine i ne više od 10% 2015. godine.

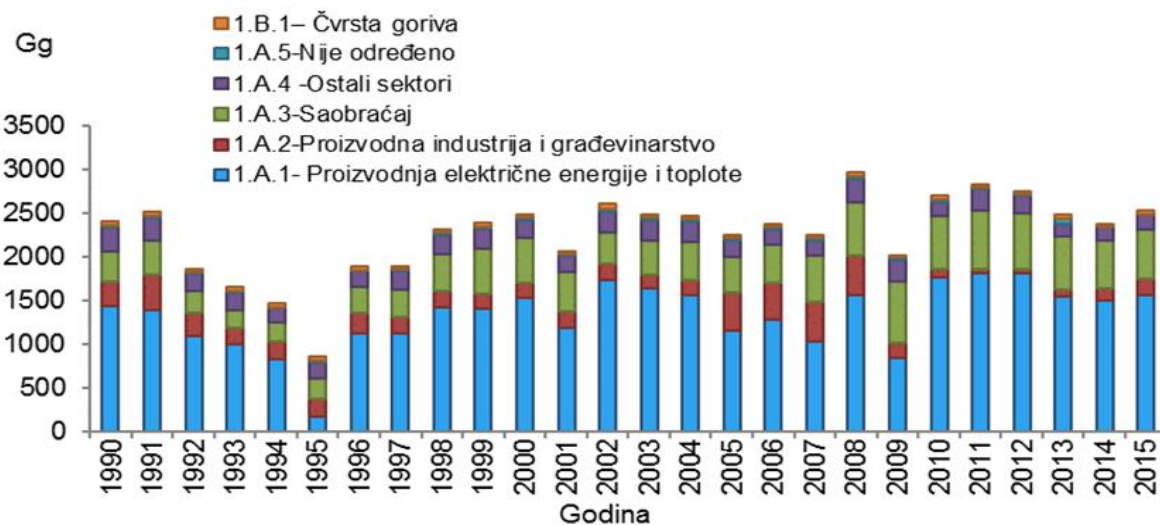
Grafikon 2.1. (ukupne emisije i njihovo uklanjanje) pokazuje trendove u GHG emisijama i njihovom uklanjanju za period 1990–2015. godine. Sektor energetike i industrije čine najveći dio ukupnih emisija CO₂eq. Grafikon ES2 daje pregled emisija CO₂eq po sektorima, dok grafikon ES3 daje pregled CO₂eq iz podsektora energetike. Proizvodnja električne energije i toplote za procese proizvodnje (uključujući Kombinat aluminijuma) ima najznačajniji uticaj na emisije. Emisije iz saobraćaja rastu i očekuje se njihov dalji porast usljed razvoja turističke industrije u našoj zemlji. Perflourougljovodnici (PFC) u proizvodnji aluminijuma – elektrolizi – najviše doprinose emisijama iz industrijskih procesa u Crnoj Gori. Nedavna smanjenja nastala su zbog smanjenja proizvodnje i zatvaranja postrojenja. Neto uklanjanje emisija u poljoprivredi i kategorije korišćenja zemljišta rezultat su zemljišta pod šumama u Crnoj Gori, koja funkcionišu kao veliki karbonski ponori. Uticaj sektora poljoprivrede na GHG emisije dominantno se odnosi na stočarstvo, s malim emisijama gasova sa efektom staklene bašte koje vode porijeklo od stoke i đubriva, kao i relativno maloj poljoprivrednoj proizvodnji koja je u zadnje vrijeme orijentisana na tradicionalnu proizvodnju koja je ekološka, pa i organska na poljoprivrednim zemljištima koja nijesu zagađena. Takođe, usljed depopulacije ruralnih područja šume se šire, a pašnjaci i livade pretvaraju u područja pod šumama, pa samim tim se doprinosi smanjenju GHG emisija iz sektora poljoprivrede.

Grafikon 2.1. Ukupne GHG emisije s ponorima, za period 1990–2015 (Gg) (izvor SBUR, 2019)

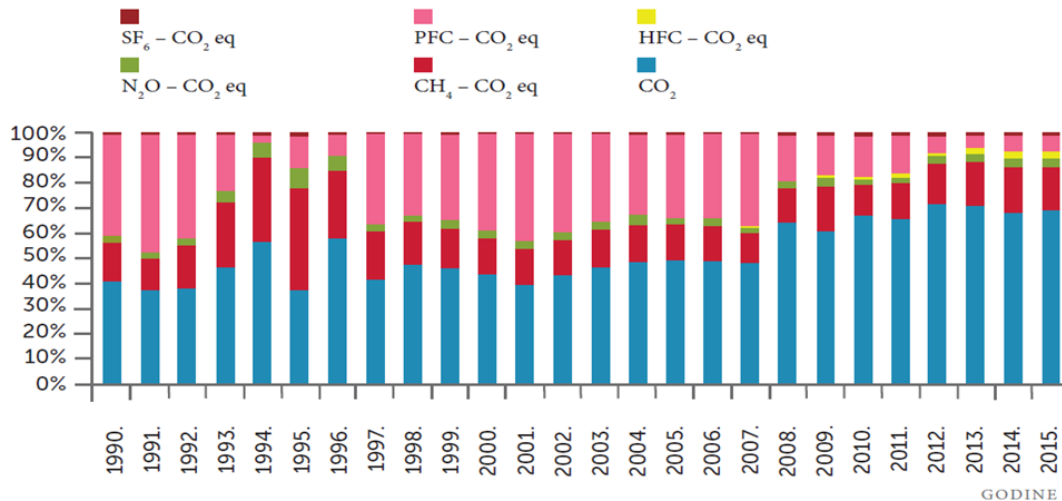
Grafikon 2.2. GHG emisije izražene u ekvivalentima CO₂ po sektorima, 1990–2015 (Gg) (izvor SBUR, 2019)

Grafikon 2.3. Emisije CO₂ eq iz podsektora energetike, 1990–2015 (Gg)

Iz grafikona je vidljivo da sektori energetike i industrijskih procesa imaju najveći udio u ukupnim emisijama CO₂ eq za posmatrani period. Shodno tome, u zavisnosti od potrošnje energenata i nivoa industrijske proizvodnje bilježe se padovi i porasti procijenjenih emisija u posmatranom periodu. Udio emisija iz sektora energetike kreće se od 37,19% za 1991. godinu do 74,17% u 2013. godini. Udio emisije industrijskih procesa kreće se od 4,29% u 1994. do 49,61% u 1991. godini. Emisije CO₂ eq iz sektora poljoprivrede kreću se u rasponu od 7,57% u 2010. godini do 32,30% u 1995. godini,

dok sektor otpada ima najmanji udio u ukupnim emisijama i kreće se od 2,70%, 1991. godine do 7,94%, 1994. godine.

Grafikon 2.4. Udjeli GHG emisija u ukupnim CO₂ eq emisijama, 1990–2015 (%)

Kao što je prikazano grafikonom 2.4., najveći udio u ukupnim GHG emisijama ima CO₂ (38,03–72,34%), slijede perfluorougļjovodonici (PFC) (CF₄ i C₂F₆) s udjelom od 6,92% do 46,54%, udio CH₄ kretao se od 11,71% do 40,68%, a udio N₂O je bio od 2,43% do 7,74 %. Najmanji udio u ukupnim emisijama imao je SF₆ i on se kretao od 0,01% do 0,07%. Shodno podacima koji su bili na raspolaganju tokom preračunavanja inventara procijenjene su emisije HFC za period 2011–2015. god. na osnovu statističkih podataka AZPŽS. Softverskom alatkom 2006 IPCC urađeno je automatsko ažuriranje za period 2005–2010. za podsektor 2F. Upotreba alternativnih supstanci samo za supstance koje utiču na oštećenje ozona (2F1 – Frižideri i klima uređaji).

2.2. Geomorfološke odlike

Razvoj reljefa Crne Gore predisponiran je intenzivnom geotektonskom aktivnošću tokom geološke evolucije. Na teritoriji Crne Gore može se izdvojiti više reljefnih cjelina. To su:

- Crnogorsko primorje,
- Zaravan dubokog krasa (Krivošije, Grahovski kraj, Rudine i Banjani),
- Središnja udolina Crne Gore,
- Oblast visokih planina i površina,
- Oblast sjeveroistočne Crne Gore.

Crnogorsko primorje obuhvata uski obalni pojas koji je Orjenom, Lovćenom, Sutormanom i Rumijom oštro odvojen od ostalog dijela Crne Gore. Njihove strme strane i vertikalni odsijeci izbrazdani su dubokim tocilima i nazubljenim grebenima. U uskom pojasu između nižih brda uz obalu i planina u zaleđu formirani su kompleksi ravničarskih terena, od kojih se ističu Ulcinjsko i Vladimirsko polje na

jugoistoku, Barsko, Buljaricko i Budvansko polje u središnjem dijelu, Mrčevo i Grbaljsko polje i uvala Sutorina u području Boke Kotorske.

Zaravan dubokog krša prosječne visine 800–1000 m niži je dio planinskog prostora Crne Gore, koji predstavlja jedno od najtipičnijih kraških područja na svijetu. Ova prostrana krečnjačko-dolomitska površ, dužine 100 km i 50 km širine, stepenasto spušta od sjeverozapada prema jugoistoku do skadarske depresije. Čitava zaravan je područje ljutog krša sa specifičnim oblicima reljefa i specifičnom hidrografijom. Osnovnu geomorfološku strukturu regije karakterišu planinska područja Orjena, Lovćena, Rumije, Somine, Njeguša, Pustog lisca, Budoša i Garča, te manja kraška polja.

Središnja udolina Crne Gore, odnosno oblast Zetske i Bjelopavličke ravnice, Nikšićkog polja i klanca Duge, veoma je naglašena morfološka i geotektonska crta u prostoru Crne Gore i Dinarida u cjelini. Proteže se između Gatačkog polja i Skadarskog jezera i dalje prema jugoistoku, a otvorena je prema Jadranskom moru.

Najveći dio sjevernog područja Crne Gore čini oblast visokih planina, koji se smatra jednim od najtipičnijih prostora Dinarida. Oblast čine viši planinski lanci dinarskog smjera pružanja, između kojih se nalaze duboki kanjoni i površine. Posebnu važnost imaju kanjonske doline rijeke Morače, Tare i Pive. Među planinama ističu se Golija, Vojnik, Maganik, Prekornica, Žijovo, Volujak, Ljubišnja, Durmitor, Sinjajevina, Bjelasica, Komovi, Visitor i Prokletije. U dolini Tare najprostranije su Mojkovačka i Kolašinska kotlina. U dolini rijeke Čehotine najznačajnije su veće kotline Maočka i Pljevaljska.

Sjeveroistočna oblast se prostire pravcem sjeverozapad – jugoistok u dužini od 140 km i širini od 35 km. Najveći dio ove oblasti izgrađuju paleozojske stijene (izvorišni dijelovi Čehotine i Ljuboviđe, dijelovi područja Pljevalja i Rožaja), kao i više mjesta u rječnim dolinama. Za formiranje određenih oblika reljefa imaju značaj mlade neogene naslage u kotlinama i uvalama, prije svega u Beranskoj i Pljevaljskoj kotlini, gdje se nalaze ležišta uglja. U okviru ove oblasti, kao posebne cjeline izdvajaju se doline Čehotine, Lima i Ibra.

Slika 2.8. Prikaz reljefa Crne Gore

2.3. Geološke i hidrogeološke karakteristike

2.3.1. Geološke karakteristike

Prostor Crne Gore izgrađen je od naslaga koje su nastale u posljednjih 400 miliona godina. Stijene stratigrafski pripadaju eri paleozoika, mezozoika i kenozoika.

Paleozoik

Najstariji slojevi na prostoru Crne Gore pripadaju mlađem paleozoiku (devon, karbon i perm). Paleozojske tvorevine javljaju se između Ibra, Lima i Tare. Predstavljene su stijenama koje su manje ili više škriljave, glinovito-laporovito pjeskovitim slojevima i raznovrsnim škriljcima s rjeđim proslojcima i sočivima krečnjaka i konglomerata.

U jezgru antiklinale u okolini Rožaja, otkrivene su stijene devonske starosti. Na većim površinama u dolinama Ibra, Lima i Tare, a dijelom i u dolini Čehotine, oko Rožaja, Andrejevice, Berana, Bijelog Polja, Mojkovca i Kolašina, raširene su stijene mlađeg paleozoika, koje pripadaju devonu i permu. Iste starosti su i paleozojski sediment oko Budve, Petrovca i u okolini Rumije.

Mezozoik

Izuzimajući manje zone paleogenog fliša i kvartarne sedimente, preostali prostor Crne Gore izgrađen je od mezozojskih tvorevina (trijas, jura i kreda).

Donji trijas, razvijen je u klastičnoj faciji verfenskih slojeva, koje čine liskunoviti pješčari i škriljci, pjeskoviti škriljci i ređe oločasti krečnjaci i dolomite. Ovi sedimenti su erozijom najčešće otkriveni po dnu dubokih dolina, ali ih ima na višim nivoima, gdje su tektonskim putem uzdignuti. Kao klastična masa, verfenski slojevi imaju veliki hidrogeološki značaj, odnosno predstavlja hidrogeološku barijeru, pa se javljaju brojna vrela, na kontaktu verfenskih slojeva i krečnjaka, koji ih prekriva.

Verfenski slojevi su utvrđeni na Bjelasici, Visitoru, pograničnim krajevima između Srbije i Crne Gore, u dolini Ibra i Čehotine, u podnožju Ljubišnje, u dolini Tare, a veće prostranstvo zahvataju oko Mojkovca i Kolašina. Uske zone pomenutih slojeva registrovane su i duž tektonskih linija, na većim nadmorskim visinama, na Durmitoru i Sinjajevini. Takođe, verfenski slojevi zahvataju znatno prostranstvo u Nikšićkoj župi i na prostoru Crmnice.

Srednji trijas zahvata veće prostranstvo od donjeg trijasa. Obično se javlja u faciji čistih krečnjaka, ali i u faciji klastičnih stijena. Sedimente srednjeg trijasa dosta je teško razlikovati od sedimenta gornjeg trijasa, u koje često neprimetno prelaze. Detektovane su dvije isprekidane uzane zone srednjeg trijasa, koje se protežu duž primorja, sve od Sutorine do rijeke Bojane. Uske zone srednjeg trijasa nalaze se i u unutrašnjosti, u Crmnici i u Nikšićkoj župi.

Najveće prostranstvo sedimenti srednjeg trijasa imaju u sjevernom dijelu Crne Gore, na Ljubišnji, oko Pljevalja, kao i u istočnim krajevima, oko Berana, i na planinama istočnije od doline Lima. Srednji trijas prisutan je i na Sinjajevini, Durmitoru, i dolinama Pive i Tare.

Gornji trijas zastupljen je dolomitima, dolomitičnim krečnjacima, i krečnjacima. U južnim i jugozapadnim dijelovima Crne Gore, donji trijas je više predstavljen dolomitima, a u sjeveroistočnim krečnjacima. Jugozapadni pojas dolomita gornjeg trijasa podijeljen je rijekom Zetom na dva uzdužna pojasa. Dolomitični pojas jugozapadno od doline Zete proteže se od granice sa Hercegovinom, obuhvata veliki dio grahovskog polja, a nastavlja se dalje ka Lovćenu, Cetinjskom polju, Rijeci Crnojevića i Crmnici, i dalje ka Rumiji. Sjeveroistočno od Zete nalazi se drugi pojas Dolomita gornjeg trijasa, koji je manje otkriven i povezan. Počinje u dolini Pive, a nastavlja se dolinom Komarnice, preko dijelova vojnika i Jasenova polja, istočnim obodom Nikšićkog polja, da bi se preko Prekornice i doline Morače nastavio na Kuče.

Krečnjaci gornjeg trijasa zauzimaju znatan prostor oko toka Čehotine, Ljubišnje, Maglića, na Durmitoru i Sinjajevini. Na mjestima gdje su tokom duge geološke istorije izloženi eroziji, na njima je prisutno bogatstvo kraških oblika reljefa.

Jurski sediment dosta su rasprostranjeni u Crnoj Gori. Najveće prostore jura zauzima u prijedelu dubokog krša. Sedimenti donje jure javljaju se u obliku litiotskih sivih krečnjaka i crvenih škrljavih krečnjaka. Litiotski krečnjaci su često veoma laporoviti, čak i potpuno glinoviti. Obiluju fosilima. Zastupljeni su na dijelovima Lovćena, na zapadnom obodu Grahovskog polja, u dolini Morače i duž sjeveroistočnih padine Rumije. Crveni pločasti, nekad i škrljavi krečnjaci zastupljeni su na Vojniku i Pivskoj planini.

Srednja jura se javlja na primorju, na prostoru oko Herceg Novog, do Veriga, i od Bečića do Sutomora. To su crvenkasti tanko slojeviti krečnjaci sa rožnacima. Na prostoru dubokog krša srednja jura nema veliko rasprostranjenje.

Gornja jura zastupljena je u primorskom pojasu, u obliku uskih pojaseva, podnožjem Orjena i Lovćena, a ovi slojevi se obično završavaju rožnacima. Na prostoru dubokog krša, gornja jura se teško može odvojiti od srednje jure. Izrazitije je izdvojen pojas krečnjaka gornje jure podnožjem Rumije i oko Skadarskog jezera, između albanske granice i Virpazara, ali i zapadnije u dijelu Crmnice. U oblasti kučke kraljušti gornja jura se takođe javlja sa srednjom jurom. Predstavljene su dugim pojasom od Pivske župe, preko Vojnika i Nikšićke župe, dalje ka jugoistoku do Žijova. Na prostoru sjeveroistočne Crne Gore gornja jura je uglavnom predstavljena facijom krečnjaka koja često dostiže debljinu i preko 400 m (dijelovi Durmitora, Sinjajevina i Pivske planine).

Kreda je u Crnoj Gori zastupljena u faciji krečnjaka, dolomita i fliša. Sedimenti donje krede prostiru se duž primorja, preko jurskih sedimentata. U karbonatnim sedimentima donje krede znatno je prisustvo silicijskih stijena. Donja kreda se prostire u dijelu Sutorine, na više mjesta u Boki Kotorskoj, na prostoru Budve, Svetog Stefana i Petrovca. U srednjem dijelu Crne Gore donja kreda je razvijena oko Skadarskog jezera u dolini Cijevne. Ovi krečnjaci u završnim dijelovima prelaze u dolomite. U kučkoj geotektonskoj jedinici zahvata relativno širok pojas od Kuča preko Morače, na Prekornici, Maganiku i oko Nikšića. Obično su to bankoviti sivi krečnjaci.

Gornja kreda je na primorju zastupljena u okviru klastične, krečnjačko-silicijske facije. Ovih sedimentata ima u Boki kotorskoj, oko Budve, Petrovca i Bara. Na prostoru dubokog krša i u srednjem

dijelu Crne Gore ovi sedimenti imaju veliko rasprostranjenje. Otkriveni su u neprekidnom lancu od granice prema Albaniji, preko okoline Podgorice, Danilovgrada i Nikšića, prema Hercegovini. Uglavnom se radi o čistim krečnjacima, dok su dolomiti znatno ređi. Gornjoj kredi pripadaju i jednim dijelom flišni sedimenti oko Herceg Novog, Mornjskog i Risanskog zaliva.

Krajem krede i početkom paleogena nataložena su naslage koje su u literaturi poznate kao durmitorski fliš, koji čine krupnozrni heterogeni krečnjaci, breče, konglomerati i pijeskovito-laporoviti sedimenti. Ove tvorevine rasprostranjene su u dolinama Sušice i Pive, i nastavljaju se srednjim dijelom Durmitora, ka jugoistoku u dolini Tare uzvodno od Kolašina.

Na mezozojskim sedimentima formirana su brojna ležišta crvenih i bijelih boksita.

Kenozoik

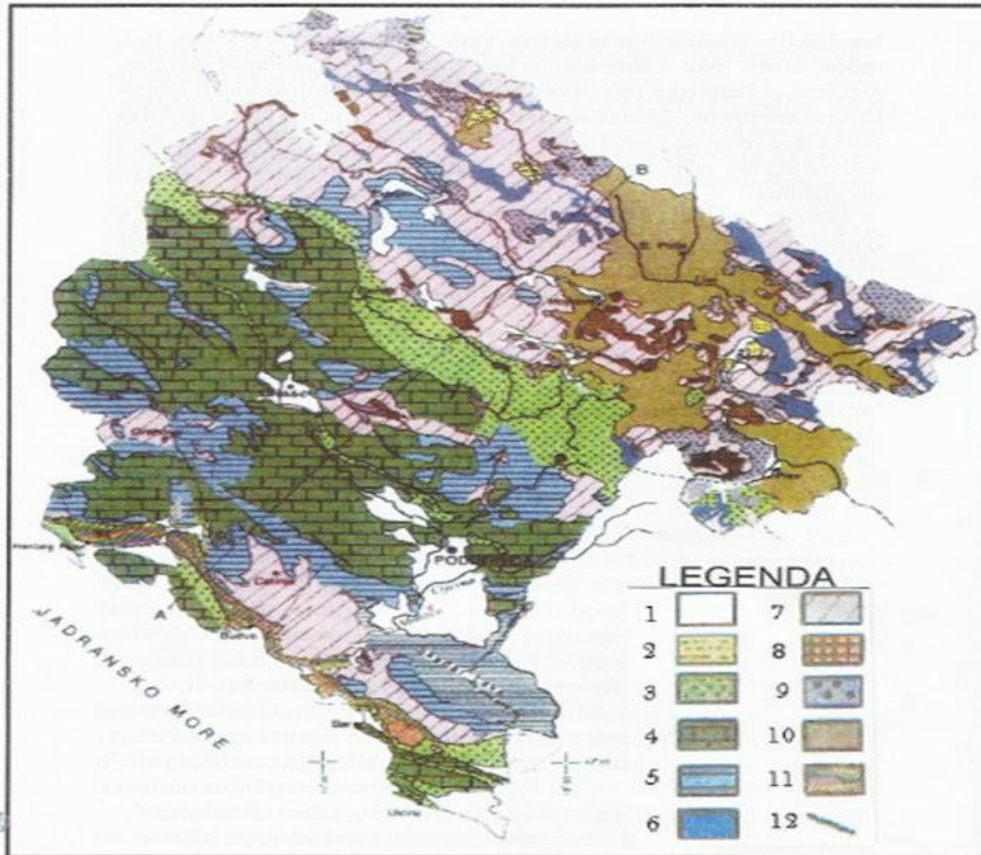
Sedimenti paleogena otkriveni su na Crnogorskom primorju, u obliku paralelnih pojaseva, pravca pružanja sjeverozapad-jugoistok. To su pretežno klastične stijene, koje se prostiru od Sutorine, preko Boke, Budve, Buljarice, Bara i Ulcinja. Ove stijene predstavljene su konglomeratima, nimulitskim krečnjacima, pjaščarima i brečama, laporcima i alevrolitima. Paleogeni sedimenti registrovani su i u na drugim lokalitetima, takođe u visu u uskih pojaseva.

Neogen je razvijen u faciji jezerskih sedimenata, koji su otkriveni u većem broju basena. Ti sedimenti imaju veliki značaj jer su praćeni nalazištima uglja. Neogeni baseni nalaze se u okolini Rožaja, Berana, a najpoznatiji baseni su u Pljevljima i okolini.

Kvartarni sedimenti predstavljaju najmlađe tvorevine koje izgrađuju teritoriju Crne Gore. Razvijene su u svim dijelovima teritorije Crne Gore i vrlo su različitog litološkog sastava. Kvartarni nanosi nastali su u novijoj geološkoj istoriji, egzogenim procesima. U zavisnosti od procesa kojim je materijal kvartarne starosti stvaran, kao i od geološke sredine u kojoj se proces dešavao, mogu se izdvojiti najrazličitije litološke tvorevine. Prema procesima u kojima nastaju, kvartarni sedimenti mogu biti aluvijalni, deluvijalni, glacijalni (morene), kao i fluvio-glacijalni, aluvijalno-deluvijalni i limno-glacijalni. Pretežno su to gline, pijeskovi, šljunkovi, različite granulacije i litološkog sastava.

Najveće akumulacije aluvijalnih sedimenata nalaze se u dolinama rijeka (Morača, Zeta, Tara..) i u zonama vodotokova uopšte. Prisustvo glacijalnih sedimenata vezuje se periode glacijacije, a najveći centri glacijacije, a samim tim i najveće naslage morenskog materijala su područja Durmitora, Sinjajevine, Bjelasice, Žijova, Maganika i ostalih. Deluvijalni sedimenti vezani su podnožja strmih planinskih strana i najčešće su predstavljeni komadima krečnjaka i dolomita.

Magmatske stijene otkrivene su u svim dijelovima Crne Gore. Njihovo izlivanje desilo se posle donjeg trijasa, pretežno tokom srednjeg trijasa. Obično su to andeziti, daciti, kvarc-keratofiri i keratofiri, prećeni tufovima i tufitima.

Slika 2.9. Prikaz geološke karte područja Crne Gore (Legenda: 1. Aluvijalni i glacijalni sedimenti; 2. Neogeni sedimenti; 3. Kredni i paleog. fliš; 4. Kredni krečnjaci i dolomiti; 6. Jurska dijabazrožnacka formacija; 7. Trijaski krečnjaci i dolomite; 8. Srednjetrijaski eruptivi; 9. Donjotrijaski sedimenti; 10. Paleozojski škriljci i pješčari; 11. Budvanska zona – donji trijas-eocen; 12. Granice regionalnih kraljušti i navlaka. *Vode Crne Gore, prof.dr Branko Radojicic, Filozofski fakultet u Nikšiću, Institut za geografiju,2005.*)

2.3.2. Tektonski sklop

Teritorija Crne Gore pripada jugoistočnim Dinaridima koji se karakterišu veoma složenom tektonskom građom. Danas, najveći broj autora izdvaja četiri geotektonske jedinice na teritoriji Crne Gore:

- Paraautohton (Jadranski sistem bora)
- Budva – Cukali zona
- Visoki krš
- Durmitorska jedinica.

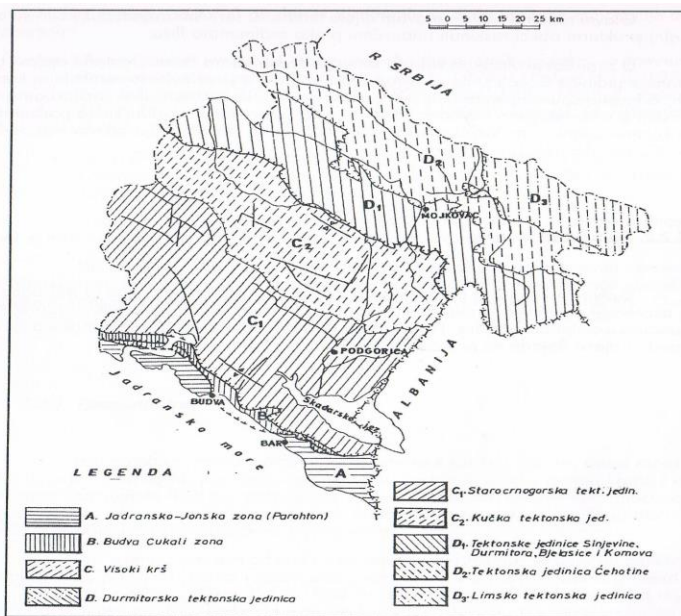
Paraautohton zahvata prostor pored morske obale i dijelom ispod mora, između rijeke Bojane i Herceg Novog. Ima dinarski pravac pružanja, izuzev u krajnjem jugoistočnom dijelu gdje dolazi do skretanja prema istoku. Ova geotektonska jedinica izgrađena je od karbonatnih stijena gornje krede i donjeg eocena, sedimenata fliša i klastičnih sedimenata.

Budva – Cukali zona predstavlja značajnu jedinicu sa hidrogeološkog aspekta. Kao cijelina je neprobojan kompleks, odnosno potpuna podinska barijera. U geološkoj građi ove zone učestvuju

karbonatne i silicijske stijene trijaska, jurske i kredne starosti, flišne tvorevine trijasa i paleogena, kao i eruptive trijaska starosti.

Zona **Viskog krša** obuhvata prostor između primorskog pojasa i Durmitorske navlake do planinskih masiva Komova, Durmitora i Volujaka. U geološkoj građi ove geotektonske jedinice učestvuju krabonatni sedimenti mezozoika, klastični sediment perma i donjeg trijasa, fliš paleogene starosti, eruptivne stijene srednjeg trijasa, kao i miocenski jezerski sedimenti i kvartarne tvorevine.

Durmitorska geotektonska jedinica sa sjevera i sjeveroistoka naližeže na Visoki krš. Obuhvata područje Komova, Visitora, dijela Prokletija, Sinjajevine, Pivske planine, Durmitora, Ljubišnje, Pljevalja, dolinu Lima, Bijelo Polje, Beransku kotlinu i Rožaje. Ove terene izgrađuju klastični sediment paleozoika i donjeg trijasa, karbonatne, vulkanske i silicijske stijene srednjeg trijasa, karbonatne stijene gornjeg trijasa i jure, kao i stijene dijabaz-rožnačke formacije i kvartarne sedimente.

Slika 2.10. Prikaz karte tektonske rejonizacije Crne Gore (*Hidrogeologija karsta Crne Gore, Dr Mićko Radulović, Podgorica, 2000. god.*)

2.3.3. Seizmičnost

Crna Gora se nalazi u relativno aktivnoj seizmičkoj zoni, sa najvišim nivoom ugroženosti i rizika u jugoistočnom obalnom području - priobalne oblasti kao što su zetsko-skadarska depresija i beranski basen koje treba istaći kao područja značajne seizmičke aktivnosti u Crnoj Gori. Seizmička aktivnost je povezana sa pomjeranjem tektonskih ploča. Na makro nivou, Crna Gora je blizu granice evroazijske ploče i afričke ploče sa jadranskom i egejskom mikro pločom između njih. Složena kretanja ovih ploča dovode do visoke seizmičke aktivnosti u ovoj zemlji; jadranska mikro ploča se podvlači pod egejsku mikro ploču.

Slika 2.11. Prikaz karte seizmičke rejonizacije Crne Gore

Prema Nacionalnoj strategiji za vanredne situacije, najviše seizmičke zone su u priobalnom području i njihov intenzitet se smanjuje prema istoku zemlje. Najviša zona (IX) javlja se u području južne Hrvatske i proteže se duž crnogorske obale i preko sjeverne Albanije sve do jugozapadne Srbije. Oblasti oko Ulcinja, Bara, Budve i Brajića kao i Bokokotorski zaliv, zatim u neposrednoj blizini Berana, cio region Skadarskog jezera, planina Maganik i dr. su praktično seizmički aktivna područja.

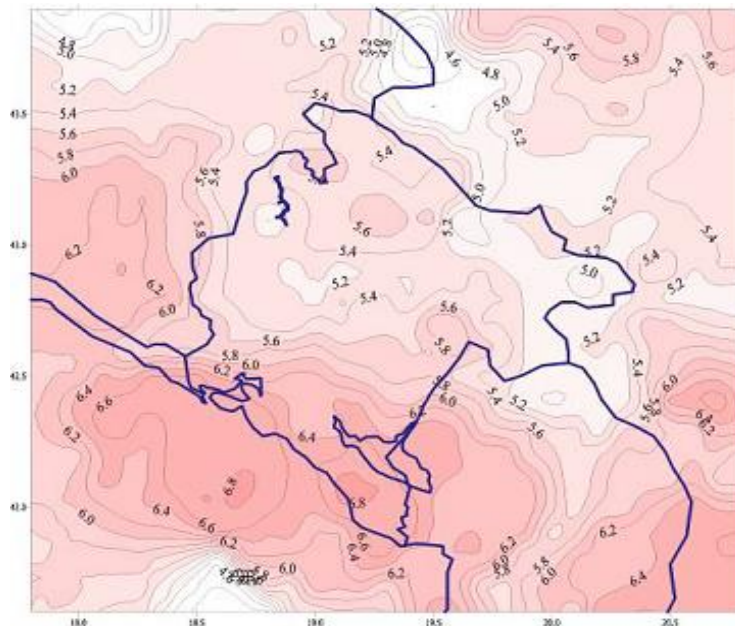
Region Crne Gore pretrpio je dosta teških i destruktivnih zemljotresa. U prosjeku, svake treće godine, javi se bar jedan zemljotres jačine VII stepeni Merkalijeve skale (MSC), svake petnaeste godine zemljotres jačine VIII stepeni MSC i u prosjeku svake šezdesete godine razorni zemljotres sa značajnim ljudskim žrtvama.

Posljednji razorni zemljotres bio je u aprilu 1979. godine i uništio je obalu i šire područje oko Skadarskog jezera, izazvao materijalnu štetu od 4 milijarde američkih dolara (USD), usmrtio 136 ljudi i pogodio više od 100 000 stanovnika Crne Gore.

Kao što je već pomenuto, razarajući zemljotresi su najčešće povezani sa velikim pomjeranjima stijena (klizišta, erozije stijena), poplavama, lavinama, regionalnim požarima i ostalim prirodnim opasnostima. Obim ljudskih i ekonomskih gubitaka, koji se dešava kao posljedica ovih prirodnih i ostalih vezanih opasnosti, je u značajnom porastu posljednjih godina i stoga je Crna Gora suočena sa imperativom za smanjenje ovakvih gubitaka. Iako zemljotrese nije moguće izbjeći, niti ih je moguće eliminisati, primjenom tehničkih mjera, praksi i iskustava moguće je suziti ekonomski i socijalni obim

ovakvih katastrofa. Postoje inicijative koje pruža EU za pripremu Crne Gore za potencijalne zemljotrese velikih razmjera.

Na osnovu inovacije seizmičkih parametara Crnogorskog područja koji su u saglasnosti sa evropskim standardima (EVROCODE 8) izrađena je karta očekivanih maksimalnih magnituda zemljotresa za povratni period od 100 godina (slika 2.12).

Slika 2.12. Prikaz karte maksimalnih očekivanih magnituda zemljotresa u Crnoj Gori

2.3.4. Hidrogeološke karakteristike

Crna Gora obiluje raznovrsnim hidrološkim i hidrogeološkim pojavama. To je posljedica složenosti geološkog sastava i građe zemljišta, reljefa i klimatskih prilika. Zonalan raspored glavnih geotektonskih struktura, dinarskog pravca – sjeverozapad-jugoistok, usmjerio je glavne tokove voda, a velike razlike u litološkoj građi pojedinih dijelove Crne Gore uslovile su razlike i u bogatstvu podzemnim i površinskim vodama.

U hidrogeološkom smislu stijene su podjeljene u tri grupe:

- *Grupa propusnih stijena* – propusne stijene imaju funkciju hidrogeoloških kolektora. U okviru ove grupe stijena mogu se izdvojiti dvije podgrupe:
 - propusne stijene – hidrogeološki kolektori, međuzrnaste poroznosti (aluvijalni, glacijalni, fluvioglacijalni, deluvijalni, limnoglacijalni sedimenti, kao i ostale geološke sredine predstavljene najčešće pijeskovima, šljunkovima i pijeskovitim šljunkovima)

- propusne stijene - hidrogeološki kolektori, karstno-pukotinske poroznosti (karbonatne tvorevine različite starosti)
- *Grupa nepropusnih stijena* – nepropusne stijene imaju funkciju hidrogeoloških barijera, odnosno izolatora. U ovu grupu spadaju uslovno bezvodni dijelovi terena, ili uslovno nepropusne stijene, koje su predstavljene paleozojskim klastični sedimentima, magmatske stijenama i visoko zaglinjene partije fliša.
- *Hidrogeološki kompleksi* - koje formiraju grupe stijena kolektorskog i izolatorskog karaktera, odnosno kompleksi propusnih i nepropusnih stijena, kao što su flišne formacije, formacije karbonatnih i klastičnih stijena i sl. Propusne stijene hidrogeoloških kompleksa mogu biti različitog litološkog sastava i vrste poroznosti.

Geološko-litološke analize pokazuju da je 82 % teritorije Crne Gore izgrađeno od krečnjaka i dolomita. Ova tvrdnja može se potvrditi i skicom hidrogeološke karte na slici br. 2.19. Najveće prostranstvo na teritoriji Crne Gore zahvata karstni, odnosno karstno-pukotinski tip izdani, formiran u karbonatnim tvorevinama različite starosti. Karstna izdan, u okviru terena izdrađenih od karbonatnih stijenskih masa, prihranjuje se direktno od padavina, preko brojnih površinskih karstnih oblika, odnosno zavisno od lokaliteta i dijela hidrološkog ciklusa, povrmenim i stalnim vodotocima. Atmosferske padavine se infiltriraju u podzemlje, preko brojinih prslina, pukotina i kaverni, koje prožimaju unutrašnjost krečnjačke mase, gdje se u dubljim dijelovima, na kontaktu sa nepropusnim stijenama formiraju razbijene karstne izdani.

Prema hidrodinamičkim karakteristikama mogu se izdvojiti:

- izdani sa slobodnim nivoom
- izdani pod pritiskom.

U najvećem dijelu karstnih terena Crne Gore zastupljene su karstne izdani sa slobodnim nivoom. To se posebno odnosi na veoma skraćene terene karstnih zaravni, kod kojih je kontinuiran proces karstifikacije, u čistim krečnjacima, razvijen do velikih dubina. Donju granicu izdani najčešće čine klastične stene ili kompaktne partije laporovitih i bituminoznih krečnjaka i dolomita.

Izdani pod pritiskom su najčešće vezane za skraćeni paleoreljef neogenih basena karstnih polja, na dijelu gde su ona prekrivena limnoglacialnim sedimentima, odnosno sedimentima paleogenog fliša.

Slika 2.13. Prikaz hidrogeološke karte Crne Gore (Legenda: zelena boja – karstni i karstno-pukotinski tip izdani; svijetlo plava boja – zbijeni tip izdani; svijetlo braon boja – pukotinski tip izdani; tamno braon boja – uslovno bezvodni dijelovi terena; Izvor: Atlas voda Crne Gore, CANU, 2010.)

2.4. Zemljište

U Crnoj Gori dejstvom prirodnih faktora klime, geološke podloge, reljefa, vegetacije i čovjeka, obrazovala su se raznovrsna zemljišta. Izdvajaju se sljedeći tipovi zemljišta:

- Kamenjar (Litosol) i sirozem (Regosol), površine 38.470 ha, su inicijalna zemljišta na kompaktnim stijenama i rastrošenom regolitu;
- Krečnjačko-dolomitna crnica (Kalkomelansol), površine 660.000 ha, je najrasprostranjenije zemljište u Crnoj Gori;
- Rendzina, površine 31.205 ha, slična krečnjačkoj crnici, građom profila i osobinama, ali se obrazuje na rastresitom karbonatnom supstratu. Sadrži više skeleta nego crnica, a obradive površine su dublji varijeteti vrtača, kraških polja i manjih zaravni;

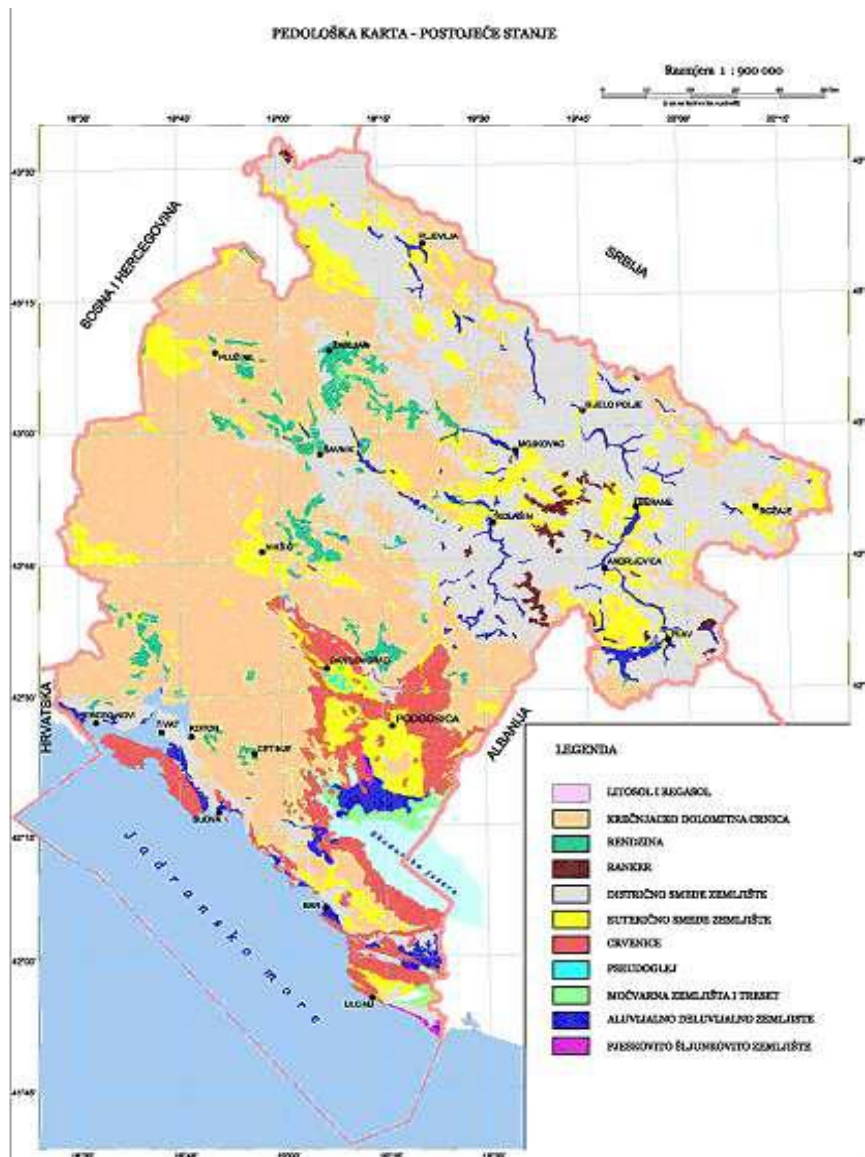
- Humusno silikatno zemljište (Ranker), neznatne površine (6825 ha), jer se obrazuje na silikatnim podlogama iznad 1500 mm. Odlikuje se jako kiselom reakcijom i visokim sadržajem humusa;
- Smeđe kiselo zemljište (Distrični kambisol), površinom od 394.825 ha dolazi na drugo mjesto, najviše rasprostranjeno u sjeveroistočnoj Crnoj Gori;
- Smeđe eutrično zemljište (Eutrični kambisol), površine 118.275 ha, zauzima najniže djelove rječnih dolina (stare rječne terase), kotlina i kraških polja.

Sadašnje stanje zemljišta u odnosu na sadržaj opasnih i štetnih materija, može se okarakterisati kao dobro. Međutim uticaj saobraćaja, odnosno emisije izduvni gasova kroz povećan sadržaj i organskih i neorganskih polutanata, tj. policikličnih aromatičnih ugljovodonika (PAH), olova (Pb) i kadmijuma (Cd), biće povećan izgradnjom planiranih putnih pravaca, odnosno njegovom sve većom funkcionalnošću. Maksimalno dozvoljene količine opasnih i štetnih materija u zemljištu, koje mogu da dovedu do njegovog zagađenja, a određene su Pravilnikom o dozvoljenim količinama opasnih i štetnih materija u zemljištu i metodama za njihovo ispitivanje (Sl. list RCG, br. 18/97).

Sprovođenje monitoringa zemljišta, kao jedne od mjera zaštite i očuvanja zemljišta, predstavlja preduslov očuvanja kvalitetnog života, ali i opstanka živog svijeta. Zagađenje zemljišta neorganskim polutantima se uglavnom vezuje za teške metale. U određenim količinama, teški metali se prirodno nalaze u zemljištu i vode porijeklo od matične stijene, odnosno supstrata na kojem je zemljište nastalo. Ipak, u površinskim slojevima zemljišta često se mogu naći i teški metali koji nisu geohemijskog već antropogenog porijekla, dospjeli u zemljište kao posledica različitih ljudskih aktivnosti (industrija, sagorijevanje fosilnih goriva, primjena agrohemikalija itd.). Pored neorganskih, u zemljištu su često prisutne i dugotrajne organske zagađujuće supstance, koje se zbog svoje niske biodegradabilnosti nazivaju perzistentnim (tzv. POPsperzistentni organski polutanti) u koje spadaju policiklični aromatični ugljovodonici (PAH), polihlorovani bifenili (PCB) i ostaci pesticida i njihovih metabolita. U odnosu na ruralna, urbana zemljišta su često više izložena antropogenom uticaju zbog veće gustine naseljenosti, intenziteta saobraćaja, blizine industrije itd.

U cilju praćenja stanja zemljišta, odnosno utvrđivanja sadržaja opasnih i štetnih materija u zemljištu u toku 2017. godine, izvršeno je uzorkovanje i analiza zemljišta sa 33 lokacije, u 10 gradskih naselja u Crnoj Gori. U ovim uzorcima izvršena je analiza na moguće prisustvo neorganskih materija (kadmijum, olovo, živa, arsen, hrom, nikal, fluor, bakar, molibden, bor, cink i kobalt) i organskih materija (policiklični aromatični ugljovodonici, polihlorovani bifenili - PCB kongeneri, organokalajna jedinjenja, triazini, ditiokarbamati, karbamati, hlorfenoksi i organohlorni pesticidi). Uzorci zemljišta u blizini trafostanica ispitivani su na mogući sadržaj PCB kongenera i na određenim lokacijama dioksina i furana. Rezultati ispitivanja su upoređivani sa maksimalno dozvoljenim koncentracijama (normiranim Pravilnikom o dozvoljenim količinama opasnih i štetnih materija u zemljištu i metodama za njihovo ispitivanje („Sl. list RCG“, br. 018/97). Praćenje potencijalnog zagađenja zemljišta u našoj zemlji otežava i nedostatak adekvatnog zakonskog okvira. Ne postoji zakon o upravljanju zemljištem, osim poljoprivrednog. Shodno tome, navedeni Pravilnik definiše MDK vrijednosti samo za poljoprivredno zemljište dok za zemljišta druge namjene (industrijska zemljišta, dječija igrališta, parkovi, stambene zone, itd.) ne postoji zakonom propisan maksimalni sadržaj opasnih i štetnih materija. Zbog toga je, pored određivanja ukupnog sadržaja elemenata u uzorcima zemljišta,

korišćena i metoda tzv. sekvencijalne ekstrakcije. Informacije o ukupnom sadržaju elemenata, iako su neophodne za praćenje nivoa zagađenja, nisu dovoljne za procjenu antropogenog uticaja ovih elemenata. Naime, kada se procjenjuje da li je neki element u zemljištu geohemijskog ili antropogenog porijekla često se kao mjerilo uzima njegova tzv. „biodostupnost“ odnosno njegova pokretljivost (mobilnost) u zemljištu. Teški metali antropogenog porijekla u zemljištu su uglavnom slabo vezani, pa se iz zemljišta mogu ekstrahovati sredstvom relativno male ekstrakcione moći. Biodostupnost i mobilnost elementa su usko povezane sa njihovom hemijskom formom, mnogo više nego sa ukupnom koncentracijom tog elementa u zemljištu. U tom smislu, metoda sekvencijalne ekstrakcije nam omogućava širi uvid u mehanizme remobilizacije elemenata u zemljištu, 107 Informacija o stanju životne sredine u Crnoj Gori za 2017. godinu Agencija za zaštitu prirode i životne sredine Crne Gore odnosno omogućava precizniju procjenu njihove potencijalne opasnosti po životnu sredinu.

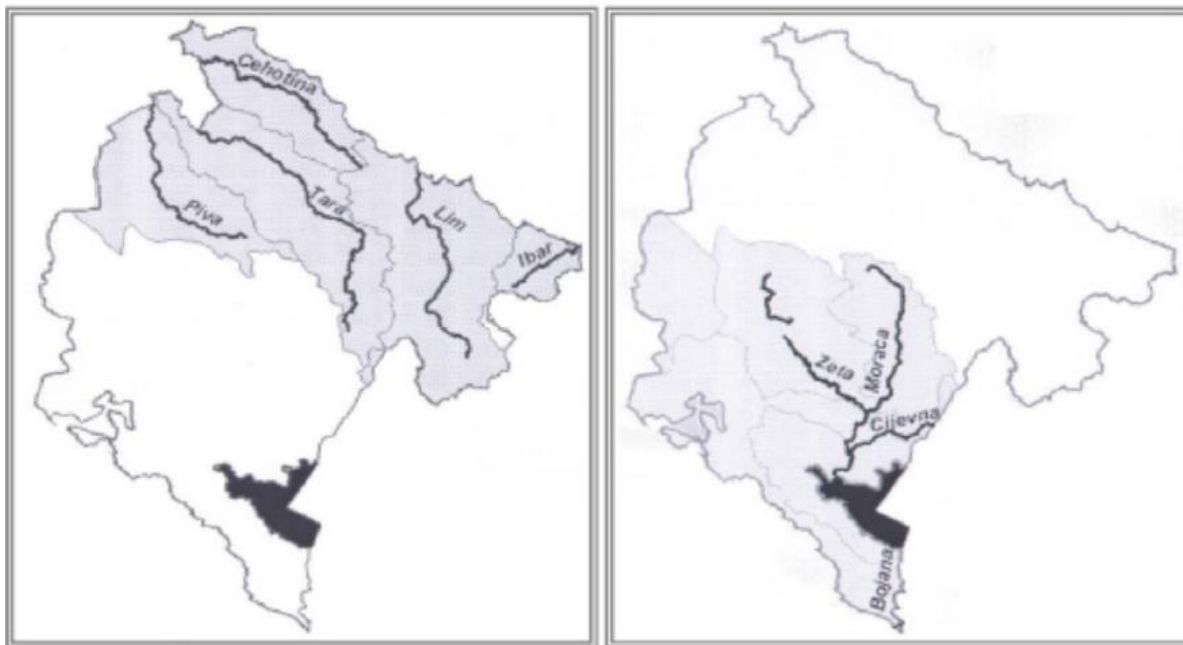

Slika 2.14. Prikaz pedološke karte Crne Gore

2.5. Vode

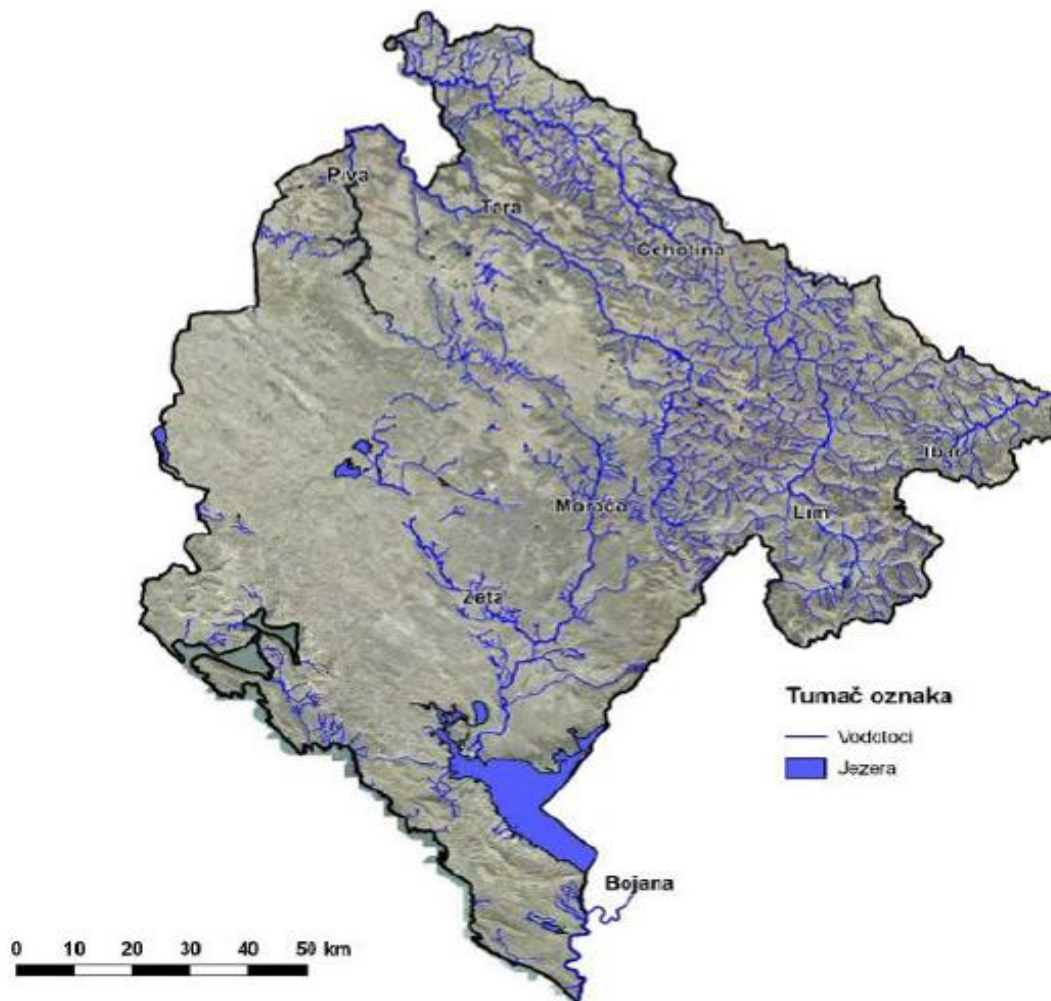
2.5.1 Hidrologija

Osnovna odlika hidrografije Crne Gore je postojanje dva približno jednaka slivna područja: crnomorskog i jadranskog. Jadranskom slivu pripada oko 47,5% površine Republike, a Crnomorskom oko 52,5%.

Slika 2.15. Slivna područja Crne Gore (Izvor: Diktas, Montenegro country report, 2012)

Specifičnost je i u tome što se najviši planinski vrhovi i vijenci nalaze u crnomorskom slivu, dok je vododjelnica između crnomorskog i jadranskog sliva južno od njih. Generalno, oba slivna područja bogata su vodom, čak i prema svjetskim mjerilima. Međutim, znatan dio površine Crne Gore pripada području kontinentalnog krasa, koji je bez stalnih tokova, sa brojnim ponorima u koje se vode slivaju i dalje podzemno otiču prema vodotocima ili moru. Značajne rijeke (glavni površinski vodotoci) crnomorskog sliva su: Piva, Tara, Čehotina, Lim, kao vodotoci iz sliva Drine, i Ibar kao vodotok iz sliva Zapadne Morave. Značajne rijeke (glavni površinski vodotoci) jadranskog sliva su: Morača, Zeta, Rijeka Crnojevića i Cijevna, koje sve gravitiraju Skadarskom jezeru, iz koga se prelivaju u rijeku Bojanu i dalje otiču u Jadransko more. Na niže navedenom grafičkom prikazu vidljiva je hidrografska mreža Crne Gore.

Slika 2.16. Hidrografska mreža Crne Gore

Tokovi kontinentalnog krasa slivaju se preko ponora u podzemlje i izviru u slivovima jadranskih i crnomorskih rijeka ili ispod morske površine. Dio ovih voda otiče podzemnim putem na susjedne teritorije (Trebišnjica, Konavle).

Najveći broj površinskih tokova u Crnoj Gori bujičnog je karaktera. Oni su grupisani u bujične sisteme prema karakterističnim geografskim odrednicama: primorski, skadarski, bokokotorski, nikšićki, cetinjski, podgorički, pivljanski, limljanski i drugi.

Od primorskih bujičnih sistema značajniji su bujični podsistemi Bokokotorskog zaliva, budvanske bujice, barske bujice, sutomske i ulcinjske bujice. Od bokokotorskih bujica treba pomenuti potok Zverinjak, od budvanskih Kućac, od barskih bujica Željeznicu i Rikavac, koje se slivaju prema moru. Od ulcinjskih bujica karakteristične su: Međurječka, Vladimirska i Rastiška rijeka, koje se slivaju prema Šaskom jezeru i rijeci Bojani.

Kod skadarskih bujica karakteristični su podsistemi: crmnički, orahovski i skadarski, od kojih su značajne bujice crmničkog polja Bistrica i Sutorman.

Za hidrografiju Crne Gore od velikog značaja su i vještačka jezera na: Pivi, Čehotini, Zeti (Nikšićkom polju) i Grahovskoj rijeci (Grahovo). Dio teritorije Republike potopljen je izgradnjom vještačkog jezera Hidroelektrane "Trebišnjica".

Prirodna jezera u Crnoj Gori relativno su brojna, pri čemu se najveća nalaze na nizijskim prostorima južnog dijela teritorije. Skadarsko jezero, formirano u prostranoj depresiji, istovremeno je i najveće jezero na Balkanu. Tri petine površine Skadarskog jezera pripada Crnoj Gori. Ovo jezero pri najvišem vodostaju od oko 10,44 mnm ima površinu od oko 525 km². Šasko jezero drugo je po veličini u Crnoj Gori i nalazi se između Skadarskog jezera, rijeke Bojane i Jadranskog mora.

Crno, Plavsko i Biogradsko jezero takođe su prirodni rezervati, kao tipični primjeri ledničkih jezera. Sva ova jezera, izuzev Plavskog, nalaze se u nacionalnim parkovima. Pored navedenih, postoje i mnoga manja jezera, koja su ledničkog porijekla.

2.5.2. Kvalitet voda

Zakon o vodama („Službeni list RCG“, broj 27/07 i Službeni list CG“, br. 73/10 ,32/11,47/11, 48/15 i 52/16“ 55/16, 2/17, 080/17, 84/18), član 75 i 77 predstavlja osnovu za zaštitu površinskih i podzemnih voda u Crnoj Gori. Pravilnikom o načinu i rokovima utvrđivanja statusa površinskih voda ("Sl.list CG", broj 25/19) i Pravilnikom o načinu i rokovima utvrđivanja statusa podzemnih voda ("Sl. list CG", broj 52/19) definisan je način i rok za utvrđivanje statusa površinskih i podzemnih voda, način sprovođenja monitoringa hemijskog i ekološkog statusa površinskih voda, lista prioriternih supstanci za površinske vode, način sprovođenja monitoringa hemijskog i kvantitativnog statusa podzemnih voda, i mjere koje će se sprovesti za poboljšanje statusa površinskih i podzemnih voda.

Mreža stanica za kvalitet površinskih voda u 2019. godini obuhvatila je 36 mjernih mjesta od kojih je 10 vodotoka sa 15 mjernih mjesta, 3 prirodna jezera sa 6 mjernih mjesta, 5 vještačkih jezera sa 5 mjernih mjesta, 5 mješovitih voda sa 5 mjernih mjesta, i obalno more sa 5 mjernih mjesta, koje se obrađuje u okviru tematske cjeline vezane za more.

Na osnovu ispitivanja opštih fizičko hemijskih osobina, fitoplanktona, fitobentosa i makrozoobentosa u 2019.godini, od 15 ispitivanih lokaliteta rijeka ukupno stanje vode nije zadovoljilo zahtijevani kvalitet i status je bio izvan dobrog, a ostali nivoi stanja pokazali su sljedeće statuse:

- umjeren status kvaliteta - 3 lokaliteta: Morača-iznad ušća na Vranjini, Gračanica-kod baze boksita i Čehotina-Gradac;
- loš status kvaliteta - 6 lokaliteta: Cijevna, Dinoša, Lim-ispod Bijelog Polja, Lim-Dobrakovo, Ljuboviđa-ispod Pavinog Polja, Lješnica-iznad ušća u Lim i Ibar-Bač;
- veoma loš status kvaliteta - 6 lokaliteta: Bojana-Fraskanjel, Bojana- Reč, Morača-ispod Sportskog centra, Morača-ispod ušća Cijevne, Zeta-Vranjske njive i Čehotina-ispod gradskog kolektora.

Evidentirano prisustvo zajednica makrozoobentosa i fitoplanktona na ovim lokacijama, doprinosi navedenom stanju kvaliteta voda.

Od 6 ispitivanih lokaliteta prirodnih jezera (nije ispitivan makrozoobentos i fitobentos na Skadarskom jezeru) utvrđeni kvalitet je:

- dobar na 2 lokacije na Skadarskom jezeru- Centar jezera i Podhum,
- umjeren - na Skadarskom jezeru-Kamenik,
- loš kvalitet na 3 lokacije i to: na Skadarskom jezeru-Moračnik, Šasko jezero i Crno jezero.

Elementi koji su doprinijeli ovakvom stanju su nađene i analizirane zajednice fitoplanktona i fitobentosa.

Od 5 ispitivanih lokaliteta vještačkih jezera (nije ispitivan makrozoobentos) nađeni kvalitet potencijala bio je:

- umjeren na 3 lokacije na Slanom, Liverovića i Otilovića jezeru
- loš na 2 lokacije-Krupačkom i Bilečkom jezeru.

Nađene i analizirane zajednice fitobentosa doprinijele su utvrđenom stanju vještačkih jezera.

Od 5 ispitivanih lokaliteta mješovitih voda-ušća rijeka (rađen je program analiziranja-bez svih bioloških elemenata) nađeni kvalitet je bio:

- dobar status na jednoj (1) lokaciji na prostoru uliva potoka kod Opatova
- umjeren na 4 ostale lokacije ušća: Sutorine, Risanske rijeke, Škude i rijeke Bojane.

2.5.2.1 Kvalitet površinskih voda

Stalna kontrola kvaliteta površinskih voda u Crnoj Gori obavlja se radi procjene kvaliteta vode vodotoka, praćenja trenda zagađenja i očuvanja kvaliteta vodnih resursa. Ispitivanja kvaliteta vode na izvorištima služe za ocjenu ispravnosti voda za potrebe vodosnabdijevanja i rekreacije stanovništva u cilju zaštite izvorišta i zdravlja stanovništva.

Ispitivanje osobina voda ima za cilj utvrđivanje statusa voda: površinskih voda kao hemijski i ekološki i status podzemnih voda kao hemijski i kvantitativni status. Utvrđuju se elementi za određivanje svakog od navedenih statusa kao vrlo dobar, dobar, umjeren, loš i vrlo loš, a za pojedinačna vještačka i značajno izmijenjena vodna tijela klasifikacija se vrši na osnovu ekološkog potencijala kao dobar, umjeren, loš i vrlo loš. Ispitivanje kvaliteta voda vrši organ državne uprave nadležan za hidrometeorološke poslove (Zavod za hidrometeorologiju i seizmologiju Crne Gore), a prema godišnjem Programu monitoringa površinskih i podzemnih voda.

Uvođenjem ekološkog stanja za karakterizaciju kvaliteta voda, definsali su se i elementi za klasifikaciju ekološkog stanja. U 2019 g uvedena je potpuno nova klasifikacija kojom se definišu ekološko stanje rijeka, jezera, mješovitih voda, i voda priobalnog mora. Ekološko stanje je cjelokupna okolina (svi abiotički parametri, uključujući i koakcijsko djelovanje biote) koja okružuje svaku vrstu na Zemlji. Vode obalnog mora su predmet obrade druge tematske cjeline vezano za more, u kojoj ce biti i obrađene. Definisane ekološkog stanja površinskih voda određuje se na osnovu bioloških, hidromorfoloških, hemijskih i fizičko-hemijskih elemenata.

Monitoring tokom 2019. godine, obuhvatio je donje tokove značajnih vodotoka, prirodna jezera, vještačka jezera (zPVT/VVT), mješovite vode, i vode obalnog mora Crne Gore, kao i podzemne vode I (prve) izdani Zetske ravnice.

Tabela 2.5. Prikaz ocjene ekološkog statusa /potencijala površinskih voda, ukupnog statusa i statusa po elementima kvaliteta opštih fiz. hemijskih i bioloških parametara

Nazivi vodnih tijela	Površinska VT	Tip VT	Naziv mjernog mjesta	Ekološki status kvaliteta voda				
				Opšti fizičko hemijski parametri	Fitoplankton	Fitobentos	Makrozoobentos	Ukupni ekološki status
Bojana	Bojana1	R9	Fraskanjel	D	d	u	vl	VL
	Bojana1	R9	Reč	U	vl	u	vl	VL
Morača	Morača 5	R8	Ispod Sportskog centra	U	d	l	vl	VL
	Morača (ZPVT)	R8	Ispod ušća Cijevne	U	-	l	vl	VL
	Morača7	R8	Iznad ušća-lijevi rukavac	U	d	u	-	U
Cijevna	Cijevna 1	R6	Dinoša	D	-	u	l	L
Zeta	Zeta4	R8	Vranjske njive	D	d	u	vl	VL
Gračanica	Gračanica 2 (ZPVT)	R2	Ispod glavnog skladišta	U	-	-	-	U
Lim	Lim 3	R7	Ispod industrijske zone	U	-	l	l	L
	Lim 3	R7	Dobrakovo	U	u	l	u	L
Ljuboviđa	Ljuboviđa 1	R2	Lekovina	U	-	u	l	L
Lješnica	Lješnica 1	R2	Iznad ušća u Lim	D	-	u	l	L
Ibar	Ibar 2	R4	Bać	U	-	l	u	L
Čehotina	Čehotina 5	R5	Ispod kolektora	U	vl	u	vl	VL
	Čehotina 6	R5	Gradac	U	-	d	u	U
Šasko j.	Kod restorana	L4	Kod restorana	U	l	u	-	L
Skadarsko j.	Vučko blato WB1	L4	Kamenik	D	u	-	-	U
	Sjever WB 2	L5	Moračnik	D	l	-	-	L
	Jugozapad W3	L5	Podhum	D	d	-	-	D
	Pelag zona W4	L6	Centar	D	vd	-	-	D
Crno jezero	Kod splava	L1	Kod splava	D	d	l	-	L
Slano j.	VVT	N/A	Ispod Broćanca	D	d	u	-	U
Krupačko j.	VVT	N/A	Zatvaračnica	D	d	l	-	L
Liverovića j.	JMVT	R2	Iznad brane	U	d	u	-	U
Bilečko j.	VVT	N/A	Ispod sela Miruše	D	d	l	-	L
Otilovića j.	JMVT	R5	Kod mosta	U	d	u	-	U
Hercegnovski Z.	TW 4	T3	Ušće Sutorine	U	-	-	-	U
Risanski Z.	TW 2	T1	Ušće Risanske rijeke	U	-	-	-	U
Kotorski Z.	TW 1	T1	Ušće Škudre	U	-	-	-	U
Tivatski Z.	TW 3	T2	Ušće potoka kod Opatova	D	-	-	-	D
Rijeka Bojana	TW 5	T4	Ušće Bojane desni rukavac	U	-	-	-	U

Uzorkovana mjesta u 2019. godini kao što smo prethodno naveli spadaju u lokacije visokog prioriteta, to su donji djelovi rijeka i mjesta pod jakim antropogenim uticajem i stanje kvaliteta voda se i očekivalo lošije. Vodeni ekosistemi su najviše ugroženi ljudskom aktivnošću, a podzemne i površinske vode su prijemnici različitih tipova zagađenja: komunalne i industrijske otpadne vode koje se još uvijek ispuštaju neprečišćene ili djelimično prečišćene, difuzni izvori zagađenja, depozicija polutanata, uticaj poljoprivrednih aktivnosti, industrije, prehrambene prije svega, kao i malih i srednjih preduzeća, uticaj saobraćaja i distribucije goriva, kao i građevinskih (izgradnja puteva) radova i dr ekološki akcidenti. Posljedice različitih tipova zagađenja su pritisci na vodne resurse koji doprinose degradaciji i nestanku akvatičnih staništa i smanjenju biološke raznovrsnosti, kao i pogoršanju kvaliteta i smanjenju količine vode. Problem očuvanja dobrog kvaliteta i visokog kvaliteta prirodnih voda javlja se kao jedan od najaktuelnijih i u isto vreme najsloženijih problema našeg vremena. Zaštita voda predstavlja jedan od najvećih izazova sa kojim će se suočavati buduće generacije.

2.5.2.2. Kvalitet podzemnih voda

Podzemne vode obezbjeđuju oko 92% ukupne količine vode za snabdijevanje naselja. U primorskom dijelu osnovni prirodni negativni faktor kvaliteta podzemnih voda je uticaj slane morske vode na niske karstne izdani u priobalju. U kontinentalnom dijelu na podzemne vode negativan uticaj je izazvan antropogenim aktivnostima, kao i rezultat neadekvatne sanitarne zaštite i neodgovarajuće sanitacije slivnog područja.

Hemijski status kvaliteta je određen na osnovu srednjih vrijednosti 12 osnovnih fizičko-hemijskih parametara: BPK5, TOC, el. provodljivost, alkalitet, pH, NH₄⁺, NO₃⁻, NO₂⁻, TN, uk. P, o-PO₄⁻, SO₄²⁺. Rađeni su još neki prateći parametri, ali njihove vrijednosti nijesu uzete za određivanje, zbog specifičnosti kvaliteta podzemnih voda, ko što su: Tvode, sadržaj O₂, % O₂, i suspendovanih materija.

Tokom 2019. godine, rađen je nadzorni monitoring voda I (prve) izdani Zetske ravnice i uzorkovane su vode 6 podzemnih bunara. Voda bunara u Farmacima (kuća Radunović) pokazala je loš status kvaliteta sa aspekta osnovnih fizičko-hemijskih elemenata (sadržaj nitrita). Kvalitet vode u 66,7% određenih parametara je pokazalo odličan kvalitet, tj. vrlo dobar status, 25,0% određenih parametara je pokazalo dobar status, i 8,3% loš status.

Voda bunara u Grbavcima (kuća Kaluđerovića) pokazala je dobar status kvaliteta sa aspekta osnovnih fizičko-hemijskih elemenata. Kvalitet vode u 100,0% određenih parametara je pokazao odličan kvalitet, tj. dobar status.

Voda bunara u Gostilju (kuća Prenčić) pokazala je loš status kvaliteta sa aspekta osnovnih fizičko-hemijskih elemenata (sadržaji: TOC-a, el. provod., NO₃⁻, uk. azota, o-fosfata). Kvalitet vode u 8,3% određenih parametara je pokazalo odličan kvalitet, tj. vrlo dobar status, 50,0% određenih parametara je pokazalo dobar status i 41,7% loš status.

Voda bunara u Vranju (kuća Majkić) pokazala je loš status kvaliteta sa aspekta osnovnih fizičko-hemijskih elemenata (el. provod., NO₃⁻, uk. azota, uk. fosfor, o-fosfata). Kvalitet vode u 25,0%

određenih parametara je pokazalo odličan kvalitet, tj. vrlo dobar status, 33,3% određenih parametara je pokazalo dobar status i 41,7% loš status.

Voda bunara u Drešaju (kuća Drešević) pokazala je loš status kvaliteta, sa aspekta osnovnih fizičko-hemijskih elemenata (NO₃⁻, uk.azota). Kvalitet vode u 66,6% određenih parametara je pokazalo odličan kvalitet, tj. vrlo dobar status, 16,7% određenih parametara je pokazalo dobar status i 16,7% loš status.

Voda bunara na Cijevni (kuća Maraš) pokazala je dobar status kvaliteta sa aspekta osnovnih fizičko-hemijskih elemenata. Kvalitet vode u 58,3% određenih parametara je pokazalo odličan kvalitet, tj. vrlo dobar status, a 41,7% određenih parametara je pokazalo dobar status.

Zagađivači, parametri, njihov sadržaj i prostorni raspored uglavnom je isti kao i prethodnih godina, i kao hemijski najzagađeniji pokazali su se bunari u Vranju i Gostilju.

Temperatura vode bila je u opsegu 13,6-17,60C, u periodu mjerenja oktobar-decembar(sušni-kišni period). Vode su imale zadovoljavajuće organoleptičke osobine - bez boje i bez karakterističnog mirisa.

Posebno je zabrinjavajući sadržaj nitrata kod bunara Vranj, Drešaj, i Gostilj, gdje njihovi sadržaji imaju visoke vrijednosti i dostižu do 56,51mg/l - 23,91mg/l. U pitanju je uticaj vještačkih đubriva - kalijum nitrata (šalitre), jer i sadržaj kalijuma je povišen i ima vrijednost do 14,9mgK/l vode.

Tabela 2.6. Prikaz ocjene statusa podzemnih voda na osnovu opštih fiz. Hemijskih parametara, 2019. godina na osnovu opštih fizičko-hemijskih parametara, nađen je kao: dobar status na 2 bunara (Grbavci i Cijevna) i loš status na 4 bunara (Farmaci, Gostilj, Vranj i Drešaj).

Podzemni bunar	Lokacija podzemnog bunara	Status vode - opšti fizičko hemijski elemente kvaliteta -
Farmaci	kuća Radunović	L
Grbavci	kuća Kaluđerovića	D
Gostilj	kuća Prenčić	L
Vranj	kuća Majkić	L
Drešaj	kuća Drešević	L
Cijevna	kuća Maraš	D

Na osnovu navedenog, od koncentrisanih izvora zagađenja koji najznačajnije utiču na kvalitet podzemnih voda, izdvajaju se otpadne vode naselja i industrije.

Od rasutih izvora zagađenja najznačajniji su uticaji rasipanja čvrstog i tečnog otpada po slivnim površinama, a nijesu zanemarljivi ni ostali uticaji (sječa šuma, boravak ljudi i životinja na slivu, kao i druge aktivnosti na slivu sa kojeg se izvorišta prihranjuju).

2.5.2.3 Stanje kvaliteta vode za piće

Shodno važećim propisima u Crnoj Gori, kontrolu zdravstvene ispravnosti i kvaliteta vode za piće, kao i sanitarno higijenskog stanja objekata za vodosnabdijevanje vrše zdravstvene ustanove.

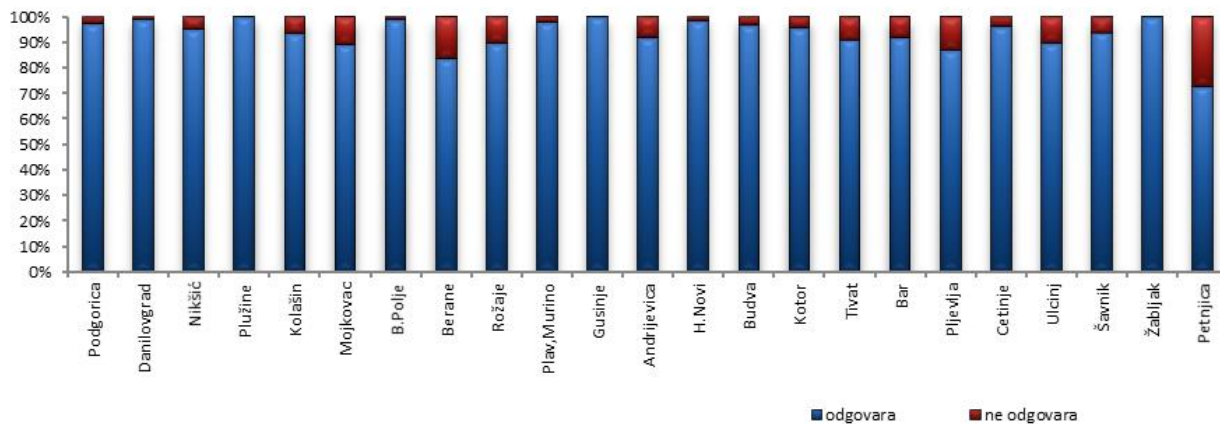
Svjetska zdravstvena organizacija (WHO) je kvalitet vode za piće svrstala u dvanaest osnovnih pokazatelja zdravstvenog stanja stanovništva jedne zemlje, što potvrđuje njenu značajnu ulogu u zaštiti i unapređenju zdravlja. Voda koja se koristi za piće, pripremanje hrane i održavanje lične i opšte higijene mora zadovoljiti osnovne zdravstvene i higijenske zahtjeve: mora je biti u dovoljnoj količini; ne smije da utiče nepovoljno na zdravlje, tj. da sadrži toksične i karcinogene supstance, kao ni patogene mikroorganizme i parazite.

Na osnovu rezultata ispitivanja higijenske ispravnosti vode za piće i sanitarno-higijenskog stanja vodovodnih objekata može se zaključiti:

- U 2019.godini na teritoriji Crne Gore ukupno je ispitivano 23,266 uzoraka voda za piće sa gradskih vodovoda i drugih javnih objekata vodosnabdjevanja i to: 11,830 mikrobiološki i 11,436 fizičko i fizičko-hemijski.

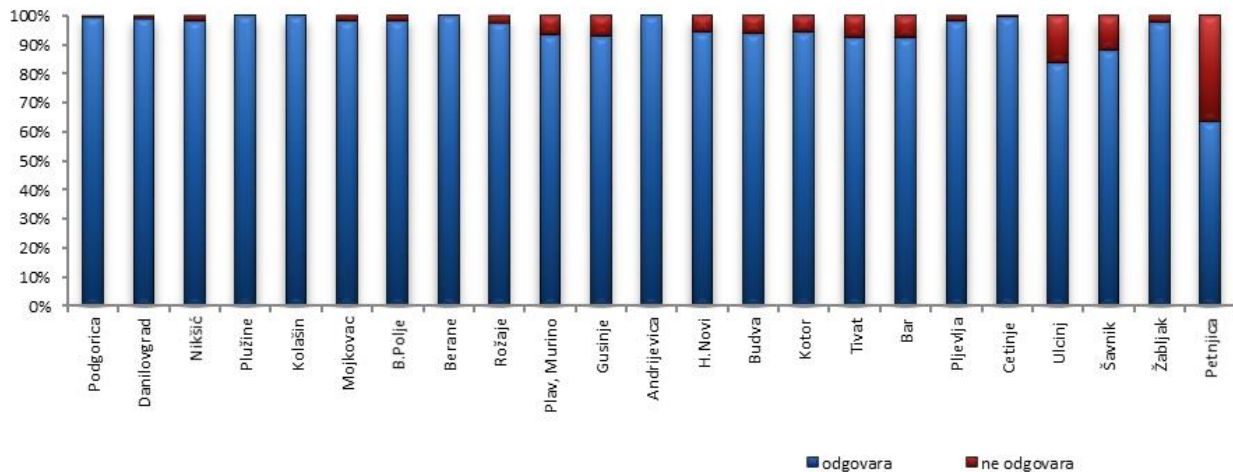
Na osnovu rezultata fizičko-hemijskih ispitivanja 4,26 % ispitanih uzoraka hlorisanih voda nije odgovaralo važećim propisima. Najčešći uzrok neispravnosti bio je nedovoljna koncentracija ili potpuno odsustvo rezidualnog hlora kao i povećana mutnoća u periodu obilnijih padavina.

U periodu obilnijih padavina u svim opštinama povećava se mutnoća vode za piće.

Grafikon 2.5. Rezultati fizičko-hemijskih ispitivanja uzoraka hlorisane vode za piće u 2019. godini

Prema rezultatima mikrobioloških ispitivanja 2,95 % ispitanih uzoraka hlorisanih voda nije zadovoljilo propisane norme higijenske ispravnosti, najčešće zbog povećanog ukupnog broja bakterija i identifikacije koliformnih bakterija.

Grafikon 2.6. Rezultati mikrobioloških ispitivanja uzoraka hlorisane vode za piće u 2019. godini

2.5.3. More

Crnogorska obala se nalazi na jugoistočnom dijelu Jadranskog mora, između Hrvatske i Albanije. Dužina obale je 293,5 km koja ima 117 plaža, čija je ukupna dužina 73 km. Pomorska zona proteže do 12 nautičkih milja od obale, a najveća dubina teritorijalnog mora Crne Gore procijenjena je na 260 m. Površina morskog akvatorijuma koji pripada Crnoj Gori je oko 2460,9 km². Obalno područje CG ima tipične karakteristike mediteranskog regiona i izdvojeno je planinskim vijencima primorskih Dinarida u koje spadaju Orjen, Lovćen i Rumija od unutrašnjosti CG. Na ovom području nalaze se opštine: Herceg Novi, Kotor, Tivat, Budva, Bar i Ulcinj.

More za Crnu Goru predstavlja veoma važan turistički, ekonomski i biološki resurs. Stoga je od izuzetne važnosti za državu Crnu Goru, kao turističku destinaciju, očuvanje morskog ekosistema od zagađenja i istrebljenja vrsta koje u njemu žive. Obalno područje Crne Gore spada u najvrednije nacionalne resurse. Karakteriše ga visok razvojni potencijal koji ima suštinski značaj za razvoj crnogorskog društva. Međutim, karakterišu ga i kompleksni odnosi između čovjekovih aktivnosti i prirodnog okruženja koji često kao posljedicu imaju izražene pritiske na prirodne resurse. Ekonomske migracije u obalnu regiju, kako sa sjevera naše zemlje tako i iz zemalja okruženja, značajno povećavaju pritisak na pomenuto područje, koji iz godine u godinu biva sve veći. Kao jedan od najvećih pritisaka smatra se sezonska migracija stanovništva u prioblanu regiju, koja infrastrukturno i prostorno nije planirana za toliki priliv ljudi. Stoga su more i obalno područje pod velikim antropogenim uticajem, što rezultira povećanjem zagađenja, pogotovo ranjivih područja, zato je neophodno praćenje stanja svih aspekata morskog ekosistema tokom cijele godine.

Obalno područje, poznato po prirodnim vrijednostima i kulturnoj baštini, od posebnog je značaja za razvoj turizma. Tokom proteklih nekoliko godina, više od 95% ukupnog turističkog prometa u Crnoj Gori (mjenog ostvarenim noćenjima) odvijalo se u obalnom području. Tokom špica sezone, mjesečni broj posjetilaca prelazi 450,000 (trostruko više od broja stanovnika primorskih opština). Potrebno je primjetiti da su ekonomski efekti turizma praćeni godinama unazad ostali na približno istom nivou dok su se pritisci na resurse obalnog područja i kvalitet života lokalnog stanovništva

(usljed velikih gužvi i kratkog trajanja sezone) značajno povećali. Stoga je obalno područje Crne Gore izloženo brojnim i raznovrsnim pritiscima koji, prije svega, uključuju uticaje zagađenja od netretiranih komunalnih otpadnih voda (u opštinama u kojima ne postoji savremeni uređaji za prečišćavanje otpadnih voda), čvrstog otpada, brodogradnje/remonta brodova, iz luka i marina (koje po pravilu nijesu dovoljno opremljene za prihvat otpada s plovila i svođenje na najmanju mjeru negativnih uticaja na životnu sredinu morske sredine), s plovila i iz industrije. Analiza ranjivosti (zasnovana na podacima Programa monitoring stanja ekosistema priobalnog mora Crne Gore, koji je realizovan u periodu od 2008. do 2011. godine), koja je realizovana kroz Program upravljanja obalnim područjem (CAMP Crna Gora), pokazala je veoma visoku ranjivost mora u Boki, kao i na pojedinim lokacijama u Budvi, Petrovcu, Sutomoru, Baru, Ulcinju, ali i na otvorenom moru. Komunalne otpadne vode su glavni izvor zagađenja mora u cijelom obalnom području, takođe poslednjih godina sve je prisutnije zagađenje plastičnim otpadom što čini dodatni pritisak na morski ekosistem. Pritisak generisan nepropisnim odlaganjem otpada začajno je ublažen puštanjem u rad sanitarne deponije Možura na koju se trenutno godišnje odlaže oko 62,000 tona komunalnog otpada iz Bara, Ulcinja, Kotora, Budve i Tivta. Ono što treba napomenuti da jedan od značajnih izvora otpada u moru, posebno plastičnog otpada, predstavljaju rijeke koje se ulivaju u more noseći sa sobom značajnu količinu otpada iz oblasti kroz koje protiču prije nego se uliju u Jadransko more.

Program monitoringa stanja ekosistema priobalnog mora Crne Gore je programski i metodološki usklađen sa zahtjevima nacionalnih propisa: Zakona o životnoj sredini ("Sl. list RCG", br. 52/16), Zakona o vodama ("Sl. list RCG", br. 84/18), Uredbe o klasifikaciji i kategorizaciji površinskih i podzemnih voda ("Sl. list RCG", br. 84/18), zahtjevima relevantnih EU direktiva, Vodičem Evropske agencije za životnu sredinu (EEA) o tranzicionim, priobalnim i morskim vodama (Eurowaternet technical guidelines), i pratećim uputstvima za izvještavanje (WISE-SoE Reporting on Transitional, Coastal and Marine Waters), kao i zahtjevima MEDPOL programa koji se realizuje po osnovu ispunjavanja obaveza iz Konvencije o zaštiti morske sredine i priobalnog područja Sredozemlja - Barselonske konvencije i pratećeg Protokola o zaštiti Sredozemnog mora od zagađivanja iz kopnenih izvora i kopnenih aktivnosti (LBS protokol).

2.5.3.1 Kvalitet morske vode

Tokom jula mjeseca 2019. godine uzorkovanje morske vode duž primorja, rađeno je u tri djela, u skladu sa Uredbom o klasifikaciji i kategorizaciji površinskih i podzemnih voda („Službeni list Crne Gore“ br. 02/07) kvalitet vode odgovarao je vodama klase A1 do A2. U Bokokotorskom zalivu najbolji kvalitet vode utvrđen je u centralnom dijelu Tivatskog, Hecegrovskog zaliva i Igala gdje je kvalitet vode odgovarao vodama klase A1. Na području otvorenog mora odličan kvalitet vode-klasa A1 utvrđen je na lokaciji Mamula, u površinskom dijelu lokacije Budva i u pridnenom dijelu lokacije Bar. Na svim ostalim lokacijama zbog nešto povišene brojnosti fekalnih koliformi kvalitet vode je odgovarao vodama klase A2.

Prema kriterijumima za klasifikaciju priobalnog mora s obzirom na stepen eutrofikacije, ispitivane lokacije za 2019. godinu bile su na granici dobrog i vrlo dobrog stanja. Izuzetak su pojedine maksimalne vrijednosti, koje su uglavnom izmjerene jednom tokom perioda ispitivanja. Među njima su: providnost i ukupni neorganski azot na lokaciji Bojana u mjesecu decembru, ukupan neorganski

azot u avgustu i novembru i ukupni fosfor u julu, novembru i decembru na lokaciji Kotor, vrijednost hlorofila a na lokaciji Dobrota u septembru, ukupni neorganski azot i TRIX indeks u mjesecu decembru i ukupni fosfor u julu, avgustu, novembru i decembru na lokaciji Bar, ukupni fosfor na lokaciji Risan u julu i novembru, ukupni fosfor na lokaciji Sveta Nedelja u avgustu i oktobru, ukupni fosfor na lokaciji Tivat i Budva u novembru, ukupni fosfor na lokaciji Igalo u oktobru i novembru i na lokaciji Herceg Novi u novembru i decembru.

Jedini parametar prema kriterijumima za klasifikaciju priobalnog mora s obzirom na stepen eutrofikacije prema kome više izmjerenih vrijednosti imaju karakteristiku umjereno dobrog stanja je ukupni fosfor. Međutim to je svega 13% od ukupnog izmjerenih vrijednosti ovog parametra, tako da se može konstatovati da sve ispitivane lokacije u 2019. godini pripadaju oligotrofnom i mezotrofnom području.

Dobijeni rezultati analize voda na teške metale i organske polutante, pokazuju da na ispitivanim lokacijama ne postoji zagađenje neorganskim i organskim polutantima.

Na osnovu mjerenja iz marta, za prirodne efluente možemo reći da su u tom trenutku rezultati analiza uzoraka površinskih voda sa lokacija Rijeka Bojana-Ada Bojana i Rijeka Bojana-Fraskanjel pokazali da ispitivani uzorci pripadaju klasi A3 prema Uredbi o klasifikaciji i kategorizaciji površinskih i podzemnih voda („Službeni list Crne Gore“ br. 02/07) dok uzorak površinske vode sa lokacije Rijeka Sutorina-Igalo ne pripadaju ni jednoj klasi zbog povećanog sadržaja nitrita. Dok rezultati nakon analize uzoraka površinskih voda sa lokacija Rijeka Bojana-Ada Bojana i Rijeka Sutorina-Igalo, iz oktobra mjeseca, pokazuju da ispitivani uzorci ne pripadaju ni jednoj klasi prema Uredbi o klasifikaciji i kategorizaciji površinskih i podzemnih voda („Službeni list Crne Gore“ br. 02/07), zbog, uglavnom, povećanog sadržaja jedinjena azota i fosfora.

Rezultati fizičko-hemijske analize otpadnih voda uzorkovanih kako u gradovima koji nemaju postrojenja za prečišćavanje komunalnih voda (Ulcinj, Bar, Sutomore, Petrovac, Risan i Herceg Novi) tako i u gradovima koji imaju postrojenje za prečišćavanje komunalnih voda (Budva, Tivat-Kotor) pokazuju da su sve ispitivane vode po svom kvalitetu izvan uslova predviđenih Pravilnikom o kvalitetu i sanitarno-tehničkim uslovima za ispuštanje otpadnih voda, načinu i postupku ispitivanja kvaliteta otpadnih voda i sadržaju izvještaja o utvrđenom kvalitetu otpadnih voda („Službeni list Crne Gore“ br. 56/19).

Prema izračunatom ekološkom stanju mora da bi se udovoljilo potrebama Direktive o vodama (ekološki status se klasifikuje u 5 kategorija i to):

Klasifikacija ekološkog statusa

Ekološko stanje	Ekološki status
0.75 - 1	Veoma dobar
0.60 – 0.75	Dobar
0.40 – 0.60	Srednji
0.25 - 0.40	Slab
0 – 0.25	Veoma slab

Stanje na području Starog Ulcinja i Luštice je veoma dobro dok je stanje u oblasti Petrovca slabo a u Herceg Novom veoma slabo.

Vrijednosti ekološkog stanja na osnovu CARLIT indeksa

oblast	Ekološko stanje
Stari Ulcinj	0,61
Petrovac	0,37
Luštica	0,80
Herceg Novi	0,48

2.5.3.2. Kvalitet vode i sedimenta HOT SPOT-ova

U okviru Programa praćenja kontaminenata u sedimentu i morskoj vodi na lokacijama koje su definisane kao hot spot lokacije (Brodogradilište Bijela, Porto Montenegro, Luka Bar, Luka Risan, Luka Tivat, Luka Herceg Novi, Luka Budva, Port Milena), lokaciji koja predstavlja tranziciono, senzitivno područje (Ada Bojana) i lokaciji koja predstavlja referentnu lokaciju (Dobra Luka na poluostrvu Luštici).

Regulativa za maksimalno dozvoljene koncentracije polutanata u sedimentu u Crnoj Gori ne postoji, pa su rezultati analize uzoraka sedimenata posmatrani u odnosu na preporuke standarda UK (United Kingdom) i holandskog standarda za navedene supstance, kao i kriterijuma OSPAR Konvencije (Konvencija o zaštiti morskog ekosistema sjevero istočnog Atlantika) za sediment. Program praćenja kvaliteta vode i sedimenta na navedenim lokacijama obuhvatao je analizu istih na teške metale (Cd, Hg, Cu, Ni, Fe, Mn, Pb, Zn, Cr, As, Sn) i organske polutante (organokalajna jedinjenja (TBT i TMT), organohlorni pesticidi (aldrin, dieldrin, endrin, DDT, DDE, heptahlor, HCB, toxafen, mirex), PCBs, PAH-ovi, mineralna ulja naftnog porijekla, hlorfenoli, TOC, perfluorooctane.

Analizom dobijenih rezultata sedimenta može se zaključiti da na određenim lokacijama (Brodogradilište Bijela, Porto Montenegro, Luka Risan, IBM Dobrota i Luka Kotor) postoji veliki antropogeni uticaj jer veći broj metala (BB-Hg, Cu, Pb, Zn i Cr; PM-Hg, Cu, Pb i Zn; LR-Hg, Cu i Cr, IMB-Hg, Cu, Pb i Zn; LK-Hg, Cu, Pb i Zn) prelazi ERL vrijednosti, pri kojima može doći do negativnog uticaja na morske organizme.

Na ostalim lokacijama (Luka Bar, Luka Herceg Novi, Luka Tivat, Ada Bojana i Port Milena) jedan do dva metala prelazi ERL vrijednosti (LHN-Hg,Cu; LR-Hg; AB-Cr; PMI-Cr, IBM-Hg,Cr; LTV-Hg, Cu; LBU-Cu). Na lokaciji Dobra Luka, koja predstavlja referentnu lokaciju, sadržaj svih metala je ispod BAC vrijednosti.

Analizom dobijenih rezultata može se zaključiti da na lokacijama (Brodogradilište Bijela, Porto Montenegro, Luka Tivat, Luka Risan i IBM Dobrota) postoji znatan antropogeni uticaj jer veliki broj PAH-ova prelaze njihove ERL vrijednosti pri kojima može doći do negativnog uticaja na morske organizme.

Na pojedinim lokacijama (Luka Kotor i Luka Herceg Novi) samo jedan do dva PAH-a prelazi ERL vrijednosti dok su na lokacijama (Luka Bar i Luka Budva) između BAC i ERL vrijednosti.

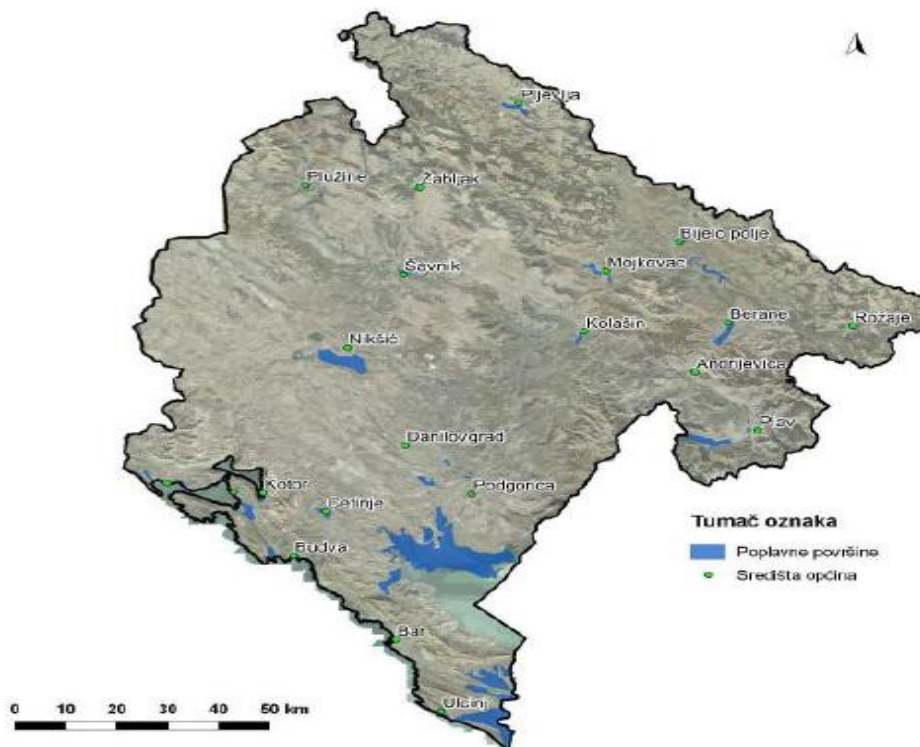
Na lokacijama Ada Bojana, Port Milena i Dobra Luka, koja predstavlja referentnu lokaciju, sadržaj PAH-ova je ispod BAC vrijednosti.

Dobijeni rezultati analize voda na teške metale i organske polutante, pokazuju da na ispitivanim lokacijama ne postoji zagađenje neorganskim i organskim polutantima.

2.5.4. Poplave

Epizode ekstremnih padavina uglavnom dovode do značajnih poplava. Pojedinačne dnevne padavine često su povezane s bujicama ograničenog prostornog obuhvata, ali višednevne kiše uglavnom pokrivaju veći prostor, čime se mogu objasniti obimnije poplave. Kiše visokog intenziteta mogu, između ostalog, uzrokovati poplave, klizišta, izlivanje potoka i odvodnih kanala, otežani saobraćaj, smanjenje kvaliteta vode, zagađenje ispuštenih podzemnih voda i smanjenje obradivog zemljišta. Značajna pozitivna promjena postoji u dnevnom intenzitetu padavina u sjevernom regionu. U gradovima primorskog regiona (Herceg Novom i Baru) nema značajnih promjena indikatora ekstremnih padavina. Negativan trend imaju: broj dana s velikim padavinama R60 mm, maksimalne 5-dnevne količine padavina u Herceg Novom, kao i 5% najvećih količina padavina, usljed čega dnevni intenzitet padavina SDII ima mali trend rasta.

Na slici 2.17. vidljive su poplavne površine na području Crne Gore.

Slika 2.17. Poplavne površine Crne Gore

Izvor: Vodoprivredna osnova Republike Crne Gore, Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, 2001

U posebno osjetljiva područja zbog obilnih padavina spadaju Ulcinjsko polje (uz visok vodostaj Bojane), zona od Vladimira do Velikog Ostrosa, i od Sutomora do Virpazara, područje starog grada Kotora, Sutorine, Herceg Novog, Crkvice i dio poluostrva Luštica.

Poplavama u Crnoj Gori najviše su ugrožene velike površine zemljišta po obodu Skadarskog jezera, u zoni donjeg toka Morače, kao i pored Bojane. Osim toga, veći značaj imaju i poplave u Polimlju, od Gusinja do Zatona, kod Kolašina i Mojkovca, kao i u dolini Čehotine kod Pljevalja. Po značaju, odnosno po veličini štete, ne mogu se zaobići poplave koje nastaju u većim i manjim karstnim poljima. U tom pogledu svakako su najčešće poplave u Cetinjskom i Nikšićkom polju.

Međunarodna baza podataka o katastrofama (www.emdat.be) izvještava da je Crna Gora pretrpjela tri velike poplave (2007, 2009. i 2010). Šteta i gubici izazvani samo poplavom 2010. godine iznosili su oko 44 miliona eura (1,4% bruto domaćeg proizvoda) (EM-DAT, 2019). FAO je procijenio da je ova poplava zahvatila oko 30.000 hektara poljoprivrednog zemljišta. Najviše je stradalo područje oko doline rijeke Zete i područje oko Skadarskog jezera, tačnije područje Golubovaca, gdje se uzgaja najveći dio nacionalne proizvodnje povrća.

Ukupna šteta i gubici u poljoprivredi procijenjeni su na preko 13 miliona eura, od čega više od šest miliona eura štete i preko sedam miliona eura gubitaka (FAO, 2015). Najnovija značajna poplava desila se u novembru 2019. godine i imala je višestruki uticaj na ljude i infrastrukturu u opštinama Nikšić i Kolašin. Ukupna procijenjena šteta nastala za domaćinstva od ove poplave iznosila je oko 73.000 eura, a za infrastrukturu (npr. puteve, mostove) oko 211.500 eura.

Zaštiti od poplava do sada nije posvećeno mnogo pažnje u Crnoj Gori, iako su posljedice sve značajnije.

2.6. Biodiverzitet i zaštićena područja

2.6.1 Biodiverzitet

Raznovrsnost geološke podloge, predjela, klime i zemljišta, te geografska pozicija Crne Gore na Balkanskom poluostrvu i Jadranu, usloveli su **bogatstvo biodiverziteta**. Po bogatstvu vrsta flore i faune i raznovrsnosti ekosistema Crna Gora spada među vodeće zemlje u Evropi⁴. Bez obzira na dugu tradiciju izučavanja biodiverziteta, još uvijek nije poznat konačan broj vrsta koje naseljavaju crnogorsku teritoriju. Oko 20% ukupne flore pripada endemičnim i subendemičnim biljkama.

Zbog svoje rijetkosti i ranjivosti, zaštićeno je 410 biljnih i 428 životinjskih vrsta. Ekosistemski diverzitet ogleda se u prisustvu različitih tipova ekosistema, i to: planinskih, šumskih, travnatih, slatkovodnih, morskih, priobalnih, karstnih, pećinskih i kanjonskih.; Usljed nedostatka istraživanja, njihov konačan broj još uvijek nije poznat. Za ekonomski rast i razvoj biodiverziteta takođe je izuzetno značajan prirodni resurs.

⁴Ministarstvo održivog razvoja i turizma, Nacionalna strategija biodiverziteta 2010–2015. godine, Vlada Crne Gore, 2010.

Nema dovoljno preciznih i sistematskih podataka o stanju ekosistema. Program praćenja biodiverziteta sprovodi se relativno kratko vrijeme (od 2000. godine), u veoma redukovanom obimu i ne omogućava punu ocjenu stanja i trendova. Ipak, i na osnovu tako ograničenih podataka evidentirani su značajni pritisci i primjeri degradacije. Najugroženije ekosisteme čine **šumska vegetacija** (zbog stalne eksploatacije), te **obalni** (zbog pretvaranja prirodnih staništa u izgrađene prostore) i **vodeni ekosistemi** (zbog različitih vidova zagađenja i eksploatacije šljunka i pijeska, što smanjuje produktivnost ovih ekosistema).

Rastu pritisci na životnu sredinu prostora fragmentiranog širenjem građevinskih područja. Time se posebno narušava biodiverzitet i vrijednosti predjela, a ugrožava se atraktivnost i kapacitet poljoprivrednog zemljišta.

Na području Crne Gore postoje dvije glavne biološko-geografske regije: mediteranska i alpska, sa različitim tipovima ekosistema i staništa.

Tabela 2.7. Ekosistemi i staništa

Ekosistemi	Planinski	Visokoplaninsko područje kontinentalnog dijela Crne Gore. Dominantni planinski vrhovi: Durmitor (2 523 m), Komovi (2 461 m), Prokletije (2 536 m), Sinjajevina (2 277 m), Bjelasica (2 037 m). Primorske planine: Orjen (1 893 m), Lovćen (1 749 m), Rumija (1 586 m) Glavni tipovi staništa: planinski pašnjaci, kamenite stijene i litice, goleti s rijetkom vegetacijom i točila.
	Šumski	Po površini zauzimaju najveće područje (54%), a 45% zauzimaju prirodne šume.
	Stepski	Rijetki, uglavnom na aluvijalnom zemljištu (Ćemovsko polje, Karabuško, Tuško i Dinoško polje i niži djelovi kanjonske doline rijeke Cijevne).
Ekosistemi	Slatkovodni	Vlažna staništa uglavnom u ravnicama i na primorju. Skadarsko jezero (najveće jezero, vrlo velika bioraznolikost – posebno je važno prisustvo velikog broja reliktnih i endemičnih vrsta); Šasko jezero; Hladna visokoplaninska glacijalna jezera na sjeveru Crne Gore, posebno u okviru nacionalnih parkova „Durmitor“, „Biogradska gora“ i „Prokletije“.
	Morski	Preko 300 vrsta algi, 40 vrsta sunđera, 150 vrsta rakova, 340 vrsta mekušaca, 400 vrsta riba, 3 vrste morskih kornjača i 4 vrste delfina. Po važnosti za bioraznovrsnost izdvajaju se Bokotorski zaliv i ušće Bojane.
Staništa	Obalna	Morska obalska linija duga je 313 km;

		<p>Stjenovite obale (hridi), prirodne pješčane plaže i osam manjih ostrva;</p> <p>Velika ulcinjska plaža – na pješčanim dinama prisutna je jedinstvena halofitska/slatinska vegetacija;</p> <p>Na južnim padinama primorskih planina razvijena je tipična mediteranska vegetacija makija i gariga;</p> <p>Na nižim terenima i obali – slatinska vegetacija, kao i kultivisana zemljišta (masline i voćnjaci);</p> <p>Tivatska solila i Ulcinjska solana– značajne za boravak i zimovanje ptica močvarica.</p>
	Pećine	<p>Lipska pećina, Đalovica pećina;</p> <p>Jame među najdubljim na Balkanu (Jama na Vjetrenim brdima i Durmitoru, Duboki do na Lovćenu).</p>
	Kanjoni	<p>Dio pod uticajem mediteranske klime (Kanjoni Morače i Cijevne);</p> <p>Dio pod uticajem hladne kontinentalne klime (kanjon rijeke Tare, ostaci kanjona Pive i Komarnice, klisure poput Ibarske, Tifranske i Đalovića).</p>
	Kras (specifična geološka formacija)	<p>Na visinama iznad 1 000 m nmv karakteristična vegetacija grmova.</p>
Alge	Slatkovodne alge	<p>Do sada je opisano 1200 vrsta i varijeteta, među kojima preovladavaju grupe silikatnih (Bacillariophyta) i zelenih algi.</p> <p>Na sjeveru preovladavaju oligotrofni slatkovodni ekosistemi s relativno malo zastupljenih vrsta.</p> <p>Na jugu preovladavaju mezotrofni i eutropni ekosistemi s većim brojem vrsta.</p> <p>Najznačajnija lokacija je Skadarsko jezero (endemska vrsta <i>Cyclotella skadariensis</i>).</p>
Alge		<p>Ostale značajne lokacije: Crno jezero, Bukumirsko, Ridsko, Plavsko, Zminje, Šasko, Veliko i Malo stabanjsko jezero, kao i vještačko Krupačko jezero</p>
	Morske alge	<p>Preko 300 vrsta makroalgi, od kojih su većina crvene alge (Rhodophyta).</p> <p>Većina vrsta široko je rasprostranjena u Jadranskom i Mediteranskom moru.</p>
Mahovine i lišajevi	Mahovine	<p>Trenutno je zabilježeno 589 vrsta (istraživanja su ograničena, pa je stvaran broj vjerovatno veći);</p> <p>Najveći broj vrsta vezan je za šume bukve, graba, hrasta i javora. Brojnost vrsta smanjuje se s porastom nadmorske visine, a time i šumskih ekosistema;</p>

		Vezane su za vodene tokove i tresetišta (Barno jezero, Prokletije).
	Lišajevi	Zabilježene 702 vrste.
Vaskularna flora		<p>Oko 3600 vrsta i podvrsta, pri čemu se brojnošću izdvajaju porodice Asteraceae, Poaceae, Fabaceae i Caryophyllaceae.</p> <p>Velik značaj ima visokoplaninska flora.</p> <p>Centri bioraznovrsnosti vaskularne flore: Durmitor i kanjonima rijeka Tare, Pive i Sušice; Bjelasica, Komovi i Prokletije sa Visitorom, Žijovom i Humom Orahovskim, kanjon rijeke Cijevne, kanjon Mrtvice; Skadarsko jezero i sjeverne padine planine Rumije.</p> <p>Centri endemizma vaskularnih biljaka: masiv Prokletija, Durmitor, Moračke planine, Bjelasica i Komovi.</p>
Gljive		Oko 2000 vrsta gljiva.
Beskičmenjaci	Kopneni i slatkovodni beskičmenjaci	<p>Istražene su samo neke grupe beskičmenjaka.</p> <p>Mnoge vrste su reliktno, posebno iz tercijara (Congeria kusceri – jedina poznata podzemna školjka).</p> <p>Značajne pećine: Lipska pećina (endemski rodovi amfipoda Typhlogammarus, endemske vrste puževa i kopepoda), Babotuša pećina blizu Trnova (endemska vrsta kopepoda, kosaca (Opiliones) i tvrdokrilci, Obodska pećina (endemske vrste tvrdokrilaca, amfipoda i puževa) i Magara, pećina blizu Podgorice (endemska vrsta tvrdokrilaca i kosaca).</p>
	Morski beskičmenjaci	<p>Vrlo velika brojnost vrsta, mali stepen endemizma.</p> <p>Slabo istražena grupa.</p>
Ribe	Slatkovodne ribe	<p>Na području jadranskog sliva zabilježeno je oko 60 vrsta, a na području crnomorskog oko 30 (razlike usljed geološke prošlosti).</p> <p>Salmonidne vrste karakteristične su za brze planinske rijeke (uz nekoliko ciprinidnih vrsta).</p> <p>Ciprinidne vrste dominiraju u umjereno brzim rijekama (uz manju prisutnost salmonidnih vrsta), te u stajačicama.</p>
Ribe		<p>Među najznačajnijim područjima koja nastanjuju slatkovodne ribe je Skadarsko jezero, gdje je registrovano preko 40 vrsta riba, uključujući vrste koje migriraju iz morskog u slatkovodni ekosistem.</p>
	Morske ribe	<p>Zabilježeno je oko 400 vrsta unutar 117 porodica;</p> <p>Slabo istraženo;</p> <p>Staništa najbogatija ribljim vrstama su litice i grebeni priobalnih zona u blizini obale;</p>

		<p>Pješčana dna, kao ono na ušću rijeke Bojane, relativno su siromašna ribljim vrstama, iako livada morske trave Posidonia, trave plitkih voda, predstavlja značajno mrestilište.</p>
Gmizavci i vodozemci		<p>Poznato je 18 vrsta vodozemaca i 38 vrsta gmizavaca, a 69 podvrsta.</p> <p>Centri bioraznovrsnosti vodozemaca i gmizavaca: primorska regija Crne Gore i njeno zaleđe, Skadarsko jezero, Lovćen (vodena staništa) i Prokletije (Bukumirsko i Ridsko jezero).</p> <p>Ostale značajne lokacije: Pošćenska jezera, kanjon Komarnice, od Skakavice do ispod sela Duži, Zminičko jezero, dio kanjona rijeke Tare (Ćelije–Borovi), Kotorski–risanski zaliv, Platamuni, ostrvo Katici, kanjon rijeke Cijevne, Ćemovsko polje, Buljarica, kanjoj Mrtvice, Ada Bojana, kanjon Male rijeke, Rumija, Tivatska solila.</p>
Ptice		<p>Pretpostavlja se da je u Crnoj Gori redovno prisutno 333 vrsta, od kojih je 204 gnjezdarica.</p> <p>Velika brojnost vrste, uključujući mnoge grabljivice, šumske i močvarne vrste; Predstavlja značajno sklonište za niz rijetkih i ugroženih vrsta ornitofaune, uključujući kudravog pelikana, Pelecanus crispus i fendaka, Phalacrocorax pygmeus;</p> <p>Veliki migracioni koridor;</p> <p>Centri bioraznovrsnosti ptica: područje Skadarskog jezera i Ulcinja, planinski masivi Prokletija i Durmitora;</p> <p>Ostale značajne lokacije ptica uključuju: Buljaricu, Veliku plažu, Adu Bojanu, Tivat i ulcinjsku solanu, Šasko jezero u mediteranskom regionu, pašnjake i poplavljene močvare uz rijeku Bojanu i, dalje u unutrašnjosti, Durmitor, Bjelasicu, Komove i kanjone Pive, Tare, Morače i Cijevne, Maglič i Prokletije.</p>
Sisari		<p>Bogata fauna sisara, međutim, ne postoje sistematizovani podaci o brojnosti i veličini populacija;</p> <p>Najveći broj vrsta javlja se u šumskom planinskom području na sjeveru;</p> <p>Centri bioraznovrsnosti sisara: planinski masivi Durmitora, Sinjajevine, zapadnog dijela Prokletija, Komovi i Bjelasica; manje koncentracije u istočnom dijelu Prokletija, centralnim djelovima Crne Gore, sjevernim djelovima Boke i Orjena i primorskim Dinaridima (Lovćen, Rumija sa Skadarskim jezerom).</p>

U Crnoj Gori nalaze se brojna područja od međunarodnog značaja sa rijetkim, endemskim i ugroženim vrstama, uključujući 13 IBA područja, koja su značajna za boravak ptica (plus sedam potencijalnih IBA područja) i 22 IPA područja, koja su značajna za biljke⁵.

Tabela 2.8. Područja međunarodnog značaja

Tip područja međunarodnog značaja	Lokacije
IBA područja	Delta rijeke Bojane, planina Rumija, Skadarsko jezero, Plavsko jezero sa plavnim područjima, Tivatska solila, Ćemovsko polje, planinski lanac Prokletije, akumulaciona jezera kod Nikšića, planina Hajla, Biogradska gora, Durmitor, kanjon Cijevne, dolina rijeke Zete*, Kučke planine*, Visitorske planine*, Komovi*, Golija*, Pivske planine*, planina Ljubišnja*.
IPA područja	Jerinja glava, Lukavica, Trebjesa, Starac, Bogićevica, Visitor, Hajla, Orjen, Lovćen, Rumija, Babji zub (planina Sinjajevina), Komovi, Durmitor, Biogradska gora, Skadarsko jezero, Velika plaža u Ulcinju, kanjoni rijeka Pive, Tare, Komarnice, Mrtvice, Cijevne i Lima.
* potencijalno značajni lokaliteti	

Zakon o zaštiti prirode osigurava stavljanje pod zaštitu endemskih, rijetkih i ugroženih biljnih i životinjskih vrsta. Posebnim Rješenjem o stavljanju pod zaštitu pojedinih biljnih i životinjskih vrsta (Sl. RCG 76/06), 873 vrste stavljene su pod zaštitu.

Tabela 2.9. Broj zaštićenih vrsta po taksonu

Grupa	Broj zaštićenih vrsta	Grupa	Broj zaštićenih vrsta
Paprati	2	Sisari	35
Vaskularne biljke	272	Ptice	298
Alge	6	Gmizavci	26
Mahovine	27	Vodozemci	16
Gjlive	111	Ribe	11
Korali	7	Mekušci	18
Sunđeri	9	Insekti	14
Člankoviti crvi	6	Paučnjaci	5
Bodljokošci	6	Rakovi	4

Izvor: Sl. RCG 76/06

⁵Peti nacionalni izvještaj Crne Gore prema Konvenciji Ujedinjenih nacija o biološkoj raznovrsnosti, mart 2014.

Gotovo svi planinski predjeli Crne Gore mogu se smatrati središtima raznolikosti vaskularne flore (posebno Durmitor, masiv Prokletija i primorske planine Orjen, Lovćen i Rumija). Regije sa 1200 do 1400 taksona (vrsta i podvrsta) su: Durmitor sa Biočem, uključujući kanjone rijeka Tare, Pive i Sušice; Bjelasica, Komovi i Prokletije sa Visitorom, Žijovom, Humom orahovskim, kanjonima rijeka Cijevne i Mrtvice; Skadarsko jezero sa sjevernim obroncima planine Rumije. Područje masiva Prokletija, Moračkih planina, Bjelasice i Komova priznato je kao središte endemske vaskularne flore.

Smatra se da su primorski dio Crne Gore sa zaleđem, Skadarsko jezero, Lovćen i Prokletije najvažnija središta raznolikosti gmizavaca i vodozemaca na Balkanu i u Evropi.

Prema raspoloživim podacima⁶ na samom području Crnogorskog primorja zabilježeno je 1,540 biljnih vrsta, 113 lišajeva, 283 mahovine, 232 gljiva, 289 beskičmenjaka, 29 predstavnika ihtiofaune, 18 vodozemaca, 38 gmizavaca, 249 ptica i 69 sisara. Na osnovu zoogeografskih karakteristika u fauni Crnogorskog primorja razlikuju se kosmopolitske vrste – široko rasprostranjene u čitavom svijetu; holarktičke vrste – koje naseljavaju sjevernu zemljinu poluloptu; palearktičke vrste – koje naseljavaju Evropu, Aziju i Sjevernu Afriku; mediteranske vrste – koje se mogu smatrati mediteranskim endemima i endemične vrste – koje naseljavaju manje ili više ograničen prostor (istočno/zapadno mediteranski endemi, jadranski, balkanski, dinarski, crnogorski...).

Jedno od najznačajnijih područja bioraznovrsnosti je Lovćen, koji je specifičan po brojnim endemskim i reliktnim vrstama. Na prostoru Lovćena nađeno je 1158 biljnih vrsta, koje su uključene u 476 rodova i 95 familija (Tomić–Stanković, 1970), od toga 12 taksona novih za ovo područje. Od endemskih i rijetkih biljnih vrsta na ovom području se nalaze: *Silene tommasini*, *Lamium lovcenikum*, *Crepis pantocsekii*, *Micromeria dalmatica*, *Micromeria parviflora*, *Amphoricarpus neumayeri*, *Silene reichenbachii*, *Hieracium waldsteinii*, *Lilium cattaniae*, *Saxifraga federici augusti*. Faunu Lovćena odlikuje prisustvo velikog broja vodozemaca i gmizavaca. Do sada je zabilježeno 16 taksona na ovim prostorima. Većina ima međunarodnu zaštitu, a zaštićena su i nacionalnim zakonodavstvom Crne Gore. Izraženo je prisustvo endemskih i reliktnih vrsta, poput *Sorex minutus*, *Lacerta mosorensis*, *L. oxycephala*, *Natrix n. Persa*, *Podarcis muralis*, *Podarcis melisellensis* i dr. (Đukić, 1995)⁷.

Kras se u Crnoj Gori uglavnom nalazi na visinama od 1000 metara nadmorske visine, pa čak i na visini do 1900 metara (planina Orjen (1894 m), najviši planinski masiv između obalnih krednih lanaca). Vegetacija koju čine: šikare i grmlje, i zelena vegetacija (sa velikim prostranstvima kojim dominira kadulja (*Salvia officinalis*)) uglavnom je slaba, ali ima brojne endemske oblike. Na kraškom području najkarakterističnije životinje su gmizavci, koje karakteriše visoki stepen endemičnosti. Na ovom području prisutna je i specifična ornitofauna.

Bioraznolikost krasa nije dovoljno istražena, pa nije moguće dati stvarnu procjenu stanja⁸.

⁶Studija biodiverziteta i zaštite prirode obalnog područja Crne Gore, 2013 g.

⁷Dokumentaciona osnova prostornog plana posebne namjene Nacionalnog parka "Lovćen", septembar 2011.

⁸Druga nacionalna strategija biodiverziteta sa akcionim planom (2016–2020), Nacr, jul 2015. god.

Crnogorski dio jugoistočnih Dinarskih planina i čini dio velikog biokoridora jugoistočnih Dinarskih planina („Dinarski luk“), koji se proteže od Alpa do Prokletija i Sarp-Pindor masiva. U području Prokletija, ovaj biokoridor takođe je povezan sa velikim regionalnim biokoridorom zvanim „Zeleni pojas“. Zbog specifičnog režima korišćenja ove zone u prošlosti, ona je postala važan koridor za bioraznovrsnost. Veći dio ekosistema uključen je u dva primarna ekološka koridora. Treći koridor utvrđen je u pravcu Orjen–Pusti Lisac–Maganik–Sinjajevina–Kovren.

Sekundarni koridori, koji razdvajaju funkcionalne cjeline, poboljšavaju prirodnu otpornost ekosistema na negativne efekte ljudskih aktivnosti.

Agroekosistem Crne Gore takođe ima poseban značaj. Bioraznolikost i usluge ekosistema doprinose društveno-ekonomskom razvoju i dobrobiti ljudi na više načina. U Crnoj Gori, oni su važni faktori kod očuvanja kvaliteta vodnih resursa. Pojedini ekosistemi, poput močvarnih staništa duž sjeverne obale Skadarskog jezera ili uz obale rijeka, filtriraju i tako sprečavaju da različiti oblici zagađenja dođu u vodene ekosisteme. Uz močvarne, i šumski ekosistemi u slivnom području obavljaju tu funkciju, a oni takođe utiču i na rezerve podzemne slatke vode i tako doprinose njenoj dostupnosti za korišćenje. Takođe, doprinose zaštiti od prirodnih nepogoda kao što su poplave i erozija, te regulaciji klime. Istovremeno, doprinose proizvodnji hrane (ribolov, sakupljanje jestivih divljih vrsta, plodnost zemljišta, agroekosistem igraju značajnu ulogu u rekreaciji i održavanju privlačnosti zemlje - važnoj za razvoj turizma.

2.6.2 Zaštićena područja

Nacionalna mreža zaštićenih područja trenutno pokriva oko 12.8% teritorije. Samo je 8,6% zaštićenih područja prirode na kopnu u odnosu na površinu obalnog područja, odnosno 0% zaštićenih područja u moru.

Postojeća **zaštićena prirodna dobra** uključuju pet nacionalnih parkova: NP Biogradska gora, NP Durmitor, NP Lovćen, NP Skadarsko jezero i NP Prokletije, posebni rezervat prirode (Tivatska solila), više spomenika prirode, nekoliko predjela posebnih prirodnih odlika, kao i područje prirodnog i kulturno – istorijskog područja Kotora.

Tabela 2.10. Zaštićena područja

Nazivi nacionalna kategorija	IUCN kategorija	Površina [ha]	Godina uspostavljanja zaštite
Nacionalni parkovi			
NP "Skadarsko jezero"	II	40.000	1983, izmjene 1991.
NP "Lovćen"	II	6.400	195., 1978, izmjene 1991.
NP "Durmitor"	II	31.200	1952, 1978, izmjene 1991.

NP "Biogradska gora"	II	5.400	1952, 1978, izmjene 1991.
NP "Prokletije"	II	21.000	2007.
Parkovi prirode			
Piva	V	32.471	2011.
Dragišnjica i komarnica	V	2994.00	2017
Komovi	V		2012.
Spomenici prirode			
Đalovića klisura	III/V	1.600	Rj.br.01-959 12. 12. 1968.
Lipska pećina	III/V		Rj.br.01-959 12. 12. 1968.
Pećina Magara	III/V		Rj.br.01-959 12. 12. 1968.
Pećina Globočica	III/V		Rj.br.01-959 12. 12. 1968.
Pećina Spila kod Trnova/Virpazar	III/V		Rj.br.01-959 12. 12. 1968.
Pećina Babatuša	III/V		Rj.br.01-959 12. 12. 1968.
Novakovića pećina kod Tomaševa	III/V		Rj.br.01-959 12. 12. 1968.
Jama Duboki do u Njegušima	III/V		Rj.br.01-959 12. 12. 1968.
Kanjon rijeke Pive	III/V	1.700	1969
Kanjon rijeke Komarnice	III/V	2300	1969
Kanjon rijeke Tare	III		Rk.br.01-172 01. 05. 1967.
Plaže na obali Skadarskog jezera	III/V		Rj.br. 01-959 12. 12. 1968.
Ulcinjaska solana		1477	2019
Velika ulcinjska plaža	III/V	600	Rj.br. 01-959 12. 12. 1968.
Mala ulcinjska plaža	III/V	1,5	Rj.br. 01-959 12. 12. 1968.
Plaža Valdanos	III/V	3	Rj.br. 01-959 12. 12. 1968.
Plaža Veliki pijesak	III/V	0,5	Rj.br. 01-959 12. 12. 1968.
Plaža Topolica, Bar	III/V	2	Rj.br. 01-959 12. 12. 1968.
Plaža Sutomore	III/V	4	Rj.br. 01-959 12. 12. 1968, 2011.

Plaža Lučice, Petrovac	III/V	0,9	Rj.br. 01-959 12. 12. 1968.
Plaža Čanj	III/V	3,5	Rj.br. 01-959 12. 12. 1968.
Plaža Pećin	III/V	1,5	Rj.br. 01-959 12. 12. 1968.
Plaža Buljarica	III/V	4	Rj.br. 01-959 12. 12. 1968.
Petrovačka plaža	III/V	1,5	Rj.br. 01-959 12. 12. 1968, 2011.
Plaža Drobni pijesak	III/V	1	Rj.br. 01-959 12. 12. 1968.
Plaža Sveti Stefan	III/V	4	Rj.br. 01-959 12. 12. 1968.
Plaža Miločer	III/V	1	Rj.br. 01-959 12. 12. 1968.
Bečićka plaža	III/V	5	Rj.br. 01-959 12. 12. 1968, 2011.
Slovenska plaža, Budva	III/V	4	Rj.br. 01-959 12. 12. 1968, 2011.
Plaža Mogren	III/V	2	Rj.br. 01-959 12. 12. 1968.
Plaža Jaz	III/V	4	Rj.br. 01-959 12. 12. 1968, 2011.
Plaža Pržno	III/V	2	Rj.br („Sl. list SRCG“, br. 30/68, br 01-959), od 12.12.1968 god.
Savinska Dubrava, Herceg Novi	III/V	35,46	Rj.br.01-307 22.05.1968. Rj.br.01-760 27. 06. 2000, 2014.
Botanički rezervat lovora i oleandera iznad vrela Sopot kod Risna	III/V	40	SI SRCG Rj.br 30/68 od 28.12.2016 god.
Botanička bašta planinske flore u Kolašinu	III/V	0,64	Rj.br.01-78 21. 08. 1994.
Botanička bašta generala Kovačevića u Grahovu	III/V	0,93	Rj.br.01-574/2 12. 06. 2000.
Park "13 jul" i "Njegošev park" na Cetinju	III/V	7,83	Rj.br.01-300 28. 04. 1965. Rj.br.01-298 07. 05. 1965.

Park kod Hotela „Boka“ u Herceg Novom	III/V	1,2	Rj. br. 01-299 28. 04. 1965.
Gradski park u Tivtu	III/V	3	Odluka („Sl. list SRCG“ br. 30/68, br 01-959)
Park Dvorca na Topolici	III/V	2	Rj.br.01-959 12. 12. 1968.
Plavsko jezero			2007.
Posebni prirodni predjeli			
Brdo Spas iznad Budve	III	131	Rj.br.01-959 12. 12. 1968, 2009.
Poluostrvo Ratac sa Žukotrlicom	III	30	Rj.br.01-959 12. 12. 1968.
Ostrvo Stari Ulcinj	III	2,5	Rj.br.01-959 12. 12. 1968.
Brdo Trebjesa, Nikšić	III	159	
Ostala područja – opštinske odluke			
Kotorsko-risanski zaliv, Opština Kotor	III	15.000	Sl. list Crne Gore, br. 17/09 od 14. 07.1979 god.
Rezervati prirode:			
NP „Skadarsko jezero“: Manastirska tapija, Pančeva oka, Crni žar, Grmožur, Omerova gorica		1.420	Rj.br.01-959 12. 12. 1968. god
NP „Prokletije“: Hridsko jezero, Volušnica i Visitor	II		Sl. list Crne Gore, br. 56/09
NP „Durmitor“: Crna poda		180	1952, 1978, izmjene 1991.
Tivatska solila	III	150	Rj.br.01-12/2 12. 11. 2008.
Morska zaštićena područja			
Park prirode Platamuni		1087,13	Odluka (Sl. list br. 063/21 od 14.06.2021.)
Park prirode Katič		2744,93	Odluka (Sl. list br. 113/21 od 25.10.2021.)

Kao što je prethodno navedeno nacionalna mreža zaštićenih područja trenutno pokriva oko 12.8% teritorije Crne Gore⁹, čime su ostvareni ciljevi NSOR iz 2007. godine i Nacionalne strategije biodiverziteta iz 2010. godine o 10 % udjela zaštićenih područja prirode u ukupnoj površini države. Time je ujedno prevaziđena ciljna vrijednost indikatora koji se odnosi na udio površina zaštićenih radi očuvanja biološkog diverziteta, a u okviru sedmog Milenijumskog razvojnog cilja o obezbjeđivanju održivosti životne sredine¹⁰. Tokom 2015. godine, proglašeni su Regionalni park Piva (Maglić, Volujak, Bioč), koji zauzima 32.471,2 ha, ili 2,35 % teritorije, i Regionalni park Komovi, u djelimičnom obuhvatu od 13.232 km². Takođe, 2017. god uspostavljen je i Regionalni park Dragišnica i Komarnica, koji obuhvata i kanjon Nevidio i zazuzima površinu od 2994.00 ha, ili oko 0,2% ukupne teritorije Crne Gore. Preduzimaju se početni koraci ka uspostavljanju ekološke mreže radi očuvanja značajnih stanišnih tipova i vrsta. Pri tom se misli na značaj kako za EU mrežu staništa i vrsta od interesa za zaštitu na evropskom nivou (Natura 2000), tako i za Crnu Goru.

Tokom 2021. godine proglašena su dva marinska zaštićena područja – Park prirode Platomuni i Park prirode Katič. Ukupna površina Parka prirode "Platomuni" iznosi 1.087,13ha, od čega je u morskom dijelu 193,92 ha u II zoni zaštite i 862,59 ha u III zoni zaštite u moru, dok je u kopnenom – obalnom dijelu u III zoni zaštite 30,61 ha. Ukupna dužina granice Parka prirode "Platomuni" iznosi 28,522 km. Park prirode Katič prostire se na površini od 2744,93 ha - 276,90 ha u II zoni zaštite a u III zoni 2468,29 ha, od čega 2291,77ha pripada morskoj, a 176,52 ha kopnenoj cjelini.

Međunarodno zaštićena područja prirode i kulture su:

- Prirodno i kulturno – istorijsko područje basena rijeke Tare (Svjetski rezervat biosfere u okviru UNESCO programa Čovjek i biosfera, proglašen 1976),
- Nacionalni park „Durmitor“, koji je ujedno i prirodno i kulturno – istorijsko područje,-UNESCO, proglašen 1980,
- Skadarsko jezero (Ramsarsko područje, stanište ptica močvarica, proglašen 1995),
- Tivatska solila (Ramsarsko područje, stanište ptica močvarica, proglašen 2013),
- Područje Kotorsko-risanskog zaliva zaštićeno je kao prirodna i kulturno-istorijska baština (UNESCO World Heritage List, proglašen 1979),
- Stećci –srednjevjekovna groblja upisana na UNESCO listu 2016. god.
- Kotorska tvrđava u okviru Venecijanskih utvrđenja od XVI do XVII vijeka, upisano na UNESCO listu.

Planirana zaštićena prirodna dobra

Prostornim planom Crne Gore (2008), Nacionalnom strategijom biodiverziteta sa Akcionim planom za period 2010–2015, Nacionalnom strategijom održivog razvoja do 2030, te drugim lokalnim strateškim i planskim dokumentima planirano je stavljanje pod zaštitu novih područja prirode. Prema

⁹Tokom 2013. godine, pod nacionalnom zaštitom bilo je 9,04% teritorije Crne Gore, a taj je procenat neznatno smanjen 2014. godine. Naime, 2014. godine usvojen je novi Zakon o nacionalnim parkovima, kojim je utvrđena nova granica Nacionalnog parka Durmitor. Njome je površina ovog nacionalnog parka umanjena za 1.199,9 ha, ili 0,09% teritorije. Tokom naredne, 2015. godine, proglašena su još dva zaštićena područja prirode – Regionalni park Piva (u potpunosti) i Regionalni park Komovi (djelimično) – što je rezultiralo porastom udjela zaštićenih područja u ukupnoj površini Crne Gore (na 12%).

¹⁰Utvrđena ciljna vrijednost udjela površina zaštićenih radi očuvanja biološkog diverziteta u ukupnoj površini Crne Gore iznosila je 10% za 2015. godinu.

Nacrtu nacionalne strategije održivog razvoja do 2030. godine (NSOR), u toku su aktivnosti za povećanje obuhvata mreže zaštićenih prirodnih dobara.

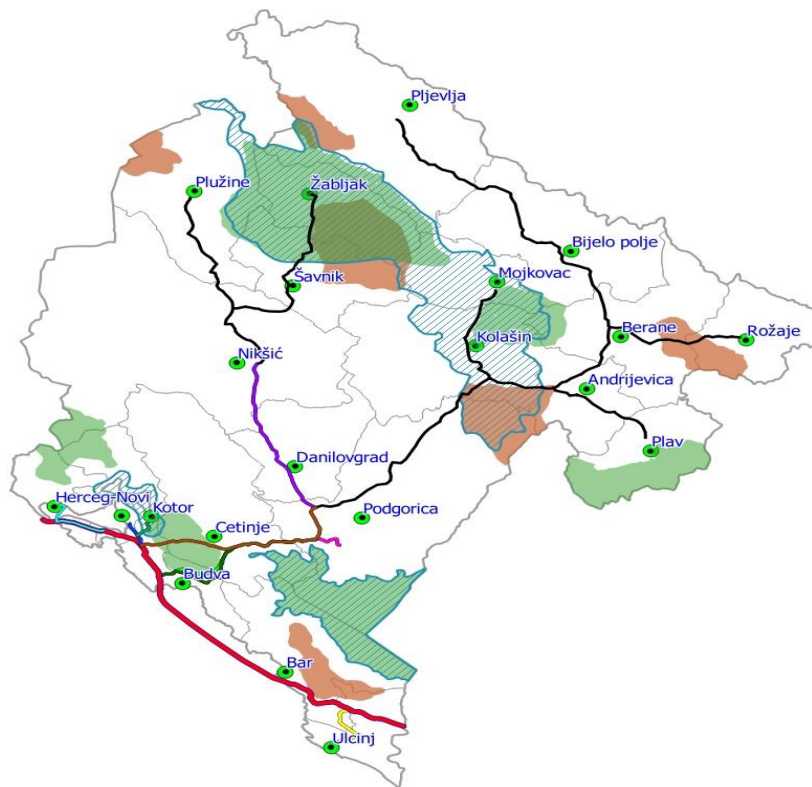
Područja planirana za zaštitu prostora obalnog područja Crne Gore su:

Nacionalni park – Orjen,

Regionalni park – Rumija, brdo Vrmac,

Spomenik prirode: Ada Bojana, Šasko jezero, Ulcinjska solana sa knetama, Morinjski zaliv.

Morska zaštićena prirodna dobra – lokaliteti: Luštica (od Mamule do rta Mačka); zona od rta Volujica do Dobrih voda; zona od rta Komina do rta kod ostrva Stari Ulcinj; zona uvale Valdanos do Velike uvale; Seka Đerane sa južnim dijelom zone ispred Velike plaže do ušća Bojane, Posebni prirodni predio: Koštanjica (autohtona staništa koštanja i lovora *Lauro-Castanetum sativae*), Pojedinačni dendrološki objekti: stablo crne topole (*Populus nigra* L).

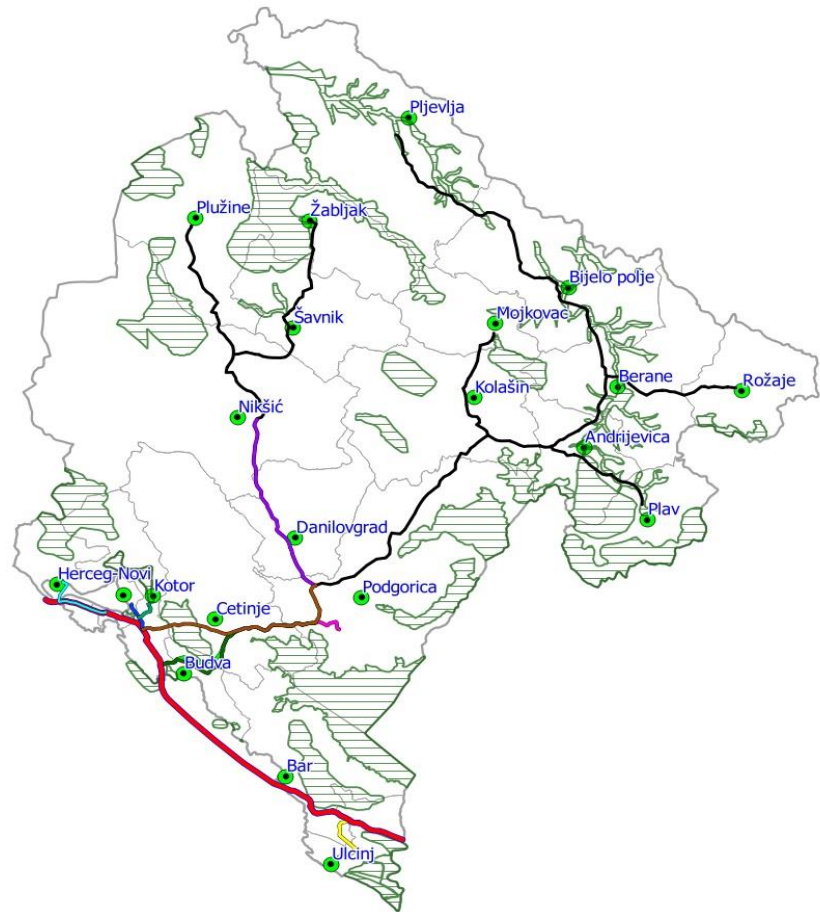

Slika 2.18. Zaštićena područja Crne Gore

Ekološki značajna/osjetljiva područja

Aktivnosti na uspostavljanju mreže Natura 2000 započele su 2009. godine kroz saradnju između WWF, Zavoda za zaštitu prirode Crne Gore (koji je 2012. godine postao dio Agencije za zaštitu životne sredine) i Daphne Instituta za primijenjenu ekologiju. Kao rezultat aktivnosti projekta, izrađen je nacrt referentne liste staništa i vrsta Natura 2000 u Crnoj Gori, uz korišćenje ranijeg znanja iz projekta za identifikaciju EMERALD mreže i na osnovu analize postojećih podataka. Izrađen je i Nacrt kataloga staništa Natura 2000 za Crnu Goru, koji je korišćen za prvu obuku za pravljenje inventara na terenu i mapiranje ranije identifikovanih staništa Natura 2000. Uprkos preduzetim aktivnostima, rezultati nijesu omogućili punu identifikaciju i mapiranje lokaliteta Natura 2000.

Zone postojećih i planiranih zaštićenih prirodnih dobara se u značajnoj mjeri poklapaju sa zonama EMERALD područja, u okviru kojih se nalaze ekološki značajna staništa i vrste iz rezolucija 4 i 6 Bernske konvencije.

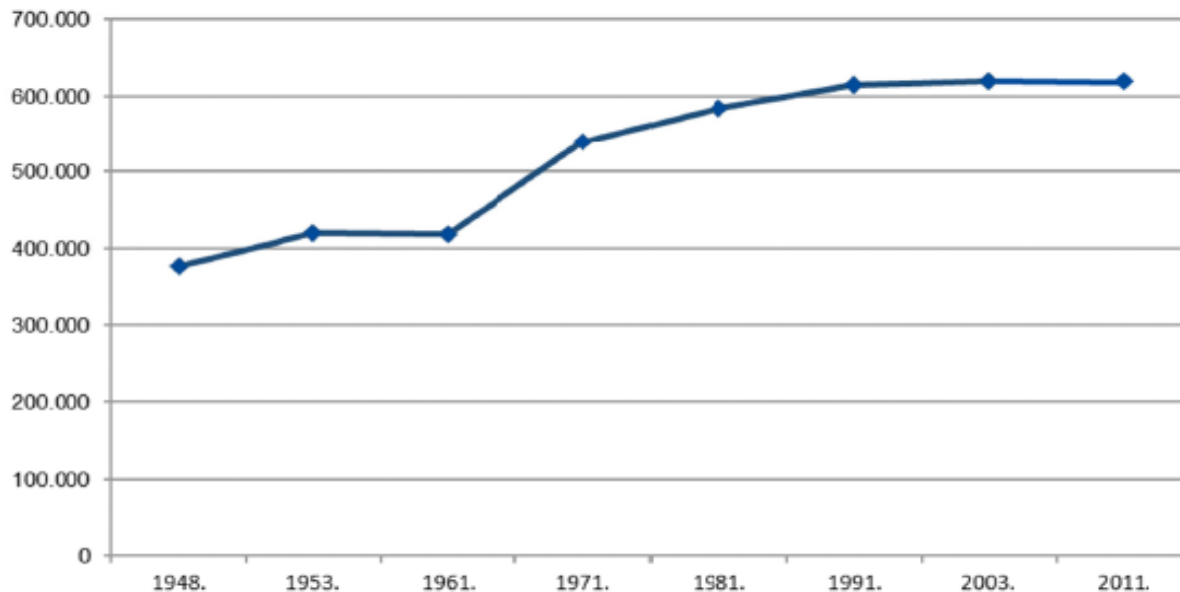
Slika 2.19. Emerald područja Crne Gore

2.7. Stanovništvo

Prema Popisu stanovništva iz 2011. godine, Crna Gora ima ukupno 620 029 stanovnika, od kojih oko trećina živi u glavnom gradu, Podgorici. To je ili 1,3% više nego 2003. godine, u kojoj je obavljen prethodni popis stanovništva. Od ukupnog broja stanovnika u 2011, najveći broj je u Centralnoj regiji – 293.509 (47,3%), zatim Sjevernoj regiji – 177.837 (28,7%), dok je Primorska regija s najmanjim brojem stanovnika – 148.683 (24,0%).

Prema dostupnim podacima, broj stanovnika Crne Gore povećan je za oko 63% u razdoblju između 1948. i 1991. godine. Porast broja stanovnika varira po regijama; najmanji porast zabilježen je u Sjevernoj regiji Crne Gore, a u Središnjoj i Primorskoj regiji broj stanovnika se udvostručio. Generalno, broj stanovnika na državnom nivou najviše se povećao u razdoblju 1991–2011. godine.

Prema podacima iz Popisa stanovništva (2011) u području zahvata živi 444.049 stanovnika. Prosječna gustina naseljenosti u području zahvata (Primorska i Središnja regija) iznosi 67,48 stanovnika/km². Najveća gustina naseljenosti zabilježena je u Primorskoj regiji (opština Tivat 307,64 stanovnika/km²). Poređenja radi, gustina naseljenosti u opštini Šavnik, u Sjevernoj regiji, iznosi 3,89 stanovnika/km². Na području Crne Gore jedan od značajnijih procesa su unutrašnje migracije stanovnika. Tako su Primorska i Središnja regija područja intenzivne imigracije stanovnika iz sjevernih dijelova države.

Grafikon 2.7. Broj stanovnika u Crnoj Gori u razdoblju 1948–2011. godine

2.8. Kulturna baština i predio

Crna Gora ima izuzetno bogatu kulturnu baštinu, a odlikuje se i raznovrsnošću predjela. Teritorijalno relativno mali, kulturni prostor Crne Gore formirao se kroz istoriju pod uticajem različitih civilizacija i kultura. Raznovrsnost nepokretnih kulturnih dobara, kao i bogatstvo muzejskih, arhivskih i bibliotečkih fondova, materijalni su dokazi o specifičnosti kulturološkog miljea Crne Gore.

Sa svojim bogatstvom, svojom raznovrsnošću, istorijskom zastupljenošću i očuvanošću, pokretna i nepokretna kulturna baština, kao i nematerijalna kulturna baština (način života, običaji, vjerovanja, odnos prema svijetu i prirodi, duhovne vrijednosti i sl.) na teritoriji Crne Gore, predstavljaju nedovoljno iskorišćen potencijal za razvoj. Podrška kulturnoj baštini još uvijek se u određenoj mjeri doživljava kao teret i izdatak za budžet – izostaje pravo razumijevanje značaja njene uloge u savremenom društvu i mogućnosti njene adekvatne valorizacije. Takav pristup, nažalost, reflektuje se u svim elementima sistema zaštite kulturnih dobara i upravljanja kulturnim dobrima.

Kulturna dobra, kao valorizovani dio kulturne baštine od opšteg interesa¹¹, neophodno je štiti u skladu sa nacionalnim zakonodavstvom i međunarodnim propisima, kao i međunarodnim konvencijama koje se bave zaštitom kulturnih dobara, a ratifikovane su od strane Crne Gore, U Registar kulturnih dobara, koji Crna Gora ima od 1961. godine, do 2015. godine upisano je 1.900 kulturnih dobara¹².

2.9. Buka i vibracije

U skladu sa Zakonom o zaštiti od buke u životnoj sredini ("Sl. list Crne Gore", br. 28/11 od 10.06.2011, 28/12 od 05.06.2012, 01/14 od 09.01.2014, 002/18 od 10.01.2018), buka u životnoj sredini je nepoželjan ili štetan zvuk na otvorenom prostoru koji je izazvan ljudskom aktivnošću, uključujući buku koja potiče iz drumskog, željezničkog i vazdušnog saobraćaja i od industrijskih postrojenja za koje se izdaje integrisana dozvola. Iz Zakona je proistekao Pravilnik o graničnim vrijednostima buke u životnoj sredini, načinu utvrđivanja indikatora buke i akustičkih zona i metodama ocjenjivanja štetnih efekata buke ("Službeni list CG", br. 60/11).

Na osnovu gore navedene zakonske regulative, opštine su donijele Rješenja o akustičkom zoniranju svojih teritorija, što je osnovni uslov za implementaciju Pravilnika o graničnim vrijednostima buke u životnoj sredini, načinu utvrđivanja indikatora buke i akustičkih zona i metodama ocjenjivanja štetnih efekata buke.

Određivanjem akustičkih zona, propisane su granične vrijednosti za definisane djelove opštinske teritorije, što je od značaja za zaštitu od buke u životnoj sredini, a i za buduće planiranje izgradnje objekata i izdavanje dozvola za rad ugostiteljskim i drugim objektima. U tabeli 2.11 su prikazane granične vrijednosti nivoa buke koje su propisane Pravilnikom.

Tabela 2.11. Granične vrijednosti buke u akustičkim zonama

Akustička zona		Nivo buke u dB(A)		
		L _{day}	L _{evenig}	L _{night}
1.	Tiha zona u prirodi	35	35	30
2.	Tiha zona u aglomeraciji	40	40	35
3.	Zona povišenog režima zaštite od buke	50	50	40
4.	Stambena zona	55	55	45
5.	Zona mješovite namjene	60	60	50
6.	Zone pod uticajem buke koja potiče od saobraćaja	L _{day}	L _{evenig}	L _{night}

¹¹ „Kulturno dobro je svako nepokretno, pokretno i nematerijalno dobro za koje je utvrđeno da je od trajnog istorijskog, umjetničkog, naučnog, arheološkog, arhitektonskog, antropološkog, tehničkog ili drugog društvenog značaja.” (Zakon o zaštiti kulturnih dobara, Službeni list Crne Gore br. 49/10)

¹² Upis je izvršen u skladu sa Zakonom o zaštiti kulturnih dobara (Sl. list CG, br. 49/10 i 41/11) i Pravilnikom o registru kulturnih dobara (Sl. list CG br. 19/11)

6a.	Zona pod jakim uticajem buke koja potiče od vazdušnog saobraćaja	55	55	50
6b.	Zona pod jakim uticajem buke koja potiče od drumskog saobraćaja	60	60	55
6c.	Zona pod jakim uticajem buke koja potiče od željezničkog saobraćaja	65	65	60
7.	Industrijska zona	Na granici ove zone buka ne smije prelaziti granične vrijednosti nivoa buke u zoni sa kojom se graniči		
8.	Zona eksploatacije mineralnih sirovina	Na granici ove zone buka ne smije prelaziti granične vrijednosti nivoa buke u zoni sa kojom se graniči		

Vrijednosti navedene u ovoj tabeli odnose se na ukupni nivo buke iz svih izvora u akustičkoj zoni. U područjima razgraničenja akustičkih zona, nivo buke u svakoj akustičkoj zoni ne smije prelaziti najnižu graničnu vrijednost propisanu za zonu sa kojom se graniči. Vrijednosti indikatora navedenih u ovoj tabeli (L_{day} , $L_{evening}$, L_{night}) predstavljaju prosječne dnevne vrijednosti.

Monitoring buke u životnoj sredini

Monitoring buke u životnoj sredini u Crnoj Gori vršen je u skladu sa Programom monitoringa buke u životnoj sredini za 2019. godinu u: Ulcinju, Baru, Podgorici, Budvi, Petrovcu, Kotoru, Tivtu, Žabljaku, Nikšiću, Bijelom Polju, Beranama, Pljevljima, Kolašinu i Mojkovcu. U tabeli 2.12 prikazane su tačne lokacije na kojima je vršeno mjerenje nivoa buke u pojedinim opštinama.

Tabela 2.12. Mjerna mjesta

Grad	Mjerno mjesto
Podgorica	Stari Aerodrom, Bulevar Pera Četkovića 175, zajednička stambena zgrada

	Ulica Prve proleterske brigade 33, mini obilaznica, individualni stambeni objekat, I sprat
Nikšić	JZU Opšta bolnica, plato iznad ulaznih vrata
Žabljak	Ulica Vuka Karadžića 27, individualni stambeni objekat, I sprat
Petrovac	Zgrada „Crvena komuna“, Obala bb, zajednički poslovni objekat, I sprat
Budva	Jadranski put 37, I sprat
Kotor	Stari grad, zgrada Pomorskog muzeja, Trg Bokeljske mornarice 391, I sprat
Ulcinj	Pizzeria Mitrovica, Mala plaža bb, individualni objekat, I sprat
Kolašin	Ulica palih partizanki 8, individualni stambeni objekat, I sprat
Mojkovac	Centar, Ulica Filipa Žurića 1, zajednička stambena zgrada, II sprat
Bijelo Polje	Ulica Živka Žižića 30, zajednička stambena zgrada, I sprat
Berane	Centar, Dušana Vujoševića 5, individualni poslovni objekat, I sprat
Bar	Centar, Ulica Vladimira Rolovića b.b, poslovno-stambena zgrada, I sprat
Tivat	Ulica Luke Tomovića 2, zgrada Fakulteta za mediteranske poslovne studije, I sprat
Pljevlja	Centar, kralja Petra 36, zgrada Opštine, I sprat

Svako mjerenje u toku jednog dana u trajanju od 24 časa je podijeljeno na dnevno, večernje i noćno mjerenje, u skladu sa zakonski definisanim terminima mjerenja.

Lden – ukupni indikator nivoa buke tokom dana, večeri i noći;

Lday – indikator dnevnog nivoa buke i odnosi se na vrijeme od 7 do 19 časova;

Levening – indikator nivoa buke tokom večernjih časova i odnosi se na vrijeme od 19 do 23 časova;

Lnight – indikator noćnog nivoa buke i odnosi se na vrijeme od 23 do 7 časova.

Na osnovu ove podjele, mjerenja nivoa buke na svim mjernim pozicijama su podijeljena po ovim vremenskim intervalima. Mjerenja su kontinualna, tj. u neprekidnom trajanju od najmanje nekoliko dana. Mjerenja su obavljena u dva ciklusa na svim mjernim pozicijama, ukupno 30 višednevnih mjerenja. Prvom (ljetnjem) ciklusu u periodu od 28. 6. do 23. 10. 2019. godine, i drugom (zimskom) ciklusu u periodu od 28. 10. 2019. do 28. 2. 2020. godine.

Od dva ciklusa je izračunata srednja godišnja vrijednost, ukupno 60 usrednjenih vrijednosti. Kada se posmatraju vrijednosti u prvom i drugom ciklusu, ukupno je prikazano 120 indikatora nivoa buke (90

indikatora za koje postoji granična vrijednost i 30 za Lden - ukupni indikator nivoa buke tokom dana, večeri i noći).

Za potrebe zoniranja, planiranja zvučne zaštite i ocjenu smetnji od buke u naseljenim mjestima, prema zonama naselja navedenih teritorija, izvršeno je sistemsko mjerenje nivoa zvučnog pritiska i definisanje njegove vremenske zavisnosti na izabranim mjernim lokalitetima.

Analizom rezultata mjerenja u odnosu na podjelu teritorija opština na akustičke zone, zaključuje se sledeće:

- Od ukupno 45 srednjih godišnjih vrijednosti svih indikatora nivoa buke njih 40 prelaze graničnu vrijednost (89%), dok 5 ne prelaze granične vrijednosti (11%). Od ukupno 15 srednjih godišnjih vrijednosti dnevnog indikatora nivoa buke njih 13 prelaze granične vrijednosti (87%) dok 2 indikatora ne prelaze granične vrijednosti (13%). Od ukupno 15 srednjih godišnjih vrijednosti večernjeg indikatora nivoa buke njih 13 prelaze granične vrijednost (87%), dok 2 indikatora ne prelaze granične vrijednosti (13%). Od ukupno 15 srednjih godišnjih vrijednosti noćnog indikatora nivoa buke njih 14 prelaze granične vrijednosti (93%) a samo 1 indikator ne prelazi graničnu vrijednost (7%).
- Od ukupno 90 indikatora nivoa buke u oba ciklusa, njih 76 prelaze granične vrijednosti (84%), dok 14 indikatora (16%) ne prelaze granične vrijednosti. Od ukupno 45 indikatora nivoa buke u prvom ciklusu, njih 37 prelaze graničnu vrijednost (82%) dok 8 indikatora ne prelaze granične vrijednosti (18%). Od ukupno 45 indikatora nivoa buke u drugom ciklusu, njih 39 prelaze granične vrijednosti (87%) dok 6 indikatora (13%) ne prelaze granične vrijednosti.
- Od ukupno 30 dnevnih indikatora nivoa buke u oba ciklusa, njih 25 prelaze granične vrijednosti (83%) dok 5 dnevnih indikatora (17%) ne prelaze graničnu vrijednost. Od ukupno 15 dnevnih indikatora nivoa buke u prvom ciklusu, njih 13 prelaze granične vrijednosti (87%) dok 2 dnevnih indikatora (13%) ne prelaze granične vrijednosti. Od ukupno 15 dnevnih indikatora nivoa buke u drugom ciklusu, njih 12 prelaze granične vrijednosti (80%) dok 3 dnevnih indikatora (20%) ne prelaze granične vrijednosti.
- Od ukupno 30 večernih indikatora nivoa buke u oba ciklusa, njih 23 prelaze granične vrijednosti (77%) dok 7 večernih indikatora (23%) ne prelaze granične vrijednosti. Od ukupno 15 večernih indikatora nivoa buke u prvom ciklusu, njih 10 prelaze granične vrijednosti (67%) dok 5 večernih indikatora (33%) ne prelaze granične vrijednosti. Od ukupno 15 večernih indikatora nivoa buke u drugom ciklusu, njih 13 prelaze granične vrijednosti (87%) dok 2 večernih indikatora (13%) ne prelaze granične vrijednosti.
- Od ukupno 30 noćnih indikatora nivoa buke u oba ciklusa, njih 28 prelaze granične vrijednosti (93%) dok 2 noćna indikatora (7%) ne prelaze granične vrijednosti. Od ukupno 15 noćnih indikatora nivoa buke u prvom ciklusu, njih 14 prelaze granične vrijednosti (93%) dok samo 1 noćni indikator (7%) ne prelazi graničnu vrijednost. Od ukupno 15 noćnih indikatora nivoa buke u drugom ciklusu, njih 14 prelaze granične vrijednosti (93%) dok samo 1 noćni indikator (7%) ne prelazi graničnu vrijednost.

Ako se uporede indikatori nivoa buke iz prvog ciklusa sa indikatorima nivoa buke iz drugog ciklusa, analize rezultata mjerenja nivoa buke pokazuju da su 20 indikatora nivoa buke veći u prvom (ljetnjem) ciklusu a 33 indikatora nivoa buke su veći u drugom (zimskom) ciklusu dok su 7 indikatora jednaki u oba ciklusa. Kada se mjerne pozicije podijele na akustičke zone, analiza dobijenih rezultata je pokazala sljedeće:

Mješovita zona – Od 10 mjernih pozicija koje pripadaju mješovitoj zoni, od ukupno 30 godišnjih usrednjenih indikatora nivoa buke, njih 20 prelaze granične vrijednosti (67%) dok 5 indikatora nivoa buke (33%) ne prelaze granične vrijednosti. Od 10 mjernih pozicija koje pripadaju mješovitoj zoni, od ukupno 60 indikatora nivoa buke u oba ciklusa, njih 46 prelaze granične vrijednosti (77%) dok 14 indikator nivoa buke (23%) ne prelazi granične vrijednosti. Od ukupno 30 indikatora nivoa buke u prvom ciklusu, njih 22 prelaze granične vrijednosti (73%) dok 8 indikatora nivoa buke (27%) ne prelaze granične vrijednosti. Od ukupno 30 indikatora nivoa buke u drugom ciklusu, njih 24 prelaze granične vrijednosti (80%) dok 6 indikatora nivoa buke (20%) ne prelaze granične vrijednosti.

Zona pod jakim uticajem buke- koja potiče od drumskog saobraćaja – Na 3 mjerne pozicije koje pripadaju zoni pod jakim uticajem buke koja potiče od drumskog saobraćaja, svi godišnje usrednjeni indikatori nivoa buke (ukupno 9 indikatora) prelaze granične vrijednosti (100%). Na ove 3 mjerne pozicije koje pripadaju zoni pod jakim uticajem buke koja potiče od drumskog saobraćaja, svi indikatori nivoa buke (ukupno 18 indikatora) u oba ciklusa prelaze granične vrijednosti (100%).

Stambena zona – Na jedinoj mjernoj poziciji koja pripada stambenoj zoni, svi godišnje usrednjeni indikatori nivoa buke (ukupno 3 indikatora) prelaze granične vrijednosti (100%). Takođe, na ovoj mjernoj poziciji koja pripada stambenoj zoni, svi indikatori nivoa buke u oba ciklusa (ukupno 6 indikatora) prelaze granične vrijednosti (100%).

Zona povišenog režima zaštite od buke – Na jedinoj mjernoj poziciji koja pripada zoni povišenog režima zaštite od buke svi godišnje usrednjeni indikatori nivoa buke (ukupno 3 indikatora) prelaze granične vrijednosti (100%). Takođe, na ovoj mjernoj poziciji koja pripada zoni povišenog režima zaštite od buke, svi indikatora nivoa buke u oba ciklusa (ukupno 6 indikatora) prelaze granične vrijednosti (100%).

Generalno, na osnovu rezultata monitoringa buke u 2019. godini, saobraćajna buka predstavlja najveći izvor buke u životnoj sredini Crne Gore.

2.10. Zdravlje ljudi

Zdrava populacija je najvažniji resurs društva i svih njegovih segmenata razvoja, budući da doprinosi sveukupnom socijalnom i ekonomskom napretku. Stoga je zdravlju potrebno posvetiti posebnu pažnju i angažovanjem svih društvenih sektora stvoriti uslove za njegovo očuvanje i unapređenje. Principi solidarnosti, univerzalnosti, jednakosti, dostupnosti i kvaliteta čine osnovu za izgradnju održivog i integrisanog sistema zdravstvene zaštite u čijem je centru građanin/ka. Ti su principi ujedno i nosioci socijalno orijentisanog evropskog sistema zdravstva, kakvom teži i Crna Gora, kao zemlja u procesu EU integracija. Zdravstvenom politikom definisani su sljedeći opšti ciljevi: produženje trajanja života, poboljšanje kvaliteta života u vezi sa zdravljem, smanjenje razlika u zdravlju i osiguranje od finansijskog rizika.

Prema podacima Eurostata za 2013. godinu, u Crnoj Gori je očekivano trajanje života na rođenju 74,1 godina za muškarce i 79,0 godina za žene, što je niže od prosjeka Evropske unije – 77,8 godina

za muškarce i 83,3 za žene. Stopa mortaliteta odojčadi, koja je važan pokazatelj zdravstvenog stanja stanovništva i nivoa razvoja zdravstvene zaštite, ali i indikator cjelokupnog društveno-ekonomskog razvoja, iznosila je 4,3 (na 1.000 živorođene djece) u 2015. godini, prema podacima Svjetske banke. Iako je ova stopa među najnižima u regionu, ona je i dalje visoka u odnosu na EU prosjek (3,7). Prema podacima istog izvora, stopa mortaliteta djece do pet godina iznosila je 4,7 (na 1.000 živorođene djece) u 2015. godini, što je takođe više od EU prosjeka (4,4). Podaci o maternalnom mortalitetu za period 2002–2012. godine pokazuju da je zabilježen samo jedan slučaj smrti vezane za trudnoću porođaj i postporođajni period (2007. godine).

Registrovani demografski trend starenja stanovništva ukazuje na potrebu da se populacija starih lica u Crnoj Gori posmatra kao značajan ljudski i društveni resurs, što podrazumijeva napore koji mogu doprinijeti daljem razvoju cijelog društva.

Najčešći uzrok obolijevanja, invalidnosti i prijevremenog umiranja predstavljaju hronične nezarazne bolesti, koje su i glavni „krivac“ za veliki broj potencijalno izgubljenih godina života.¹³ Prema dostupnim podacima o umiranju u Crnoj Gori u periodu 2008–2012. godine, hronične nezarazne bolesti učestvuju u ukupnim uzrocima smrti sa čak 80%, od čega preko 60% čine bolesti sistema krvotoka i tumori. Gotovo kod polovine ukupnog broja umrlih (44,3%) smrt je izazvana bolestima srca i krvnih sudova, a skoro kod četvrtine (23,4%) uzrok su maligni tumori. U više od 10% slučajeva uzrok smrti bio je nepoznat (simptomi, znaci i patološki klinički i laboratorijski nalazi).¹⁴ Ishemijske bolesti srca, cerebrovaskularne bolesti, rak pluća, afektivni poremećaji (unipolarna depresija) i dijabetes predstavljaju hronične nezarazne bolesti koje su odgovorne za skoro dvije trećine ukupnog opterećenja bolešću. Prema podacima o bolničkom liječenju u 2013. godini, bolesti sistema krvotoka na prvom su mjestu u strukturi bolničkog morbiditeta prema otpustima (15,2%), dok drugi po redu razlog hospitalizacije predstavljaju tumori (11,8%).²⁰ Bolesti sistema za disanje te su godine bile na trećem mjestu (11,4%), a bolesti sistema za varenje na četvrtom (10,4%). Naredne, 2014. godine, stopa bolničke hospitalizacije iznosila je 134,2 na 1.000 stanovnika. Od 2013. godine u Crnoj Gori postoje registri hroničnih nezaraznih bolesti: maligne neoplazme, dijabetes, akutni koronarni sindrom i cerebrovaskularne bolesti. Potpuniji podaci, koji će obuhvatiti ukupan broj oboljelih od navedenih bolesti, očekuju se u narednom periodu, kao i indikatori koji će se na osnovu registara generisati.

Pored navedenog, potrebno je posebno naglasiti da do sada nijesu sprovedena sveobuhvatna istraživanja kojima bi se kvalitativno i kvantitativno utvrdila međuzavisnost uticaja zagađenja i stanja zdravlja populacije.

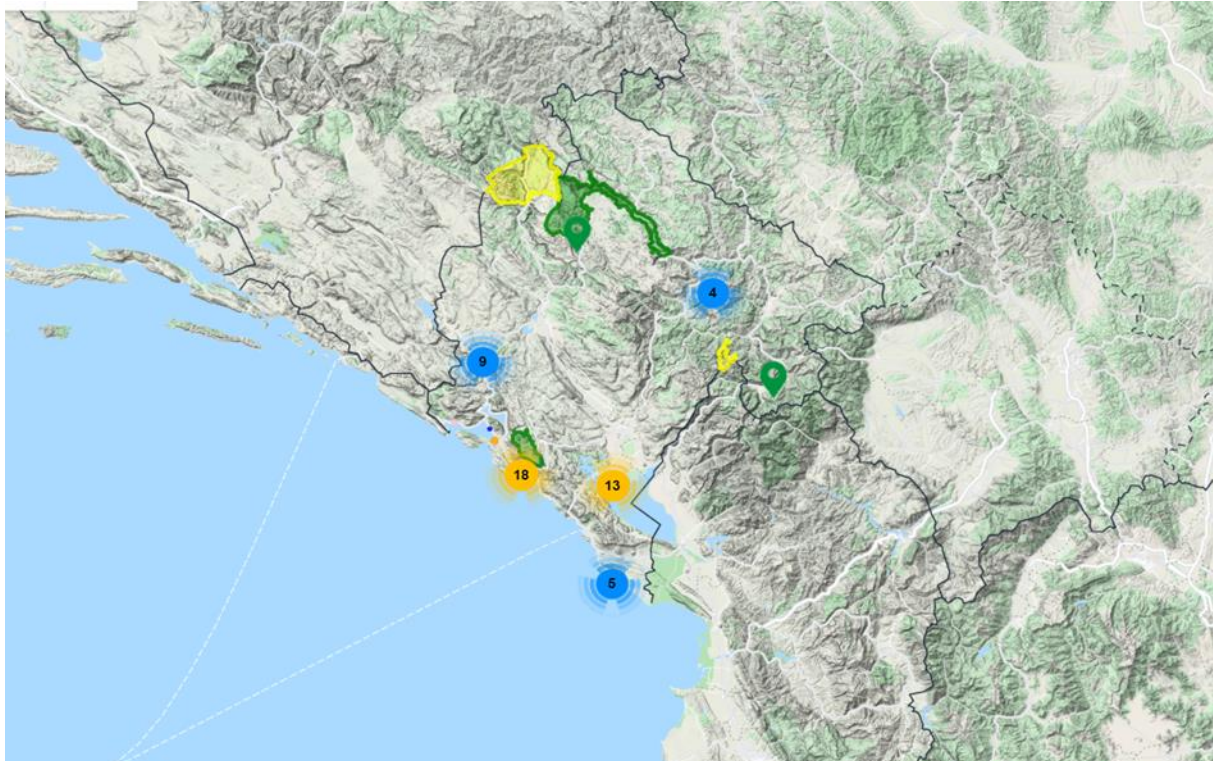
¹³ World Health Organization, Montenegro: WHO statistical profile, Last updated: January, 2015, <http://www.who.int/gho/countries/mne.pdf>.

¹⁴ Izvještaji Instituta za javno zdravlje Crne Gore.

3. IDENTIFIKACIJA PODRUČJA ZA KOJA POSTOJI MOGUĆNOST DA BUDU IZLOŽENE ZNAČAJNOM RIZIKU I KARAKTERISTIKE ŽIVOTNE SREDINE U TIM PODRUČJIMA

Na osnovu sprovedene analize u nastavku se izdvajaju područja za koja je prepoznata mogućnost izloženosti značajnom riziku.

Na mapi su prikazana područja zaštićena na međunarodnom i nacionalnom nivou.

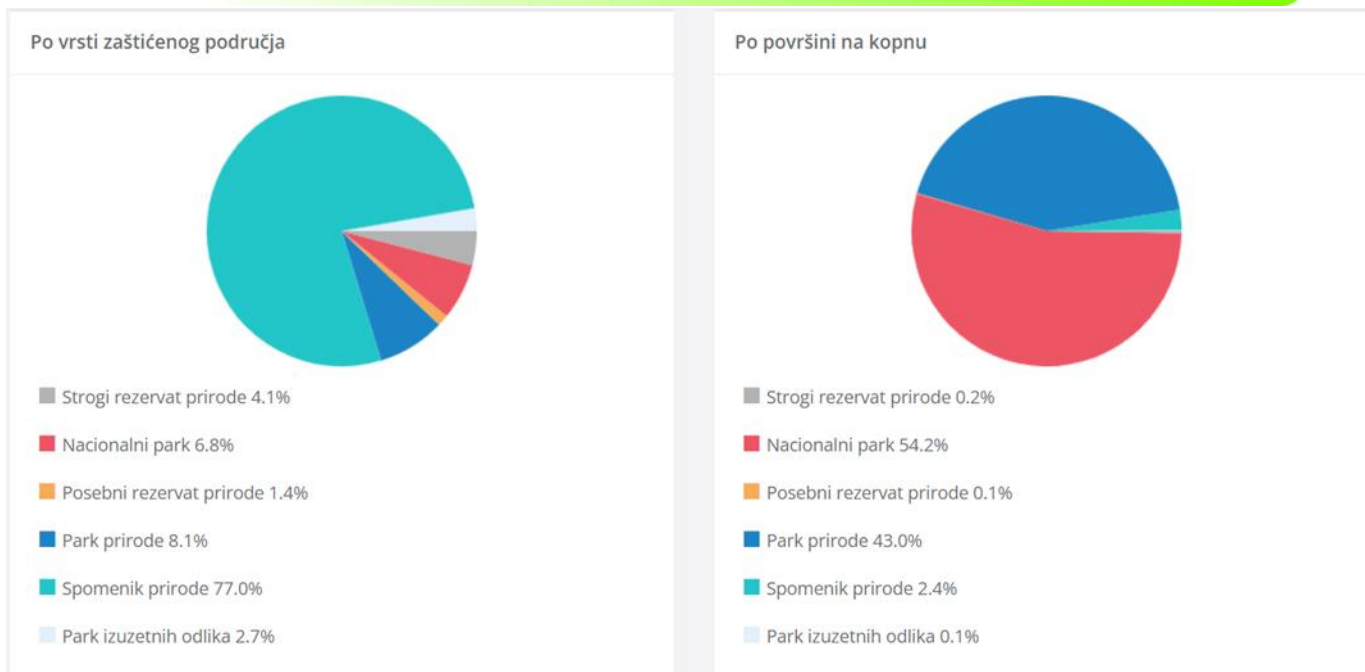

Slika 3.1. Mapa zaštićenih područja u Crnoj Gori

Izvor: www.prirodainfo.me

Trenutna mreža područja zaštićenih na nacionalnom nivou u Crnoj Gori pokriva oko 13 odsto teritorije, sa ukupno 75 zaštićena područja, od čega se najveći dio sastoji od pet nacionalnih parkova (oko 60%) i 5 parkova prirode uključujući posljednja dva proglašena morska zaštićena područja.

Prethodnih 5 godina je okarakterisalo proširenje mreže zaštićenih područja sa 8.25% na skoro 13%. Svih 5 parkova prirode i dva morska zaštićena područja proglašeni su u posljednjih 5 godina.

Grafik 3.1. Procentualni prikaz po vrsti i po površini zaštićenog područja

Izvor: www.prirodainfo.me

Pored područja zaštićenih nacionalnim zakonodavstvom u Crnoj Gori postoji nekoliko lokaliteta koja uživaju status zaštite po međunarodnim kriterijumima. Tu spadaju:

- Slivno područje rijeke Tare - M&B UNESCO Rezervat Biosfere, uključujući dio Durmitora sa kanjonom rijeke Tare kao UNESCO prirodna baština (182.889 ha + 321000 ha)
- Skadarsko jezero - Ramsarsko područje (20.000 ha)
- Tivatska solila - Ramsarsko područje (150 ha),
- Kotorsko – Risanski zaliv, opština Kotor - UNESCO baština (14.600 ha)
- Ulcinjska Solana –Ramsarsko područje (1.500 ha).

Ukupna površina ovih područja je 251 639 ha (dio teritorija se preklapa sa nacionalno zaštićenim područjima), a to predstavlja oko 19 % državne teritorije. Za njih ne postoje posebno definisane upravljačke strukture po međunarodnim dezinacijama, ali se njima ili njihovim djelovima upravlja kroz postojeće upravljačke strukture zaštićenih područja.

Na osnovu analize, a uzimajući u obzir činjenicu da se gotovo petina teritorije Crne Gore nalazi pod zaštitom (međunarodnom i nacionalnom) mogući konflikti u razvoju turizma mogu se desiti upravo u ovim područjima.

U detaljnoj analizi planiranih aktivnosti u odnosu na zaštićena područja biće dat osvrt na moguće negativne uticaje i definisati preporuke i mjere zaštite.

Osim na zaštićena područja, turizam ostvaruje uticaj na rasprostranjenost biljnog i životinjskog svijeta. Taj uticaj može biti pozitivan ili negativan, direktan ili indirektan, privremen ili dugotrajan, lokalni ili globalni. Zdrava životna sredina i lijep predjeli čine osnovu turističkog razvoja. Takvi predjeli su uglavnom u regijama bogatog biodiverziteta. Predeli bogatog biodiverziteta označeni su još kao "vruće tačke biodiverziteta", a za Crnu Goru se kaže da je čitava jedan od "hot spotova" Balkana.

Osim biodiverziteta, pod veoma velikim pritiskom turizma i rekreacije nalaze se pješčane plaže, a da zatim slijede i priobalne dine.

Po svojoj važnosti i popularnosti planine se kao turističke destinacije nalaze na drugom mjestu. Baš kao što turizam izaziva negativne pojave u priobalnim ekosistemima, tako i na planinama utiče na transformaciju prostora. Životna sredina planina je osjetljiva i podložna promenama. Ona ima kratak vegetacioni period, niske temperature i specifične tipove zemljišta, koja su inače tanka i ne obiluju hranljivim materijama. U takvim uslovima regeneracija narušenih vrijednosti se odvija dosta sporo. Planine su popularne turističke destinacije zahvaljujući i brojnim potencijalnim turističkim aktivnostima. Trenutno je prisutan porast interesovanja za aktivnosti poput alpskog skijanja, snoubordinga, planinskog biciklizma, paraglajdinga, splavarenja na brzim planinskim rijekama i trekinga.

Razvijanje planinskog zimskog turizma zahtijeva raznovrsne objekte, opremu, izgradnju hotela, apartmana, infrastrukture, što sve zajedno vrši pritisak na prirodne resurse i ekosisteme. Uklanjanje stabala zbog izgradnje skijaških staza, pored toga što podrazumijeva gubitak izvornih staništa, utiče i na eroziju.

Činjenica da se planinski turizam u Crnoj Gori razvija u velikoj mjeri u zaštićenim područjima ili u njihovoj neposrednoj blizini, ukazuje, kako je već gore pomenuto na mogući razvoj konflikta u ovim područjima.

4. POSTOJEĆI PROBLEMI U POGLEDU ŽIVOTNE SREDINE U VEZI SA STRATEGIJOM

Prije izrade planova, osnova, programa i projekata, shodno Zakonu o zaštiti prirode, nosilac pripremljenih poslova na izradi i donošenju plana, osnova, programa i projekata, odnosno korisnik prirodnih resursa i dobara i zaštićenih prirodnih dobara dužan je da organu uprave nadležnom za poslove zaštite životne sredine podnese zahtjev za izdavanje akta o uslovima zaštite prirode.

Uzimajući u obzir sadržaj i glavne ciljeve Strategije, te karakteristike i sadašnje stanje u prostoru, identifikovana su slijedeća sporna pitanja životne sredine koja je treba ocijeniti u postupku strateške procjene uticaja na životnu sredinu:

- Biološka raznolikost,
- Smanjenje prirodnih zelenih površina,
- Pejzaži,
- Vode i zemljište,
- Vazduh.

Naime, neplanskom gazdovanjem prostorom se narušava prirodni i specifični pejzaž nekog područja. Izgradnjom novih turističkih sadržaja kao i prateće infrastrukture (putne, komunalne, elektroprenosne) se uništavaju zelene površine, što na određenim lokalitetima može dovesti do nestanka pojedinih biljnih i životinjskih vrsta i time do smanjenja bioraznolikosti, a dalje i do izmjene pejzaža. Takođe usled povećanja ukupnih privrednih aktivnosti koje prate izuzetno dinamični sektor turizma sezonski se povećava količina otpadnih voda i čvrstog otpada, koji/e se nekontrolisano odlaže i time zagađuju tlo i vode. Ukupno povećanje saobraćajnih aktivnosti izazavnih intezivnim kretanjem ljudi i roba u određenim periodima godine koje prate dinamiku turističkih sezona takođe dolazi do značajnog povećanja emisije štetnih izduvnih gasova nastalih sagorijavanjem pogonskih goriva koje koriste svi oblici transportnih sredstava. Ovo za sobom takođe donosi i mogućnost učestalih situacija izlivanja ulja i maziva u zemljište i u kopnene i morske vodene sredine.

Dosadašnje stanje razvoja turizma u Crnoj Gori karakteriše nedovoljna diverzifikacija turističkog proizvoda, izraženog sezonskog karaktera i dominantne vezanosti za obalno područje, koje je dovelo do povećanja pritiska na životnu sredinu i neravnomjernog regionalnog razvoja.

Prilikom evaluacije postojećih problema u životnoj sredini koji su vezi sa Strategijom razvoja turizma, treba istaći činjenicu da se Strategijom predviđa unapređenje turističkog proizvoda u pravcu objedinjavanja ponude na Sjeveru sa ponudom Primorja u jedinstvenu cjelinu (u pravcu ostvarenja starateškog cilja – Crna Gora: jedinstveni, kvalitetni i cjelogodišnji turistički proizvod.

Shodno navedenom ocijenjeno je neophodnim da se kroz novi strateški dokument, pored ostalog, predvide smjernice za projektne aktivnosti usmjerene ka intenzivnijoj diverzifikaciji turističke ponude bazirane na prirodi sa razvojem turističkih proizvoda za odabrane ciljne grupe turista, zatim ka kreiranju i promovisanju autentičnih turističkih atrakcija, revitalizaciji kulturno-istorijskog nasleđa, turističkoj valorizaciji prirodnog bogatstva i razvoju posebnih oblika turizma.

Ovo podrazumijeva razvoj održive i inovativne strategije razvoja turističkog proizvoda uz akcenat na povezivanju turizma sa poljoprivredom, prerađivačkom i drvnom industrijom, zatim na unapređenju kvalitata i održavanja saobraćajne i komunalne infrastrukture, kao i elektro i vodo-snabdijevanja i dr.

U okviru ovako postavljenih ciljeva posebno se ističe potreba za rješavanjem problema otpada na cijeloj teritoriji Crne Gore na trajnoj osnovi, tim prije ako se ima u vidu činjenica da je pandemija bolesti COVID-19 posebno istakla neophodnost za održavanjem čistoće na svim nivoima. U tom pogledu postoje brojni problemi jer je ukupno pitanje upravljanja otpadom u Crnoj Gori još uvijek u početnoj fazi i u tom pogledu se dosta zaostaje za komparativnim primjerima u zemljama Evropske unije. Ovdje ćemo navesti samo jedan primjer potpunog odsustva infrastrukture za preuzimanje otpada i otpadnih voda u oblasti nautičkog turizma koji je takođe jedan od značajnih segmenata koji se planiraju Strategijom.

Kao značajan segment razvoja turizma prepoznat je i problem nedovoljnog broja visoko-kvalitetnih smještajnih kapaciteta. U tom cilju će se raditi na povećanju kapaciteta kroz izgradnju novih hotela visoke kategorije kao i drugih vidova smještaja i stanovanja u turizmu koje same po sebi imaju veliki potencijal da, kroz građevinske aktivnosti koje prate izgradnju istih, dovedu do brojnih negativnih uticaja na stanje životne sredine lokacija na kojima će se te aktivnosti odvijati.

Ekološki ambijent Crne Gore smatra se jednom od prednosti s obzirom da je njena priroda još uvijek nezagađena u odnosu na slične destinacije, dok se Jadransko more smatra jednim od najčistijih mora u svijetu. Crna Gora ima veliki broj zaštićenih prirodnih dobara koji čine značajan dio njene teritorije i u tom smislu ima još uvijek veliki apsorpcioni kapacitet u pogledu ublažavanja brojnih negativnih uticaja koji mogu nastati u vezi sa sprovođenjem jednog ovakve Strategije.

U tabeli 4.1. dat je teorijski prikaz uticaja koje industrija turizma ima na životnu sredinu, a koji se može smatrati relevantnim u slučaju uticaja Strategije razvoja turizma do 2025. godine.

Tabela 4.1. Uticaji industrije turizma na životnu sredinu

<p>1.a Izgradnja neophodnih objekata:</p> <ul style="list-style-type: none"> Urbanističko širenje; Saobraćajna mreža; Turističke usluge; Marine, ski-liftovi. <p>1.b Promena u nameni zemljišta:</p> <ul style="list-style-type: none"> Ekspanzija površina namenjenih rekreaciji. 	<p>Promene u lokalnoj životnoj sredini:</p> <ul style="list-style-type: none"> Ekspanzija izgrađenih objekata; Izuzimanje površina iz primarne namene. 	<ol style="list-style-type: none"> Promene u staništima; Promene u populaciji određenih vrsta; Promene u zdravlju i zadovoljstvu ljudi; Promene vizuelnog kvaliteta. 	<p>Individualni:</p> <ul style="list-style-type: none"> Uticaj na estetske vrednosti. <p>Kolektivne mere:</p> <ul style="list-style-type: none"> Izdatak za unapređenje životne sredine; Izdatak za organizaciju zaštite; Planiranje zaštite živog sveta i nacionalni parkova; Kontrola planiranja površina za rekreaciju
<p>2. Emisija zagađivača:</p> <ul style="list-style-type: none"> Urbanizacija; Saobraćaj; 	<p>Taloženje zagađivača:</p> <ul style="list-style-type: none"> Emisija; Izlivanje otpadnih voda; Nagomilavanje čvrstog otpada; Buka (saobraćaj, aerodromi). 	<ol style="list-style-type: none"> Promene u kvalitetu životne sredine: <ul style="list-style-type: none"> Voda Vazduh Zemljište; Zdravlje i stanje biljnih i životinjskih vrsta; Zdravlje čoveka. 	<p>Individualno-defanzivne mere:</p> <ul style="list-style-type: none"> Lokalno stanovništvo Merenje kvaliteta vazduha Reciklaža otpadaka Protesti i promena stava prema turistima Promene stava prema životnoj sredini Smanjenje prihoda od turizma <p>Kolektivno-defanzivne mere:</p> <ul style="list-style-type: none"> Mere otklanjanja zagađivanja koje potiče od turizma; Čišćenje reka i plaža.
<p>3. Turističke aktivnosti:</p> <ul style="list-style-type: none"> Skijanje; Šetnja; Lov; Biciklizam; Sakupljanje prirodnih plodova; 	<p>Uništavanje vegetacije i zemljišta koraćanjem ili na neki drugi način.</p>	<ol style="list-style-type: none"> Promene u staništima; Promene u populaciji biljnih vrsta. 	<p>Kolektivno-defanzivne mere:</p> <ul style="list-style-type: none"> Uklanjanje uticaja kroz menadžment zaštite; Osnivanje nacionalnih parkova i zaštita pojedinih vrsta; Kontrola u pristupu rekreativnim zonama
<p>4. Dinamika populacija:</p> <ul style="list-style-type: none"> Rast populacija. 	<p>Gustina populacije.</p>	<ol style="list-style-type: none"> Preopterećenost; Potreba za prirodnim resursima: <ul style="list-style-type: none"> Zemlja i voda Energija. 	<p>Individualni:</p> <ul style="list-style-type: none"> Stav prema ovakvom načinu zagađivanja <p>Kolektivni:</p> <ul style="list-style-type: none"> Podrška uslugama.

Izvor: Turizam i održivi razvoj, Vladimir Stojanović, 2011

5. OPŠTI I POSEBNI CILJEVI ZAŠTITE ŽIVOTNE SREDINE

Cilj izrade strateške procjene uticaja na životnu sredinu je prije svega obezbjeđivanje da pitanja zaštite životne sredine uključujući i zdravlje ljudi budu u potpunosti uzeta u obzir prilikom razvoja, radi obezbjeđivanja održivog razvoja, obezbjeđivanja učešća javnosti, kao i unapređivanja nivoa zaštite zdravlja ljudi i životne sredine.

Prilikom izrade strategija, većina opštih ciljeva vezana je za viziju razvoja države koja se postavlja kroz različita strateška dokumenta. Posebni ciljevi zaštite životne sredine se definišu za specifičnosti predmetne Strategije, na osnovu razvojnih ciljeva koji su definisani Strategijom.

Ciljevi postavljeni Strategijom razvoja turizma oslanjaju se na Mišljenje Evropskog komiteta regija broj 2021/C 37/02 – Put ka održivijem turizmu evropskih gradova i regiona. Mnogi navedeni ciljevi i preporuke iz oblasti turizma navedeni u pomenutom Mišljenju našli su svoje mesto u Strategiji. Takođe, pitanja životne sredine koja su neraskidivo povezana za održivim razvojem, a koja su obrađena u Mišljenju Evropskog komiteta regija, implemenitrana su kroz ovo poglavlje SPU Izvještaja.

5.1. Opšti ciljevi zaštite životne sredine

Strateški ciljevi zaštite životne sredine predstavljaju faktore očuvanja ekološkog integriteta prostora, odnosno racionalnog korišćenja prirodnih resursa i zaštite životne sredine.

Crna Gora je Ustavom deklarirana kao ekološka država. Očuvanje kvaliteta životne sredine, kao i očuvanje i unapređenje prirodnih vrijednosti, posebnosti prostora i kulturno-istorijske baštine Crne Gore, definisani su Prostornim planom Crne Gore i Nacionalnom strategijom održivog razvoja Crne Gore.

Opšti ciljevi zaštite životne sredine proističu iz opštih ciljeva zaštite životne sredine definisanih Zakonom o životnoj sredini ("Službeni list Crne Gore", br. 052/16), kao što su očuvanje i zaštita zdravlja ljudi, cjelovitosti, raznovrsnosti i kvaliteta ekosistema, genofonda životinjskih i biljnih vrsta, plodnosti zemljišta, prirodnih ljepota i prostornih vrijednosti, kulturne baštine i dobara koje je stvorio čovjek.

Ciljevi se odnose na obezbjeđenje uslova za ograničeno, razumno i održivo gazdovanje živom i neživom prirodom, očuvanje ekološke stabilnosti prirode, količine i kvaliteta prirodnih bogatstava i sprječavanje opasnosti i rizika po životnu sredinu. Opšti ciljevi zaštite životne sredine koji su dati u Nacionalnoj strategiji održivog razvoja, su važni za realizaciju predmetnog Plana, među kojima su naročito značajni:

- uravnotežen i pravičan ekonomski razvoj koji se može održati u dužem vremenskom periodu;

- pažljivo upravljanje i očuvanje (u najvećoj mogućoj mjeri) neobnovljivih resursa;
- racionalna/održiva upotreba energije i prirodnih resursa (vode, zemljišta, šuma, itd.);
- minimiziranje otpada, efikasno sprečavanje i kontrola zagađenja i minimiziranje ekoloških rizika;
- primjena principa predostrožnosti, tj. zahtjeva da se očuva prirodna ravnoteža u okolnostima kada nema pouzdanih informacija o određenom problemu;
- primjena principa ekološke kompenzacije - ako se ne mogu izbjeći negativni efekti na fizičke karakteristike područja sa velikim vrijednostima biološkog diverziteta ili diverziteta prirodnih predjela, onda treba postići balans pomoću mjera zaštite i konzervacije;
- poštovanje ekološkog integriteta - treba zaštititi ekološke procese od kojih zavisi opstanak vrsta, kao i staništa od kojih zavisi njihov opstanak;
- obezbjeđenje restauracije i ponovnog stvaranja/obnavljanja - gdje je to moguće, biodiverzitet i diverzitet prirodnih predjela, treba da bude restauriran ili/l ponovo stvoren, uključujući mjere za rehabilitaciju i reintrodukciju ugroženih vrsta;
- izbor najboljih tehnologija koje su na raspolaganju i najboljih primjera iz prakse za zaštitu životne sredine;
- primjena principa pažljivog donošenja odluka, na osnovu najboljih mogućih dostupnih informacija
- obezbjeđenje učešća svih zainteresovanih strana u procese odlučivanja o ključnim pitanjima životne sredine vezanih za projekat (centralne i lokalne vlasti, nevladine organizacije, privatni/poslovni sektor, profesionalne organizacije, sindikat), uz izgradnju dijaloga i povjerenja i uz razvoj društvenog kapitala;
- zaštita kulturnog identiteta područja.

5.2. Posebni ciljevi životne sredine

Posebni ciljevi zaštite životne sredine obrađeni su i kroz samu Strategiju razvoja turizma do 2025., obzirom da se dalji razvoj turizma u Crnoj Gori bazira na ispunjavanju ciljeva i principa održivog razvoja. Vizija razvoja turizma u narednim godinama daje prednost razvoju zelenih vidova turizma kroz različite podsticajane mjere čiji je smisao da se sa isključivo ekonomskog rasta pređe na ograničeni rast, koji daje prioritet očuvanju životne sredine.

Polazeći od prepoznatih izazova i glavnih prepreka razvoju turizma, Strategijom razvoja turizma do 2025. godine definišu se sljedeći strateški, odnosno operativni ciljevi koje treba ostvariti:

- Diverzifikovanija turistička industrija sa višom dodatom vrijednošću, u smislu miksa turističkih proizvoda i izvornih tržišta u cilju: i) produženja sezone ka cjelogodišnjoj; ii) širenja benefita od turizma (geografsko proširivanje njegovog obima) i iii) boljeg korišćenja nedovoljno iskorišćenih turističkih dobara (priroda/ planinska dobra i nasljeđe/kulturna dobra).
- Efikasno planiranje, upravljanje i regulacija destinacije

- Razvoj ljudskih resursa (pronalaženje i zadržavanje kadrova). Stručno osposobljavanje
- Borba protiv neformalnosti reformisanjem i pojednostavljivanjem cijelog procesa (registracija preduzeća, porezi), pojednostavljivanje procedura, uklanjanje administrativnih barijera, nuđenje podsticaja za prelazak na formalnu ekonomiju
- Razvoj politike privlačenje investicija
- Unapređenje Infrastrukture (saobraćajne, turističke - kvalitetan smještaj, upravljanje otpadom...)
- Kvalitet proizvoda i usluga
- Efikasno javno-privatno partnerstvo. Koordinirani napori u planiranju među zainteresovanim stranama u turizmu. Redovne konsultacije i saradnja sa privatnim sektorom
- Destinacijski marketing :
 - Brendiranje
 - Digitalna strategija (veb, baze podataka, CRM, socijalne mreže,...)
 - Komunikacija i odnosi sa medijima
 - Travel Trade marketing i odnosi
 - Ko-marketing i partnerstva sa regionalnim destinacijama i lokalnom industrijom putovanja
- Upravljanje destinacijom (međuministarska, međuregionalna/opštinska tijela, javno-privatni sektor)
- Destinaciono planiranje

Većina postavljenih ciljeva na direktan ili indirektan način utiče na životnu sredinu i okruženje, odnosno pomenuti ciljevi treba da budu realizovani na način da se ostvare sljedeći posebni ciljevi zaštite životne sredine:

1. Zaštita vazduha

- Smanjenje emisije štetnih materija u vazduh kroz podsticaje iz oblasti:
 - održivog transporta (mobilnosti) – upotreba električnih vozila, poboljšanje infrastrukture neophodne za punjenje električnih vozila, prednost biciklističkom prevozu posebno u urbanism sredinama i zaštićenim prirodnim dobrima..)
 - povećanja energetske efikasnosti turističkih objekata uz mjere stednje električne energije
 - vezanih za energetska tranziciju ka obnovljivim izvorima energije – korišćenje solarne energije u turističkim objektima, kako u privatnom smještaju tako i u velikim hotelskim jedinicama...
 - kontrolisano uplovljavanje kruzera, is l.

2. Zaštita voda i zemljišta

- Unaprijeđenje postojećih i izgradnja novih sistema za preradu i distribuciju otpadnih voda na čitavoj teritoriji Crne Gore
- Stroga kontrola lučkih vlasti i inspeksijskih službi koji su nadležni za zaštitu mora od zagađenja sa plovnih objekata
- Pažljivo planiranje slobodnih površina u cilju zaštite pejzažnih i prirodnih vrijednost slobodnog zemljišta uz poštovanje principa održivog razvoja

- Rekultivacija degradiranog zemljišta.

3. Otpad

- Unapređenje upravljanja otpadom kroz izgradnju nedostajućih kapaciteta za prijem i tretman otpada
- Sanacija postojećih i sprečavanje nastanka novih divljih deponija
- Selekcija otpada uz povećanje procenta reciklaže

4. Kulturno – istorijsko nasleđe

- Dosledno sprovođenje mjera na očuvanju i tekućem održavanju spomenika kulture kulturno-istorijskih cjelina, arheoloških nalazišta i sl.

5. Stanovništvo i ljudsko zdravlje

- Obezbjediti uslove za održavanje i unaprijeđenje zdravlja ljudi.
- Podsticati “saživot” turista i lokalnog stanovništva kroz razvoj koncepta “sporog” turizma
- Smanjenje nivoa buke i štetnih emisija u vazduh.
- Obezbjediti stabilan ekonomski rast od industrije turizma uz povećanje broja radnih mjesta, poštujući principe zaštite životne sredine i održivog razvoja

6. Jačanje institucionalnih i zakonskih okvira

- Obezbjediti potpunu primjenu i adekvatnu promjenu postojeće zakonske regulative koja će biti podsticajno okruženje za ostvarenje ciljeva
- Izrada planske i pojeiktne dokumentacije u skladu sa zakonskom regulativom iz oblasti životne sredine i sa inkorporiranim kriterijumima iste.

U cilju razvoja industrije turizma zasnovanog na principima održivog razvoja preporučuje se da se kroz buduće verzije Nacrta strategije turizma do 2025. godine daju jasnije smernice o ograničenju ekonomskog rasta na teret iskorišćenja prirodnih resursa Crne Gore. Konstantan ekonomski rast kroz povećanje broja noćenja i smještajnih kapaciteta nosi rizik od precrpljivanja postojećih resursa sa kojima raspolažemo, odnosno gledajući dugoročno, vizija razvoja turizma treba da predvidi konrolu ekonomskog rasta kako bi se mogli postići ciljevi održivog turizma.

Primjer za to bi mogao biti razvoj nautičkog turizma. Sa jedne strane govori se o nedostatku vezova u nautičkim centrima u Crnoj Gori, pri čemu je očigledan trend rasta broja marina i malih luka duž čitave obale. Ovakav trend može da vodi u ugrožavanje ciljeva održivog razvoja prostora obale i mora, te ovu tematiku treba pažljivo obraditi kroz budući Program razvoja nautičkog turizma.

Strategija razvoja turizma daje opšti okvir ciljeva i vizije razvoja turizma u Crnoj Gori u narednim godinama. Za svaku pojedinačnu vrstu turizma dodatno je predviđena izrada Programa razvoja sa akcionim planovima (npr. Program razvoja nautičkog turizma, Program razvoja zdravstvenog turizma...). Programi razvoja daju jasno definisane kriterijume i indikatore kojima opšte postavljene ciljevi iz Strategije postaju mjerljivi.

6. MOGUĆE ZNAČAJNE POSLJEDICE PO ZDRAVLJE LJUDI I ŽIVOTNU SREDINU, UKLJUČUJUĆI FAKTORE KAO ŠTO SU: BIOLOŠKA RAZNOVRNOST, STANOVNIŠTVO, FAUNA, FLORA, ZEMLJIŠTE, VODA, VAZDUH, KLIMATSKI ČINIOCI KOJI UTIČU NA KLIMATSKIE PROMJENE, MATERIJALNI RESURSI, KULTURNO NASLEĐE, UKLJUČUJUĆI ARHITEKTONSKO I ARHEOLOŠKO NASLEĐE, PEJZAŽ I MEĐUSOBNI ODNOS OVIH FAKTORA

Posledice prilagođavanja prirodnog okruženja potrebama društvene zajednice najčešće su neočekivane zbog postojanja vrlo osjetljive ravnoteže svih ekoloških elemenata. Antropogeni uticaj u ekosistemu može svojim povratnim djelovanjem na prvobitne inicijatore da dovede do novih stanja i nepovoljnih efekata na životnu sredinu, a u ukupnom i na samog čovjeka. Saglasno tome, uvijek se kao prioritet postavlja obaveza definisanja mogućih uticaja u odnosu na osnovne ekološke kategorije kao što su: vazduh, voda, tlo, klima, flora, fauna, pejzaž i dr.

6.1 Identifikovani očekivani uticaji

Parametri sredine	životne	Prepoznati uticaji	Ocjena uticaja (Da / Ne)
Zemljište		<ul style="list-style-type: none"> - Uticaj na fragmentaciju poljoprivrednih površina i područja od posebnog ekonomskog značaja uslijed prekomerne izgradnje - Pažljivo planiranje slobodnih površina u cilju zaštite pejzažnih i prirodnih vrijednost slobodnog zemljišta uz poštovanje principa održivog razvoja - upravljanje otpadom 	Da
Vazduh		<ul style="list-style-type: none"> - emisija zagađujućih materija usled povećanja intenziteta svih vidova saobraćaja - emisija zagađujućih materija uslijed korišćenja fosilnih goriva za potrebe grejanja i proizvodnje električne energije - podsticaji za poboljšanje energetske efikasnosti - smanjenje saobraćajnih gužvi kroz unapređenje saobraćajne infrastrukture - podsticaji za upotrebu električnih vozila i unapređenje neophodne infrastrukture neophodne za punjenje električnih vozila - podsticaji vezani za energetska tranziciju ka obnovljivim izvorima energije – korišćenje solarne energije u turističkim 	Da

	objektima, kako u privatnom smještaju tako i u velikim hotelskim jedinicama - razvoj nautičkog turizma	
Klima	- emisije gasova sa efektom staklene bašte	Da
Vode	-Unaprijeđenje postojećih i izgradnja novih sistema za preradu i distribuciju otpadnih voda na čitavoj teritoriji Crne Gore -Stroga kontrola lučkih vlasti i inspeksijskih službi koji su nadležni za zaštitu mora od zagađenja sa plovnih objekata -Unapređenje sistema za vodosnabdijevanje	Da
Staništa i biodiverzitet, zaštićena područja	-uticaj na fragmentaciju staništa uslijed intezivne gradnje za potrebe povećanja broja smještajnih kapaciteta -uticaj na migracije divljih životinja uslijed povećanog broja ljudi -uticaj povećanog broja ljudi na zaštićena prirodna dobra -uticaj razvoja nautičkog turizma na biodiverzitet mora u unos invazivnih vrsta	Da
Zdravlje ljudi	KVALITET VAZDUHA -uticaj na zdravlje respiratornih organa u slučaju povećane emisije zagađujućih materija	Da
	BUKA -uticaj na povećanje buke uslijed izvođenja građevinskih radova na novim smještajnim kapacitetima	Da
	-povećan broj ljudi i noćni život u turističkim metropolima	Ne
	ELEKTROMAGNETNO ZRAČENJE -uticaj ne može biti procjenjen na nivou strateške procjene uticaja	
	UTICAJ NA KVALITET VODA (vode za piće i vode za sport i rekreaciju) -povećan broj ljudi i pristisci na postojeću komunalnu infrastrukturu -dodatne potrebe pijaće vode u područjima sa velikim prilivom turista	Da
VIBRACIJE -uticaj ne može biti procjenjen na nivou strateške procjene uticaja	/	

Lokalno Stanovništvo	- uticaj na planiranje prostora i izgradnju - uticaj na životni standard stanovništva - uticaj na razvoj privrede	Da
Kulturna dobra	- uticaj na kulturna dobra	Ne
Pejzaž	-uticaj na promjene pejzaža i kvalitet vizura uslijed dodatne urbanizacije i razvoja novih smještajnih kapaciteta	Da

Analiza mogućih uticaja na životnu sredinu je sprovedena na bazi potencijalnih efekata/posledica koje ti uticaji mogu imati na vrijednosti pojedinih segmenata životne sredine. Vrijednosti - komponente ekosistema su oni aspekti ili elementi postojećeg okruženja koji se smatraju važnim i značajnim u smislu zaštite od potencijalnih efekata planiranih aktivnosti. U tabeli 6.1. je prikazan rezultat određivanja polja djelovanja predmetne Strategije kako na fizičko i prirodno okruženje, tako i na socijalne i ekonomske aspekte okruženja. Tabela prikazuje do kog obima različite komponente Strategije mogu uticati na široku lepezu kategorija – elemenata životne sredine.

Efekti na životnu sredinu su razvstani na sledeći način:

- Fizičko okruženje – zemljište (fiziografija, geologija i tlo), voda (površinski i podzemni resursi) i vazduh (klima, kvalitet vazduha i buka);
- Prirodno (biološko) okruženje – akvatični i kopneni habitati – staništa; kao i pejzažne karakteristike prostora;
- Socio-ekonomsko okruženje – postojeća i planirana upotreba zemljišta i resursa i ekonomske aktivnosti u vezi sa tim;
- Kulturno okruženje – arheološke, kulturne i nasledne karakteristike koje uključuju bilo koju lokaciju ili svojstvo istorijskog značaja koje bi se moglo naći pod uticajem fizičkog aspekta projekta. Ovaj potencijalni tip uticaja se ne očekuje na bazi raspoloživih informacija i neće se dalje razmatrati.

Većina ciljeva definisanih Strategijom je opšteg karaktera i načelno se uglavnom mogu ocijeniti kao pozitivni, obzirom da je vizija razvoja turizma zasnovana na principima održivog razvoja. Ipak, postojeći pritisci na različite segmente životne sredine i prostor nijesu u potpunosti prepoznati. Strategija podrazumeva da će za svaku pojedinačnu vrstu turizma biti izrađeni Programi razvoja sa akcionim planovima u kojima će biti definisani jasni kriterijumi i indikatori koji će omogućiti potpunu kvantifikaciju ostvarnog.

6.2. Uticaji na kvalitet vazduha

Mogući uticaji na kvalitet vazduha i na klimatske faktore uglavnom će biti rezultat emisije izduvnih gasova u atmosferu, koje generišu motori sa unutrašnjim sagorijevanjem vozila i mehanizacije koja

će biti angažovana na izgradnji infrastrukture (putne, komunalne, elektroenergetske, komunikacione) i turističkih kompleksa i objekata u periodu realizacije planskih smjernica u dijelu proširivanja i povećavanja turističkih kapaciteta i sadržaja i sa njima izgradnje i proširivanja prateće infrastrukture. Ovaj segment realizacije Strategije razvoja turizma pratiće i pojava prašine i lebdećih čestica kao posledica kretanja date mehanizacije duž trase gradilišta kao i generisanja prašine i drugih lebdećih čestica do koje će doći prilikom izvođenja zemljanih radova prilikom izgradnje i proširenja pristupnih puteva, iskopa temelja, izgradnje ski staza, izgradnje potpornih osnova i ukupnom manipulacijom građevinskog otpada koji prilikom takvih projekata nastaje.

Na kvalitet vazduha takođe će u odgovarajućoj mjeri uticati i emisija izduvnih gasova iz motora sa unutrašnjim sagorijevanjem koja će nastati usled povećanja frekvencije saobraćaja do koje će dovesti povećanje dolaska inostranih turista u Crnu Goru kao i povećanje frekvence saobraćaja usled povećanja kretanja domaćih turista unutar zemlje. Ovo podrazumijeva emisije nastale upotrebom svih vidova transporta uključujući kopnena vozila, plovila kao i vazduhoplove i takođe podrazumijeva ne samo povećanje saobraćaja u dijelu transporta ljudi nego takođe i povećanje saobraćajnih aktivnosti usled povećanja transporta roba i materijala koje je neizbježna posledica rasta ukupnih privrednih aktivnosti.

Uticaji nastali usled realizacije građevinskih aktivnosti

Uticaji na kvalitet vazduha u toku izvođenja radova nastaju kao posljedica prisustva i rada građevinskih mašina, primjene različitih tehnologija i organizacije izvođenja radova. Negativne posljedice se javljaju kao rezultat iskopa određene količine materijala, njegovog privremenog deponovanja, njegovog transporta i ugrađivanja materijala u objekte.

Na nivo koncentracije emisije zagađujućih materija u vazduhu građevinskih aktivnosti utiču:

- izduvni gasovi usljed rada građevinskih mašina i vozila koji kao pogonsko gorivo koriste naftne derivate,
- lebdeće čestice (prašina), kao posljedica izvođenja radova (iskop, utovar i istovar materijala),
- transport iskopa prilikom prolaska kamiona i mehanizacije,
- lebdeće čestice sa deponije iskopa,
- betonski radovi.

Svi ovi uticaji su privremenog karaktera, ograničeni su trajanjem aktivnosti, a njihova kvantifikacija zavisiće prvenstveno od dinamike radova, odnosno brojnosti i aktivnosti mehanizacije (mašina za iskop materijala, utovarivača, kamiona, dizel mašine, kompresori, dizalice, itd) koja će biti angažovana na izgradnji objekata.

Imajući u vidu da se radi o privremenim i povremenim poslovima kada se mašine nalaze u pokretu i kada sa vremenom često mijenjaju pravac i mjesto, te primjena Gausovog modela za procjenu imisionih koncentracija gasova i PM čestica nije primjenljiva, jer se isti koristi za procjenu kretanja zagađujućih materija za izvor konstantne energije iz jedne tačke.

Iz navedenih razloga proračun imisionih koncentracija gasova i PM čestica u fazi izgradnje objekta nije rađen, već su u tabeli 6.3 navedene granične vrijednosti emisija gasovitih polutanata i lebdećih čestica prema Evropskom standardu za osnovnu vanputnu mehanizaciju (EU Stage III B i Stage IV iz 2006. god. odnosno 2014. god. prema Direktivi 2004/26/EC), a u tabeli 6.4 granične vrijednosti emisije gasovitih polutanata i lebdećih čestica u toku izgradnje objekta proračunate prema navedenom standardu.

Tabela 6.3. EU faza III B, standarda za van putnu mehanizaciju Faza III B

Kategorija	Snaga motora kW	Datum	Emisija gasova g/kWh			
			CO	HC	NO _x	PM
L	130 ≤ P ≤ 560	Jan. 2011.	3,5	0,19	2,0	0,025
M	75 ≤ P < 130	Jan. 2012.	5,0	0,19	3,3	0,025
N	56 ≤ P < 75	Jan. 2012.	5,0	0,19	3,3	0,025
P	37 ≤ P < 56	Jan. 2013.	5,0		4,7*	0,025

*NO_x + HC

Faza IV

Q	130 ≤ P ≤ 560	Jan. 2014.	3,5	0,19	0,4	0,025
M	75 ≤ P < 130	Okt. 2014.	5,0	0,19	0,4	0,025

Sve navedene mašine za pogon koriste dizel gorivo a njegova potrošnja je 0.2kg/kWh. U ovakvim situacijama kao nusprodukt rada mašina najčešće se pojavljuju gasovi: CO, CO₂, SO₂, azotni oksidi i aldehidi. Neki od ovih gasova kao što je CO su toksični i u vrlo malim koncentracijama.

Emisije izduvnih gasova se mogu podijeliti u dvije glavne grupe:

- NO_x, MVOC, PM₁₀ i PM_{2,5}: ova jedinjenja mogu izmijeniti kvalitet vazduha u sredini u kojoj se Projekat realizuje.
- CO i CO₂: ova jedinjenja mogu povećati količinu gasova sa efektom staklene bašte (GHG) u atmosferi.

Za prosječno opterećenje pri realizaciji objekata čija izgradnja bude realizovana u planskom periodu, manipulativne površine definisane konkretnim projektima, mjerodavne meteorološke podatke koji važe za, u tom sličaju, konkretno analizirano područje i specifične emisije prosječnog vozila dobijaju se sledeće koncentracije:

Tabela 6.4. Proračunate vrijednosti emisije gasovitih polutanata i lebdećih čestica u toku izgradnje objekta za osnovne mašine (za jednu mašinu) u g/h i g/s

Radna mašina	Broj mašina	Snaga motora kW	Emisija gasova (g/h i g/s)							
			CO		HC		NO _x		PM	
Bager	1	121	605	0,1681	22,99	0,0064	48,4	0,0134	3,025	0,0008
Utovarivač	1	160	560,0	0,1556	30,40	0,0084	64,0	0,0178	4,000	0,0011
Kamion	1	275	962,5	0,2673	52,25	0,0145	110,0	0,0306	6,875	0,0019

Obaveza Nosilaca svih budućih projekata (kako Investitora privatnog kapitala tako i Države) da se prilikom njihove realizacije angažuje mehanizacija koja će po pitanju emisija gasovitih polutanata zadovoljiti navedeni Evropski standard i da se u tom pogledu sprovede rigorozna kontrola.

S obzirom da proračunate emisije predstavljaju maksimalne dozvoljene emisije gasova i lebdećih čestica u vremenu od jednog časa, odnosno one se mogu posmatrati kao najgori slučaj to treba očekivati da su stvarne koncentracije emisije manje jer se radi o privremenim i povremenim poslovima, odnosno mašine rade dok traje izgradnja i sa prekidima.

Svakako, treba očekivati i da su stvarne imisijske koncentracije gasova i lebdećih čestica manje od graničnih vrijednosti jer kako je već rečeno radi se o povremenim poslovima i mašinama koje su u pokretu tako da se emisije ne ostvaruje kontinuirano iz jedne tačke u istom pravcu.

U kojoj mjeri će emisije izduvnih gasova iz angažovane građevinske mehanizacije pri izvođenju građevinskih aktivnosti predstavljati problem, zavisiće od karakteristika konkretnih lokacija, i time će biti definisano o kolikoj opasnost od zagađenja se radi. Svakako, na to utiču i meteorološki uslovi kao što su brzina i pravac vjetra, temperatura i vlažnost, turbulencija i topografija, da li se radi o otvorenom ili zatvorenom području kao i kolika je udaljenost od ljudskih naselja. Povoljna okolnost je ta što se radi o privremenim radovima, koji vremenski ne traju dugo.

Takođe pri iskopu materijala do negativnog uticaja na kvalitet vazduha može doći uslijed pojave prašine.

Glavni izvori prašine tokom navedenih aktivnosti su:

- Izgradnja prilaznih puteva,
- Kretanje građevinske mehanizacije po neasfaltiranim putevima,
- Iskopavanje zemlje, rukovanje, skladištenje, gomilanje,
- Priprema i obnova zemljišta na lokaciji nakon završetka radova,

Precizno ponašanje prašine, njena prisutnost u atmosferi i daljina do koje može da dospije zavisi od određenog broja faktora, a prije svega od jačine i smjera vjetra, lokalne topografije i prisustva zaštitnih struktura (šumskih površina). Svaki od ovih faktora ima određeni uticaj u okviru specifičnih gradilišta zavisno o kakvom tipu projekta se radi.

Aerogagađenje, kao mogućnost zagađenja vazduha tokom realizacije takvih aktivnosti, može se javiti u tokom suvog vremena i tokom duvanja jačih vjetrova. Pošto prašina u određenim prirodnim uslovima može preći dozvoljene granične vrijednosti koje važe za naseljena područja, to iste mogu predstavljati potencijalnu opasnost na kvalitet vazduha. Međutim, obzirom da gustina naseljenosti područja u kojima se realizuju takvi projekti obično nije velika, ne očekuje se značajan uticaj po ovom osnovu.

Dužina trajanja negativnih uticaja nastali po predhodnom osnovu zavisice najviše od toga u kojem stepenu se budu realizovale smjernice predviđene Strategijom.

Uticaji nastali kao posledica povećanja turističkih aktivnosti predviđenih Strategijom

Pored već pomenute konstatacije o povećanju emisija izduvni gasova motora sa unutrašnjim sagorijevanjem usled povećanja ukupne frekvencije saobraćaja, koje prati ukupno povećanje turističkih aktivnosti, nevedene na početku ovog poglavlja, neophodno je pomenuti i neke druge izvore emisija štetnih čestica u vazduh koji su povezani sa povećanjem utroška energenata (električna energija, goriva za grijanje) koje dinamičan razvoj turističkih kapaciteta i infrastrukture donosi sa sobom.

Prije svega ovo se odnosi na emisije izduvni gasova iz sistema za grijanje u onim područjima države gdje se oni intezivno koriste, u zimskom periodu prvenstveno, koji zavisno od različitih faktora sredine (meteorološki uslovi, geografske karakteristike lokacije) kao i samih tehničkih karakteristika datih sistema i odabira vrste goriva ima potencijal da značajno utiču na stanje kvaliteta vazduha lokacije u kojoj se nalaze. Ovo se prvenstveno odnosi na područja u kojima se zbog neadekvatnog planiranja i dinamičkog razvoja stvaraju kumulativni efekti emisija štetni gasova iz više izvora.

U svakom slučaju trajanje ovih uticaja je vremenski ograničeno i za rezultat ima privremene promjene u diskontinuitetu u kvalitativnom/kvantitativnom statusu količine i sastava izduvni gasova koje određuje sezonska smjena klimatskih faktora i faktora koji diktiraju pravila turističke privrede kao i sredine u kojoj se konkretni projekat realizuje. Obzirom da je disperzioni kapacitet sredine u odnosu na količine ispuštenih gasova veoma veliki prijemna sredina može da se vrati u prethodno stanje u kratkom vremenskom periodu po završetku grijne sezone što u velikoj mjeri smanjuje ukupni efekat negativnog uticaja.

Povećanje svih oblika privrednih aktivnosti koje nastaju usled dinamičkog razvoja turističke privrede za sobom povlači i ukupno povećanje potrošnje električne energije. Ukoliko bi to povećanje stvorilo potrebu proizvodnje dodatne količine električne energije i u tom smislu izgradnje i funkcionisanja novih elektroenergetskih proizvodnih objekata to bi, u izvjesnoj mjeri, za sobom povuklo i povećanje emisija štetni materija u vazduh.

Normiranjem vrijednosti kao rezultat potrebe za procjenom, analizom i umanjenjem uticaja pojedinih aerozagađenja na čoveka, biljke, životinje i materijale donijete su zakonske norme koje regulišu ovu problematiku, prije svih Zakon o zaštiti vazduha („Sl. list CG” br. 25/10 i 43/15) i na osnovu njega donijete Uredbe o utvrđivanju vrsta zagađujućih materija, graničnih vrijednosti i drugih standarda kvaliteta vazduha ("Službeni list CG", broj 25/12). Zakonom o zaštiti vazduha uređuje se upravljanje kvalitetom vazduha i određuju mjere, način organizovanja i kontrola sprovođenja zaštite i poboljšanja kvaliteta vazduha kao prirodne vrijednosti od opšteg interesa koja predviđaju posebnu zaštitu. Na osnovu njega Uredbom se utvrđuju vrste zagađujućih materija, granične vrijednosti i drugi standardi kvaliteta vazduha, granice ocjenjivanja, ciljne vrijednosti, kritični nivoi i potrebne mjere zaštite zdravlja ljudi, koje se pri njihovoj pojavi moraju preduzeti, kao i rokovi za postepeno dostizanje graničnih i ciljnih vrijednosti kvaliteta vazduha i dugoročnih ciljeva za ozon.

Uzimajući u obzir prethodne ocjene i analize datih uticaja na stanje i kvalitet razmatranog segmenta životne sredine, u kontekstu razvoja turističke privrede u datom planskom periodu, smatramo da ne postoji mogućnost uticaja na prekogranično zagađivanje vazduha koje bi bilo relevantno za razmatranje.

6.3. Uticaji na kvalitet voda

Prilikom analize uticaja razvoja bilo koje industrijske grane na vode treba krenuti od činjenice da je voda osnovni resurs bez kog nije moguć opstanak živih bića. Voda je ocijenjena kao najznačajniji resurs budućnosti, što je proisteklo iz činjenice da je urbanizacija dovela do nedostatka nezagađenih površinskih i podzemnih voda.

Strategija razvoja turizma predviđa konstantan rast u broju turista uz poboljšanje kvaliteta turističkog proizvoda. Ne umanjujući značaj ekonomskih efekata koje razvoj turizma ima na kvalitet života stanovništva, posebna pažnja se skreće na uticaje koje takav rast ima na kvalitet voda.

Povećanje broja turista doprinosi povećanju pritiska na već zastarelu i nedovoljno razvijenu komunalnu infrastrukturu za prihvat, transport i preradu otpadnih voda, što direktno utiče na kvalitet voda prirodnog recipijenta u koji se optadne vode ulivaju. Većina velikih rijeka Dunavskog i Jadranskog sliva već trpe značajne pritiske u pogledu pogoršanja kvaliteta vode.

Podzemne vode su glavni izvor pijaće vode u Crnoj Gori. Dalja urbanizacija dovodi sa jedne strane do narušavanja kvaliteta podzemnih voda, a sa druge strane i do narušavanja režima podzemnih voda uslijed prekomjernog korišćenja. Planirani turistički rast predstavljen u Strategiji razvoja turizma do 2025. godine zahtjeva dodatnu analizu i planiranje lokalnih samouprava kada je u pitanju vodosnabdijevanje. Dodatne količine potrebne pijaće vode najčešće se obezbjeđuju iz podzemnih voda i samim tim stvaraju se dodatni pritisci na ovaj resurs.

Pored rijeka, jezera i podzemnih voda, pod uticajem razvoja privrede i urbanizacije prostora je morska voda koja je u Crnoj Gori najznačajniji turistički resurs. Kupališni turizam i dalje zauzima najvažnije mjesto u ukupnom turističkom bilansu. Iako je kvalitet morske vode uglavnom dobar, sa par izuzetaka, posebnu pažnju treba posvetiti zaštiti kvaliteta morske vode.

U cilju očuvanja kvaliteta morske vode i zadržavanja statusa sunčane zemlje čistog mora neophodno je sagledati predviđene mjere razvoja u tom kontekstu. Ovdje se prvenstveno misli na razvoj nautičkog turizma koji belježi sve veći rast. Stroga kontrola brodova i primjena zakonske regulative značajno utiče na očuvanje dobrog statusa morske vode, ali intenzivan rast nautičkog turizma povećava rizike i pritiske. Broj marina duž obale Crne Gore je u stalnom rastu, ugrožavajući kupališni turizam. Strategija razvoja turizma do 2025. godine ne daje dovoljno jasne smjernice za rješenje ovog "konflikta", već pominje samo nedovoljan broj vezova i veliku potražnju za ovakvim vidom turizma.

Kruzerski turizam je vid nautičkog turizma koji ima navjeće negativne efekte na životnu sredinu. Strategija razvoja turizma do 2025. ovu temu nije obradila. Postavlja se pitanje koliko se dodatno

povećanje posjeta kruzera uklapa u ciljeve održivog razvoja i takozvanog "sporog" turizma. Rizik po kvalitet morske vode i životne sredine uopšte, koji povećanje ove vrste pomorskog saobraćaja nosi, u poređenju sa ostvarenim prihodima i ekonomskim benefitima bi trebalo da bude predmet posebne analize. Na bazi dosadašnjih podataka, mišljenja smo da broj kruzera koji posećuju Crnu Goru treba ograničiti radi postizanja ostalih ciljeva definisanih Strategijom.

6.4. Uticaj na zemljište

S obzirom na to da spada u teško obnovljive, ograničene prirodne resurse, zauzimanje i narušavanje zemljišta predstavlja jedan od najznačajnijih konflikata sa okruženjem.

Razvoj turizma predviđen Strategijom dopriniće povećanju pritiska na zemljište koje predstavlja važan segment životne sredine. Dalja urbanizacija u cilju povećanja smještajnih kapaciteta dovodi do trajne zauzetosti zemljišta i promjena u njegovoj namjeni.

Povećan broj posjetilaca na jednom području utiče direktno na komunalnu infrastrukturu koja u Crnoj Gori u najvećem broju lokalnih samouprava nije na zadovoljavajućem nivou. Ostvareni dodatni prihod od turizma u vidu povećanja broja posjeta i broja noćenja generiše dodatne količine otpadnih voda i komunalnog otpada, što u ukupnom utiče na kvalitet zemljišta. Unapređenje upravljanja otpadom uz sanaciju postojećih nelegalnih i nesanitarnih odlagališta otpada umanjilo bi postojeće pritiske na zemljište. Isto se može konstatovati i za unapređenje postojeće i izgradnju nove komunalne infrastrukture za prihvatanje, distribuciju i tretman otpadnih voda.

Izgradnja novih smještajnih kapaciteta utiče na dodatnu fragmentaciju poljoprivrednih površina i područja od posebnog ekonomskog značaja uslijed prekomjerne izgradnje. U cilju zaštite zemljišta neophodno je pažljivo planiranje slobodnih površina u cilju zaštite pejzažnih i prirodnih vrijednosti slobodnog zemljišta uz poštovanje principa održivog razvoja.

6.5. Uticaj na stanovništvo

Razvoj turističke privrede svojim ekonomskim efektima stimuliše demografski razvoj. Utoliko je značajniji što se često razvijao u privredno nerazvijenim područjima gdje se, prema dosadašnjim iskustvima, pokazao kao jedna od najpropulzivnijih djelatnosti za prevazilaženje regionalne nerazvijenosti.

Turistička funkcija, osim što valorizuje za druge privredne grane neatraktivne elemente, sublimira i podstiče povoljno djelovanje drugih determinanti stvarajući brojne komparativne prednosti za demografski rast naselja. Turizam forsira razvoj onih elemenata bez kojih sam ne funkcioniše (saobraćajnu i komunalnu infrastrukturu, prateće uslužne djelatnosti, estetizovanu fizionomiju naselja, specifičnu urbanizaciju itd.), odnosno djeluje kao kompleksan faktor.

Domaćinstva u turističkim regijama, u kojima sa razvojem turizma dolazi do procesa urbanizacije, pokazuju orijentaciju na nepoljoprivredne delatnosti, neuposlenost gazdinstava, nove načine ekonomskog angažovanja domaćinstava.

Međutim, postoje i negativni uticaji razvoja turizma na stanovništvo koji se ogledaju u:

- zagađenju vazduha,
- zagađenju vode,
- zauzetosti i prenamjeni zemljišta
- povećanju količine komunalnog otpada
- povećanju buke.

Uzroci mogućih negativnih uticaja i pojave zdravstvenih problema su pre svega neažurno i neadekvatno praćenje i kontrola zagađenja vazduha i nivoa buke, odsustvo ili neadekvatna primjena mjera zaštite od navedenih štetnih uticaja, neplanska gradnja i nedovoljna razvijenost prateće infrastrukture koja bi mogla da izdži opterećenje izazvano povećanjem broja turista.

6.6. Buka i vibracije

Mogućnost pojave nepovoljnog uticaja prekomjerne buke u područjima razvoja turizma je očekivana. Izvori buke predstavljaju povećan broj automobila i uopšte frekvencije saobraćaja (uključujući i željeznički i avio saobraćaj), i veliki broj posjetilaca tokom turističkih sezona, kao i povećan broj otvorenih/zatvorenih barova, restorana, itd.

Svakako, zoniranje gradova i usvajanje karata buke jedna je od zakonskih obaveza lokalnih samouprava, pa samim tim postoje i preporučene mjere za očekivani uticaj buke, kao i aktivnosti koje treba preduzeti.

6.7. Uticaj na biodiverzitet i zaštićena prirodna dobra

Uticaji na floru i vegetaciju će da uključuju različit stepen uznemiravanja izazvanih aktivnostima, koje u glavnom budu posledica izgradnje različitih turističkih sadržaja i neophodne prateće infrastrukture predviđene Strategijom, kada se očekuju najveći uticaji koji bi se u fazi funkcionisanja datih turističkih elemenata u relativno kratkom vremenu, u značajnoj mjeri smanjili i kada bi se do određene mjere stanje datog segmenta značajno popravilo.

Dakle u fazi eksploatacije datih turističkih sadržaja se očekuju najmanji negativni uticaji aktivnosti predviđenih Strategijom na dati segment životne sredine.

Izvor mogućih negativnih uticaja na floru i vegetaciju mogu da budu sledeće aktivnosti:

- Čišćenje lokacija u smislu uklanjanja zelenog sloja vegetacije za potrebu izgradnje različitih objekata sa turističkom namjenom ili čitavih kompleksa kao i izgradnjom prateće infrastrukture (putne, komunalne, elektroprenosne) na oblastima gdje su one predviđene planskim dokumentima.
- Izgradnja privremenih objekata za potrebe gradilišta, privremena odlagališta viška iskopanog materijala i potrebnog građevinskog materijala.
- Kretanje mehanizacije i radnika po lokacijama izviđenja projekata u granicama definisanih gradilišta.
- Proizvodnja, odlaganje i ispuštanje čvrstog i tečnog otpada.

Pod dejstvom uticaja navedenih aktivnosti će se naći prisutne biljne vrste, njihove biljne zajednice kao i abiotički faktori ekosistema koji su značajni za njihovo fiziološko i fizičko održanje u datoj sredini. Dati uticaji mogu da izazovu sledeće posledice:

- Gubitak prirodne vegetacije(kao i sekundarni gubitak vrsta na lokaciji) i obežumljenje.
- Degradacija abiotičkih komponenti ekosistema (vazduh, voda, zemljište).
- Pojava invazivnih vrsta.

Trajanje datih građevinskih aktivnosti predloženih u cilju povećanja turističkih sadržaja i kapaciteta kao i u cilju razvoja neophodne infrastrukture je vremenski ograničeno, uticaji su mogući samo dok traju grubi građevinski radovi koji obuhvataju iskope temelja, radnih rovova, izradu betonskih konstrukcija i potpornih elemenata, probijanje trasa puteva, izgradnja pomoćnih prilaznih puteva, izgradnja skistaza, izgradnja i postavljanje dalekovoda, radovi na uređenje terena i sa finalizacijom izgradnje objekata njihov intezitet se značajno smanjuje kao i vjerovatnoća da se takve situacije ponove.

Efekat ovih aktivnosti na izgradnji različitih objekata je vremenski ograničen i lokalni, a stanje prijemne sredine će da se značajno popravi sa završetkom izgradnje istih.

Uticaji na faunu, kao i u slučaju razmatranja uticaja na floru i vegetaciju, su uslovljeni različitim dijapazonom uznemirujućih aktivnosti koje dostižu kulminaciju tokom izgradnje novih turističkih sadržaja kao i povećavanja infrastrukturnih kapaciteta u državi kada se očekuju najveći uticaji koji bi se u fazi funkcionisanja datih objekata vremenom u značajnoj mjeri smanjili.

Kao što smo već konstatovali u opisu uticaja na floru i vegetaciju, u fazi eksploatacije se očekuju najmanji negativni uticaji aktivnosti koje su predviđene Strategijom na dati segment životne sredine.

Kao i u slučaju uticaja na vegetaciju i floru izvor mogućih negativnih uticaja na faunu područja zahvaćenih datim projektima mogu da budu sledeće aktivnosti:

- Čišćenje lokacije u smislu uklanjanja zelenog sloja zeljaste i šumske vegetacije za potrebu gradilišta, izgradnja privremenih objekata za potrebe izgradnje objekata, privremena odlagališta viška iskopanog materijala i potrebnog građevinskog materijala i sa tim povezan gubitak, redukcija i fragmentacija staništa.
- Emitovanje buke i vibracija nastale kretanjem i radom mehanizacije i radnika po lokacijama izviđenja projekata u granicama definisanog gradilišta, iskopavanjem temelja i temeljnih jama, rovova, pripremom i uređenjem okolnog terena, transport različitih materijala sa i na lokaciju, izgradnja objekata u svim fazama.
- Proizvodnja, odlaganje i ispuštaje čvrstog i tečnog otpada.
- Fizičko prisustvo mehanizacije, radnika, objekata u svim njihovim fazama.
- Prisustvo noćnog svetla na gradilištima.

Pod dejstvom uticaja navedenih aktivnosti će se naći prisutne životinjske vrste i njihove zajednice kao i abiotički faktori ekosistema koji su značajni za nesmetano odvijanje njihovih životnih ciklusa u datoj sredini. Dati uticaji mogu da izazovu sledeće posledice:

- Usled nastanka buke, zagađenja vazduha i vode, poremećaja režima svjetlosti na lokacijama izvođenja projekata postoji mogućnost privremenog i trajnog uznemiravanja i migracije životinja sa datih lokacija i njihove šire okoline.
- Negativan efekat na mobilnost jedinki faune može nastati i uslijed zagađenja zemljišta prosipanjem goriva, ulja, otpada, kao i sabijanjem tla uslijed kretanja mašina i prevoznih sredstava. Zemljište zagađeno na ovaj način je neodgovarajuće za život faune, znači dolazi do smanjenja životnog prostora i dalje fragmentacije staništa.
- Povećana smrtnost jedinki životinja usled dejstva mehanizacije te zagađenja i uništenja njihovog staništa ili zbog kritičnog degradiranja osnovnih parametara abiotičke sredine.

Kao i u slučaju uticaja na floru trajanje aktivnosti je ograničeno, uticaji su mogući samo dok traju grubi građevinski radovi koji obuhvataju iskope temelja i temeljnih jama, radnih rovova, izradu betonskih konstrukcija i potpornih elemenata, radovi na uređenju terena i sa finalizacijom izgradnje objekta njihov intezitet se značajno smanjuje kao i vjerovatnoća da se takve situacije ponovo dogode. Efekat ovih aktivnosti na realizaciji projekta je vremenski ograničen, a stanje prijemne sredine će da se značajno popravi sa završetkom izgradnje.

U fazi funkcionisanja će se značajan broj prisutnih vrsta, prije svega beskičmenjaka i gmizavaca vratiti na lokaciju gdje će polako zauzeti novonastali prostor. Najveći uticaji predviđenih aktivnosti u fazi funkcionisanja datih turističkih i infrastrukturnih sadržaja se ogledaju u trajnoj zauzetosti površina na kojim će se nalaziti različiti glavni i pomoćni objekti turističkih kompleksa, infrastrukturni elementi glavnih i pristupnih saobraćajnica, koridori, mostovi, tuneli, ski staze sa pratećim liftovima i ostalom infrastrukturom, marine za jahte raznih kategorija, površine koje će biti posebno pejzažno uređene itd.

Samo fizičko prisustvo datih elemenata i aktivnosti koje one za sobom povlače, dakle prisustvo radnika i gostiju i njihove aktivnosti, na nivou dnevno noćnog kao i u kontekstu toga sezonskih ritmova, može da utiče na ponašanje jedinki životinjskih vrsta na lokaciji projekata kao i u njenoj bližoj i široj okolini.

Obzirom da je vijek trajanja datih objekata neograničen i da će u tom smislu uticaj na dati segment životne sredine biti evidentan nivo uticaja smo okarakterisali kao značajan, s obzirom na to da će promjene u odnosu na početno stanje biti primjetne i karakterisaće ih određene razlike u sastavu i brojnosti prisutnih taksona u odnosu na vrijeme prije realizacije aktivnosti predviđenih Strategijom.

Dakle trajanje datih aktivnosti je teško procijeniti jer sami turistički i infrastrukturni objekti su građeni da traju dugo. Efekat ovih aktivnosti vremenski nije ograničen, a stanje prijemne sredine će da se, usled datih okolnosti, trajno oblikuje i prilagodi novonastalim uslovima.

Obim ukupnog područja koje će biti zahvaćeno aktivnostima je ograničeno isključivo time do koje mjere će Strategija biti realizovana u predviđenom planskom periodu. U svakom slučaju uticaj možemo okarakterisati i kao nacionalan u prostornom smislu jer usled namjere da se razvoj turizma ravnomjerno rasporedi u svim regionima države postoji mogućnost da značajan dio teritorije države u nekom trenutku bude zahvaćen datim uticajima.

Različite grupe životinja će različito reagovati na date uticaje. Beskičmenjaci će postepeno naseljavati lokacije projekata i prilagođavati se novonastalim uslovima sredine koji se u nekim slučajevima neće drastično razlikovati u odnosu na probitno stanje.

Gmizavci će takođe postepeno naseljavati date lokacije i kretati se u njenim granicama u onom obimu koji je moguć sa aspekta prirode aktivnosti i organizacije procesa rada u datim turističkim objektima. Prema zvaničnoj svjetskoj IUCN listi ugroženih vrsta po posljednjim podacima vrste koje mogu doći pod uticaj datih aktivnosti uglavnom spadaju u kategoriju koja i na svjetskom i na evropskom nivou imaju status „Najmanje brige“ (Least Concern) sa naznakom da su njihove populacije jako stabilne.

Imajući u vidu postojeće podatke o terenskim istraživanjima o pticama i njihovim staništima kao i mogućnost za efikasno smanjenje uticaja na ptice primjenom odgovarajućih mjera za ublažavanje i otklanjanje negativnih uticaja, procjenjuje se da sprovođenje aktivnosti predviđenih ovom Strategijom neće ugroziti opstanak njihovih populacija na lokalnom ili međunarodnom nivou.

Najveći uticaj u fazi funkcionisanja će se ostvariti na populacije i jedinke sisara jer su oni naj osjetljiviji u pogledu buke, vibracija i prisustva ljudi i njihovih aktivnosti.

Poseban slučaj predstavlja marinska fauna koja može biti pod uticajem različitih negativnih uticaja izazvanih povećanim nivoom nautičkih aktivnosti koji mogu biti različite prirode, od uticaja izazvanih samim prisustvom i povećanom frkvencijom kretanja plovila različitih kategorija do uticaja koji mogu nastati usled ispuštanja različitih materija u morsku sredinu i neadekvatnim upravljanjem otpada koji nastaje na plovilima. Posebno treba obratiti pažnju na akvatorijum Bokotorskog zaliva zbog njegove turističke vrijednosti i potencijala da privuče značajan broj nautičkih aktivnosti sa jedne strane i veličine samog prostora kao i njegovog apsorpcionog kapaciteta da prihvati te uticaje sa druge strane. U tom smislu predlaže se princip predostrožnosti za sve aktivnosti koje Strategija predviđa u cilju razvoja nautičkog turizma u planskom periodu.

Zaštićena područja u Crnoj Gori neće biti direktno ugrožena realizacijom aktivnosti predviđenih u cilju povećanja turističkih kapaciteta i prateće infrastrukture jer su ovi prostori zaštićeni posebnim režimom upravljanja koji je sistemski jasno definisan i prepoznat kroz zakonsku regulativu koja uređuje oblasti zaštite prirode i prostornog planiranja i izgradnje. Dakle ne očekujemo da se u predviđenom planskom periodu prostor zaštićenih prirodnih dobara koristi kao lokacija izgradnje objekata turističke ili infrastrukturne prirode pa se u tom smislu ne očekuju ni bilo kakvi negativni uticaji nastali aktivnostima tog karaktera.

Međutim obzirom da Strategija razvoja turizma za period od 2021-2025 ima za cilj da poveća ukupni nivo turističkih aktivnosti u zemlji to za sobom neminovno povlači i mogućnost većeg pritiska posjetilaca u zaštićenim područjima. To može rezultirati i povećanim nivoom negativnih uticaja na stanje prirodnih uslova i stanje biodiverziteta u zaštićenim područjima koji mogu proisteći iz povećanog obima posjetilaca i aktivnosti koje oni budu upražnjavali.

Obzirom na ukupnu vrijednost prirodnih i biodiverzitetskih karakteristika datih zaštićenih područja kao i pravni status zaštite koji ona imaju na nacionalnom i međunarodnom nivou to za sobom povlači dodatnu predostrožnost u smislu očuvanja ukupnih faunističkih i eko sistemskih vrijednosti. Međutim treba naglasiti da se svi do sada evidentirani i zaštićeni biljni i životinjski taksoni imaju stabilne populacije u Crnoj Gori i ne smatraju se ugroženim. Povećanje obima turističkih aktivnosti u granicama pojedinačnih zaštićenih područja neće ugroziti opstanak postojećih biljnih i životinjskih taksona kao i njihovih staništa u našoj zemlji, kao ni smanjiti brojnost ukupnih crnogorskih populacija, tako da se vrstama promijeni status ugroženosti.

Na kraju treba konstatovati i to da će ukupni obim teritorije zaštićenih područja koje usled pomenutih okolnosti mogu doći pod negativne uticaje zavisiti najviše od toga u kojoj mjeri će Strategija razvoja uspjeti da poveća broj turističkih posjeta i da ih usmjeri ka zaštićenim prirodnim dobrima a takođe i u kojoj mjeri će subjekti upravljanja u konkretnom zaštićenom prirodnom dobru biti u stanju da kroz svoje redovne aktivnosti date posjete usmjere i kanališu na održiv način i u skladu sa principima gazdovanja područjima sa takvim stepenom zaštite.

6.8. Uticaj na karakteristike pejzaža

Uzimajući u obzir činjenicu da je pejzaž jedan od najvažnijih elemenata turističke ponude i da turisti veoma često pejzažu daju odlike najznačajnijeg elementa pri izboru turističke destinacije, a sa druge strane da promjene pejzaža idu uz razvoj turističke infrastrukture definisane isključivo prostorno planskom dokumentacijom, analiza uticaja prevazilazi okvire ove procjene.

Pejzaž je kapital u slučaju turističkog razvoja, a realizacija namjene zemljišta i izgradnja ugostiteljskih objekata i turističke infrastrukture koja je pitanje prostorno planske dokumentacije, mijenja pejzažne odlike. Pod takvim uticajem bitni preobražaj doživljavaju naselja u odnosu na vrijeme prije turističkog razvoja. Njihova arhitektura se mijenja i zato je važno da sve promjene budu izvedene u skladu sa prirodnim okruženjem. Važno je da dimenzije i proporcije izgrađenih turističkih objekata budu u skladu sa okruženjem. Uglovi građevina, prvenstveno krovova moraju pratiti dinamiku reljefa (posebno u planinskim krajevima). Boje fasada izgrađenih objekata moraju pratiti kolorit onih u prirodi. Sve ove i slične preporuke treba da budu sastavni dio procjena uz prostorno plansku dokumentaciju, kompatibilnu sa razvojem turizma.

7. MJERE PREDVIĐENE U CILJU SPRJEČAVANJA, SMANJENJA ILI OTKLANJANJA, U NAJVEĆOJ MOGUĆOJ MJERI, BILO KOG ZNAČAJNOG NEGATIVNOG UTICAJA NA ZDRAVLJE LJUDI I ŽIVOTNU SREDINU DO KOGA DOVODI REALIZACIJA STRATEGIJE

Analizom raspoloživih podataka o svim segmentima životne sredine, te nakon identifikacije potencijalnih uticaja usled realizacije aktivnosti iz Strategije razvoja turizma do 2025., definisane su mjere predviđene u cilju sprečavanja, ograničavanja, smanjenja ili otklanjanja, u najvećoj mogućoj mjeri, bilo kog značajnog identifikovanog negativnog uticaja (Poglavlje 6), odnosno uvećanja pozitivnih uticaja, na zdravlje ljudi i životnu sredinu.

Ovim poglavljem obuhvaćene su mjere predviđene zakonima i drugim propisima, normativima i standardima, kao i ostalim strateški važnim dokumentima. Njihova uloga je sprečavanje i ograničavanje negativnih, odnosno uvećanja pozitivnih uticaja, i ostvarivanje ciljeva zaštite i unapređenja životne sredine, datih na osnovu identifikovanih uticaja na sve segmente životne sredine.

Opšte mjere zaštite životne sredine obuhvataju opšta saznanja koja su primjerena aktivnostima predviđenim Strategijom razvoja turizma do 2025. godine.

Sve aktivnosti koje su proklamovane u sklopu opšte razvojne politike na nivou države Crne Gore, a koje su konkretizovane kroz najviše planske dokumente, potrebno je uvažiti u smislu racionalnog upravljanja životnom sredinom za svaki pojedinačni investicioni poduhvat.

7.1. Mjere date Strategijom održivog razvoja do 2030.

U cilju postizanja razvojnih ciljeva vezanih za primjenu principa održivog razvoja, Strategija održivog razvoja do 2030. daje sledeće mjere za sektor turizma:

➤ **Ozelenjavanje turizma i poboljšanje efikasnosti resursa s aspekta:**

- potrošnje energije – u hotelskim i ugostiteljskim objektima postoje velike mogućnosti za investiranje u energetske efikasne oblike snabdijevanja energijom: SDG 7 (7.3);
- potrošnje vode – poboljšanje efikasnosti korišćenja vode i uvođenje tehnoloških inovacija za uštedu vode: SDG 6 (6.3);
- generisanja otpada – smanjenje količine otpada iz turističkih aktivnosti i poboljšanje upravljanja postojećim otpadom: SDG 11 (11.6), 12 (12.b);
- zaštite biodiverziteta – poboljšanje efikasnosti zaštite i obnavljanja osjetljivih ekosistema: SDG 15 (15.5).

➤ **Očuvanje atraktivnosti destinacije na dugi rok uz:**

- pažljivo planiranje i izgradnju novih kapaciteta,
- razvoj vidova turizma koji povoljno utiču na životnu sredinu i ne ugrožavaju prirodne i predione vrijednosti;
- efikasne turističke objekte (posebno u smislu potrošnje vode i energije), s primjenom novih tehnologija za grijanje i hlađenje objekata; zamjenu neobnovljivih obnovljivim izvorima energije (procjenjuje se da je potencijal energetske uštede u turizmu 20%, te da se može ostvariti prvenstveno korišćenjem solarne energije);
- podizanje kvaliteta usluga uz smanjenje uticaja na životnu sredinu (kontrola zagađenja, posebno prečišćavanja otpadnih voda);
- osiguravanje većeg stepena reciklaže otpada, povećanje upotrebe lokalnih prehrambenih proizvoda u turističkoj ponudi, itd: SDG 12 (12.b).

➤ **Zelene inovacije koje podrazumijevaju primjenu postojećih, ali i uvođenje novih standarda, imaju veliki značaj za ozelenjavanje turizma:**

- promocija i stvaranje ambijenta za razvoj zelenih inovacija, te stimulisanje zainteresovanosti kompanija da uvide mogući interes u ozelenjavanju turizma;
- stvaranje boljih cjenovnih signala i tržišnih instrumenata, koji će moći da smanje troškove nastale usljed negativnih ekoloških eksternalija;
- unapređenje regulative na tržištima gdje su cjenovni signali neefikasni i uvođenje zelenih javnih nabavki za podsticanje razvoja zelenih inovacija;
- uvođenje netehnoloških inovacija;
- uvođenje ekoloških menadžment i marketing sistema, i novih biznis i organizacionih modela;
- unapređenje reciklaže otpada u ovom sektoru;
- razvoj onih vidova turizma koji su povoljni za životnu sredinu, bolje planiranja novih uslužnih kapaciteta: SDG 8 (8.9) i 12 (12.6, 12.7, 12.b), 17 (17.4);

Realizacijom navedenih mjera doprinosi se realizaciji globalnih ciljeva održivog razvoja 6, 7, 8, 11, 12, 15 i 17.

7.2. Mjere predviđene propisima i standardima

Bez obzira da li se radi o privremenim uticajima na životnu sredinu, neophodno je preduzeti sve zakonske mjere kako bi se svi privremeni uticaji na životnu sredinu minimizirali. U ovu kategoriju spadaju sve one mjere zaštite koje treba preduzeti u sklopu planskog, i nadalje projektnog koncepta, a čija primjena je preduslov za minimiziranje mogućih uticaja na životnu sredinu:

- Implementirati sve uslove i zahtjeve koje utvrđuju nadležni organi države Crne Gore pri izdavanju odobrenja i saglasnosti za izvođenje radova,
- Sprovesti sve zakonske procedure za aktivnosti za koje se traže dozvole, odobrenja i saglasnosti, sa posebnim akcentom na upotrebu i korišćenje podzemnih i površinskih voda i zaštitu kulturnih dobara.
- Sprovoditi kontinuirani inspekcijски nadzor.
- Za sve planirane projekte koji se nalaze na listi A (tačka 2 Ekstraktivna industrija) Uredbe o projektima za koje se vrši procjena uticaja na životnu sredinu ("Službeni list Republike Crne Gore", br. 020/07, Službeni list Crne Gore", br. 047/13, 053/14 od 19.12.2014, 037/18) potrebno je sprovesti postupak procjene uticaja na životnu sredinu, u skladu sa prirodom i obimom svakog pojedinačno.
- Izraditi Planove upravljanja komunalnim otpadom (odvoženje komunalnog otpada mora biti povjereno nadležnoj komunalnoj organizaciji).
- Pribaviti odobrenje za skladištenje neopasnog građevinskog otpada, i svu neophodnu dokumentaciju koja joj prethodi.
- Osigurati sprovođenje aktivnosti u skladu sa Zakonom za odgovornosti za štetu u životnoj sredini ("SI list CG", br 027/14,055/16).
- Sprovoditi opšte preporuke u borbi protiv virusa COVID 19 i donošenja kriznih komunikacionih planova.
- U skladu sa zakonskom regulativnom uraditi projekat rekultivacije područja.

Pored navedenog, tabelarnim prikazom u nastavku dat je pregled mjera za sve segmente životne sredine, a na koje realizacija Strategije može uticati.

7.3. Mjere zaštite životne sredine i zdravlja ljudi

Tabela 7.1. Mjere i preporuke za sprečavanje negativnih uticaja

Segment	Mjere i preporuke za sprečavanje negativnih uticaja na životnu sredinu
Zemljište	<ul style="list-style-type: none"> - U toku procesa izrade planskih dokumenata pažljivo sagledati postojeće stanje u smislu izgrađenosti prostora i dostupne komunalne infrastrukture, ten a bazi činjenica planirati dalje povećanje smještajnih kapaciteta. Strogo voditi računa o povećanju turističkih kapaciteta u zonama koje su već preizgrađene - Podsticati unapređenje komunalne infrastrukture za prihvatanje, distribuciju i tretman otpadnih voda - Unaprijediti postojeći sistem upravljanja otpadom uz podsticaje za razvoj turističkih proizvoda koji se bazaraju na što manjoj proizvodnji otpada i povećanom procentu reciklaže - Prilikom planiranja novih objekata za potrebe smještaja turisti u ruralnim područjima posebnu pažnju posvetiti konfliktu sa ostalim razvojnim granama, prije svega poljoprivredom, u cilju dalje fragmentacije poljoprivrednog zemljišta

Vazduh	<ul style="list-style-type: none"> - Podsticati zelene turističke proizvode koji u svoju ponudu uključuju svijest o značaju zaštite životne sredine i daju prednost energetskej efikasnosti i upotrebi obnovljivih izvora energije, tako smanjujući emisije - Podsticati održive oblike transporta u turizmu u cilju smanjenja emisija koje su posledica pojačanog saobraćaja i povećanih saobraćajnih gužvi tokom turističke sezone – upotreba bicikla i električnih vozila, posebno u urbanističkim zonama i zaštićenim prirodnim dobrima - Unaprijediti postojeću infrastrukturu potrebnu za punjenje električnih vozila - Na nacionalnom nivou stimulisati avio kompanije koje rade na smanjenju zagađenja i imaju emisije - Napraviti posebnu analizu vezanu za dalji razvoj krizerskog turizma i predvideti eventualna ograničenja u broju brodova koji mogu posjetiti Crnu Goru
Kvalitet Voda	<ul style="list-style-type: none"> - Podsticati unapređenje komunalne infrastrukture za prihvatanje, distribuciju i tretman otpadnih voda - Kontinuirano sprovoditi mjere za zaštitu morske sredine u skladu sa međunarodnim konvencijama i nacionalnim zakonodavstvom - Prilikom izrade planske dokumentacije voditi računa o daljem razvoju u zonama koje već trpe velike pritiske koji se odražavaju na kvalitet morske vode - Minimizirati sve aktivnosti koje za cilj imaju promjene u koritima vodotoka, a koje indirektno utiču i na režim podzemnih voda - Sprovoditi politiku očuvanja prirodnih korita vodotoka, zbog čega se regulacije korita vodotoka sprovede samo na mjestima, gdje je to neophodno. - Posebna pažnja potrebna je kod radova u blizini vodnih površina, da se na minimum smanji rizik od neposrednog zagađenja površinske vode. Obavezno je obezbijediti nultu stanje vodotokova i stanja kvaliteta podzemnih voda - Potrebno je poštovanje maksimalnih dopuštenih koncentracija opasnih i štetnih materija u otpadnim vodama koje se smiju ispuštati u recipijent ili u javnu kanalizaciju prema Pravilniku o kvalitetu i sanitarno-tehničkim uslovima za ispuštanje otpadnih voda u recipijent i javnu kanalizaciju, načinu i postupku ispitivanja kvaliteta otpadnih voda, minimalnom broju ispitivanja i sadržaju izvještaja o utvrđenom kvalitetu otpadnih voda ("Sl. list Crne Gore", br. 45/08 od 31.07.2008 i 59/13 od 26.12.2013) - Strogo poštovanje propisanih režima zaštite (podzemnih i površinskih) izvorišta vodosnabdijevanja, kao i predviđanje svih neophodnih mjera zaštite voda i zemljišta od zagađivanja u redovnim i akcidentnim situacijama
Biodiverzitet i zaštićena prirodna dobra	<ul style="list-style-type: none"> - Efikasno sprovođenje postojećih zakona, uključujući učešće svih zainteresovanih strana - Neophodno je uspostaviti sistem praćenja i kontrole za upravljanje turističkim aktivnostima i biološkim diverzitetom. Neophodni su dugoročni monitoring i procjena u vezi sa uticajima turizma na biodiverzitet koji treba

	<p>da uzmu u obzir vremenski okvir u kojem promjene ekosistema postanu evidentne. Neki efekti se mogu razviti brzo, dok se drugi mogu odvijati sporije. Dugoročni monitoring i procjena obezbjeđuju sredstva za otkrivanje štetnih efekata koji mogu nastati od turističkih aktivnosti i razvoja u vezi sa biodiverzitetom, tako da se mogu preduzeti mjere za kontrolu i ublažavanje takvih efekata</p> <ul style="list-style-type: none"> -Za zaštićena područja uraditi procjene turističke nosivosti područja i uticaja posjetilaca -Obavezno sprovesti proceduru procjene uticaja na životnu sredinu, uključujući procjenu kumulativnih uticaja i efekata na biodiverzitet, na sve predložene projekte koji imaju za cilj razvoj turizma, i kao alat za razvoj politika i mjerenje njihovih uticaja -Kontrola planiranja, lociranja, projektovanja i pojačana ekološka inspeksijska kontrola i nadzor prilikom izgradnje turističkih objekata i infrastrukture -Primjena ekonomskih instrumenata, poput ekosistemskih usluga (definisanih Zakonom o nacionalnim parkovima), uključujući višestruke korisničke naknade, obveznice, poreze ili namete, za upravljanje turizmom i biodiverzitetom
<p>Buka i vibracije</p>	<p>Obezbijediti da se sprovode mjere zaštite od buke sa važećim propisima (Pravilnik o dozvoljenim graničnim vrijednostima nivoa buke u životnoj sredini, Sl.list RCG 75/06)</p> <ul style="list-style-type: none"> -Sprovode se mjere zaštite od buke vezane za izbor i upotrebu niskobučnih ("tihih") mašina, uređaja, sredstava za rad i transport, t.j. primjenom najbolje dostupnih tehnika koje su tehnički i ekonomski isplative -Upotrebijene mašine, transportna sredstva i druga oprema moraju biti usklađeni sa propisanim tehničkim standardima koji se odnose na granični nivo buke, a podaci o zvučnoj snazi koju emituju moraju biti označeni na proizvodu u skladu sa posebnim propisima kao i smjernicama i normama Evropske unije -Potrebno je razmatrati potrebu postavljanja privremenih fizičkih barijera ili zaštita od buke kod radova u blizini osjetljivih lokacija (npr. kuće, škole, bolnice, itd.). Jedna od mjera može biti postavljanje zelenog zaštitnog pojasa
<p>Lokalno stanovništvo</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Podsticati vidove turizma koji su zasnovani na takozvanom "sporom" turizmu koji omogućavaju bolju povezanost domaćina i gostiju - Sprovoditi mjere vezane za zdravstvenu zaštitu u vrijeme pandemije COVID-19 i usvojiti krizne komunikacione planove - Objezbijediti kontinuirane podsticaje za razvoj turizma u ruralnim područjima - Voditi se principima rodne ravnopravnosti i povećati nivo učešća žena i osoba drugačijih polnih i rodnih identiteta u oblastima turizma
<p>Pejzaž i kulturna baština</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Sprovoditi detaljne analize prilikom planiranja prostora uz izbjegavanje dalje urbanizacije već degradiranih pejzaža

	<ul style="list-style-type: none">- Sprovoditi konstatne mjere na unapređenju postojećih pejzažnih vizura u urbanističkim područjima- Posebnu pažnju posvetiti razvoju turizma u ruralnim područjima u kojima su ambijentalne vrijednosti glavni osnov za privlačenje turista- Obezbjediti zaštitu kulturnih dobara uz izradu odgovarajućih studija
Zaštita od jonizujućeg zračenja	<ul style="list-style-type: none">- U skladu sa Zakonom o zaštiti od jonizujućeg zračenja i radijacionoj sigurnosti (Službeni list Crne Gore”, br. 56/09, 58/09, 40/11, 55/16), obavezno je voditi računa da pravno lice ili preduzetnik kome u tehničko tehnološkom postupku dolazi do povećanja koncentracije prirodnih radionuklida iznad propisanih granica, vodi evidenciju o tome koju dostavlja jednom godišnje Agenciji za zaštitu prirode i životne sredine, kako bi agencija procijenila stepen ugroženosti zdravlja ljudi i životne sredine.- Takođe, Pravilnikom o granicama radioaktivne kontaminacije životne sredine i načina sprovođenja dekontaminacije (“Službeni list SRJ”, br. 9/99), uređena je obaveza kontrole Radionuklida u građevinskom materijalu koji sadrži NORM (naturally occurring radioactive material), odnosno za čiju proizvodnju se NORM koristi kao jedna od građevinskih komponenti.

8. PREGLED RAZLOGA KOJI SU POSLUŽILI KAO OSNOVA ZA IZBOR RAZMATRANIH VARIJANTNIH RJEŠENJA

Zakonom o strateškoj procjeni uticaja životnu sredinu treba opisati varijantna rješenja na način tako da:

- budu prikazana na način na koji su pripremljena i razmatrana varijantna rješenja za pitanja i probleme vezane za životnu sredinu,
- postoji pripremljeno varijantno rješenje nerealizovanja plana i programa, kao i varijantno rješenje najpovoljnije sa stanovišta zaštite životne sredine,
- budu procijenjeni uticaji varijantnih rješenja na životnu sredinu i izvršeno poređenje,
- budu obrazloženi razlozi za izbor najpovoljnijeg varijantnog rješenja sa stanovišta zaštite životne sredine.

Strategija razvoja turizma do 2025. godine nije razmatrala alternative, jer se radi o posebnom strateškom dokumentu opšteg tipa.

U skladu sa analizom stanja životne sredine na teritoriji cijele države, kao i definisanih ciljeva i smjernica nacrta Strategije razvoja turizma do 2025. godine, SPU preporučuje kao optimalno varijantno rješenje da se u narednom četvorogodišnjem periodu sprovodi kontinuirani održivi razvoj turizma, sa fokusom na efikasno korišćenje resursa, uz promociju Crne Gore kao zelene, održive i odgovorne turističke destinacije.

Zdravstveni turizam, može, u relativno kratkom roku, postati jedan od vodećih turističkih proizvoda Crne Gore, posebno uzimajući u obzir komparativne i konkurentske prednosti. Komparativne prednosti podrazumijevaju kvalifikovan kadar i dobru reputaciju zdravstvenih usluga, blizinu velikim emitivnim tržištima, prirodne ljepote i povoljnu klimu, sigurnost zemlje kao i dugu tradiciju u turizmu.

Takođe, u cilju rješavanja problema masovnog turizma preporučujemo davanje posebnog značaja turizmu zasnovanog na ruralnom razvoju, koji više ne treba tumačiti isključivo u pogledu razvoja poljoprivrede, već kao pokretača napretka manje razvijenih ruralnih područja, sa poljoprivrednim zemljištem niske produktivnosti, ali od velike vrijednosti za životnu sredinu, pejzaž i za zaštitu biodiverziteta.

9. PRIKAZ MOGUĆIH ZNAČAJNIH PREKOGRANIČNIH UTICAJA NA ŽIVOTNU SREDINU

Zakonom o strateškoj procjeni uticaja na životnu sredinu, kao i Protokolu o strateškoj procjeni uticaja na životnu sredinu u prekograničnom kontekstu, definisana je saradnja između susjednih država u kontekstu prekograničnih uticaja na životnu sredinu. Organ državne uprave nadležan za poslove zaštite životne dužan je pokrenuti postupak o razmjeni informacija o prekograničnim uticajima, ukoliko se tokom izrade plana ili programa utvrdi da realizacijom istih može doći do prekograničnog uticaja na teritoriju susjednih država.

Prekogranični uticaji mogu biti posljedice određenih planiranih aktivnosti koje mogu izazvati promjenu u kvalitetu segemenata životne sredine u državama koje se graniče s teritorijom države gdje se određena aktivnost odvija. Na osnovu Protokola o strateškoj procjeni uticaja na životnu sredinu u prekograničnom kontekstu, stranke učesnice tj. susjedne države trebaju identifikovati sve moguće uticaje planiranih aktivnosti na životnu sredinu u ranoj fazi planiranja, te obezbjediti međusobnu komunikaciju, kroz obavješjenja i konsultacije o svim aktivnostima koje mogu imati uticaja na životnu sredinu van državnih granica.

Načini identifikovanja i kriterijumi za utvrđivanje značajnih uticaja predmetne strategije na životnu sredinu uključuju definisanje intenziteta uticaja planiranih aktivnosti uzimajući u obzir prekograničnu prirodu uticaja.

U preliminarnom procesu identifikovanja uticaja planiranih aktivnosti, procijenjeno je da se prekogranični uticaj ne može očekivati na teritorije susjednih država, a kroz realizaciju planiranih aktivnosti. Naime, Strategijom predviđen razvoj turizma, planirane aktivnosti i sadržaji su na lokacijama koje se ne nalaze u oblastima gdje se bilo koji uticaj može smatrati relevantnim u prekograničnom kontekstu. Nema potrebe sprovesti postupak informisanja u skladu sa zakonskim normama i ESPOO konvencijom.

10. OPIS PROGRAMA PRAĆENJA STANJA ŽIVOTNE SREDINE, UKLJUČUJUĆI I ZDRAVLJE LJUDI (MONITORING)

U skladu sa Zakonom o SPU, član 15. tačka 10., SPU treba da sadrži opis programa praćenja stanja životne sredine, uključujući i zdravlje ljudi u toku realizacije plana ili programa (monitoring) tokom implementacije Strategije razvoja turzima do 2025. godine. Monitoring se preuzima u skladu sa crnogorskim zakonima i EU direktivama, kao i prema preporukama Evropske agencije za životnu sredinu (EEA) i standardima Evropske mreže za informisanje i posmatranje (EIONET).

Podaci prikupljeni implementacijom ovih monitoring programa se koriste od strane međunarodnih institucija, kao i Zavoda za statistiku EU (EUROSTAT) i Statističkog odeljenja Ujedinjenih nacija (UNSD). Takođe, podaci dobijeni realizacijom programa monitoringa predstavljaju osnovu za uvođenje nacionalnih ekoloških parametara u skladu sa standardnom metodologijom EEA. To je tzv. DPSIR (Driving Forces, Pressures, State, Impact, Response - Pokretacka snaga, pritisci, stanje, uticaj, odgovor) sistem parametara za izvještavanje o pitanjima životne sredine, i parametara uzroka, pritisaka, stanja, uticaja i odgovora.

Uspostavljanje sistema monitoringa jedan je od prioritarnih zadataka kako bi se mjere zaštite životne sredine koje su predložene u Strateškoj procjeni uticaja na životnu sredinu mogle uspješno kontrolisati i pratiti pri implementaciji Strategije. Osnovni cilj monitoring sistema je da se obezbjedi, pored ostalog, pravovrijemeno reagovanje i upozorenje na moguće negativne pojave i procese, kao i potpuniji uvid u stanje osnovnih činilaca životne sredine i utvrđivanje potreba za preuzimanjem dodatnih mjera zaštite u zavisnosti od stepena ugroženosti i vrste zagađenja.

Monitoring stanja životne sredine se vrši sistematskim mjerenjem, ispitivanjem i ocjenjivanjem indikatora stanja i zagađenja životne sredine koje obuhvata praćenje prirodnih faktora, odnosno promjena stanja i karakteristika životne sredine. Trenutno, odgovornost za monitoring ima samo Agencija za zaštitu životne sredine. Agencija posjeduje odjeljenje posvećeno monitoringu, analizi i izvještavanju, koje je nadležno da sprovodi godišnje programe monitoringa i priprema Informacije o stanju životne sredine. Kako bi se sprovela program monitoringa, EPA je angažovala brojne eksterne akreditovane institucije putem obezbjeđenja dozvola i ovlaštenja.

Primjer je Centar za eko-toksikološka istraživanja (CETI) koji po zahtjevu i ugovoru sa Agencijom za zaštitu životne sredine preuzima:

- Monitoring kvaliteta vazduha,
- Monitoring opasnih i štetnih supstanci u zemljištu,
- Monitoring radio-nuklida u životnoj sredini.

U sklopu redovnog monitoringa izvodi se i monitoring morskih ekosistema u čijoj realizaciji učestvuje Institut za biologiju mora iz Kotora.

Agencija za zaštitu životne sredine sprovodi monitoring biodiverziteta.

Zavod za hidrometeorologiju i seizmologiju Crne Gore (ZHS) u sklopu monitoring programa prati kvaitet voda u Crnoj Gori.

Institut za javno zdravlje (IJZ) je glavna institucija koja prati ljudsko zdravlje i podređena je Ministarstvu zdravlja. IJZ prati kvalitet ishrane, navike u ishrani, analizira zdravstvenu ispravnost hrane, potrošačke robe i kvalitet vode za piće. IJZ takode prati, analizira i procjenjuje uticaj životne sredine (putem vazduha, zemljišta i buke) na zdravlje stanovništva. Takođe, IJZ prati zdravlje stanovništva i kulturu zdravlja, razloge, širenje i prevenciju zaraznih bolesti, faktore rizika kod hroničnih i nezaraznih bolesti, i drugih bolesti koje su od velikog socijalno-medicinskog značaja, itd.

Projekti za koje je utvrđeno da je potrebno uraditi elaborate procjene uticaja na životnu sredinu u skladu sa zakonom posjeduju odgovarajuće poglavlje posvećeno konkretnom monitoringu u zavisnosti od aktivnosti koje se sprovode. Uz obavezni program monitoringa stoji i obaveza obavještanja Agencije za zaštitu životne sredine.

11. ZAKLJUČCI DO KOJIH SE DOŠLO TOKOM IZRADE IZVJEŠTAJA O STRATEŠKOJ PROCJENI PREDSTAVLJENE NA NAČIN RAZUMLJIV JAVNOSTI

Turizam predstavlja jednu od dominantnih privrednih grana u Crnoj Gori. Do 2020. godine, koja je obilježena pojavom pandemije novog koronavirusa, u sektoru turizma je iz godine u godinu bilježeno povećanje broja turista i noćenja, stranih i domaćih direktnih investicija, i u konačnom ostvarenih prihoda, a u skladu sa kretanjima turizma na globalnom turističkom tržištu.

Kako bi se razvojem turizma obezbijedilo povećanje zaposlenosti, podizanje nivoa životnog standarda i uravnoteženiji regionalni razvoj, Vlada Crne Gore opredijeljena je za kontinuirani održivi razvoj turizma, sa fokusom na efikasno korišćenje resursa, uz promociju Crne Gore kao zelene, održive i odgovorne turističke destinacije. U kreiranju strateškog pristupa važno je poštovati i ustavno određenje da je Crna Gora ekološka država, kao i okvir dat donošenjem Nacionalne strategije održivog razvoja Crne Gore do 2030. godine, kojom su prenešeni principi održivosti iz Agende 2030 u nacionalne okvire. Crna Gora je prepoznata kao zemlja bogata prirodnim raznolikostima na malom prostoru, zemlja kontrasta Sjevera i Juga sa 5 nacionalnih parkova, 3 UNESCO zaštićena područja, 6 parkova prirode, 3 Ramsar područja i brojnim jezerima, sa bogatim kulturno-istorijskim i multikulturalnim nasleđem, autentičnom tradicionalnom gastronomijom.

U cilju razvoja industrije turizma zasnovanog na principima održivog razvoja preporučuje se da se kroz buduće verzije Nacrta strategije turizma do 2025. godine daju jasnije smernice o ograničenju ekonomskog rasta na teret iskorišćenja prirodnih resursa Crne Gore. Konstantan ekonomski rast kroz povećanje broja noćenja i smještajnih kapaciteta nosi rizik od precrpljivanja postojećih resursa sa kojima raspolažemo, odnosno gledajući dugoročno, vizija razvoja turizma treba da predvidi kontrolu ekonomskog rasta kako bi se mogli postići ciljevi održivog turizma.

Strategija razvoja turizma daje opšti okvir ciljeva i vizije razvoja turizma u Crnoj Gori u narednim godinama. Za svaku pojedinačnu vrstu turizma dodatno je predviđena izrada Programa razvoja sa akcionim planovima (npr. Program razvoja nautičkog turizma, Program razvoja zdravstvenog turizma...). Programi razvoja daju jasno definisane kriterijume i indikatore kojima opšte postavljene ciljevi iz Strategije postaju mjerljivi.

Većina ciljeva definisanih Strategijom je opšteg karaktera i načelno se uglavnom mogu ocijeniti kao pozitivni, obzirom da je vizija razvoja turizma zasnovana na principima održivog razvoja. Ipak, postojeći pritisci na različite segmente životne sredine i prostor nijesu u potpunosti prepoznati. Strategija podrazumeva da će za svaku pojedinačnu vrstu turizma biti izrađeni Programi razvoja sa akcionim planovima u kojima će biti definisani jasni kriterijumi i indikatori koji će omogućiti potpunu kvantifikaciju ostvarnog.

12. REZIME

Cilj izrade Strateške procjene uticaja na životnu sredinu za Strategiju razvoja turizma do 2025. godine je planiranje razvoja sektora turizma koji će za rezultat imati racionalno korišćenje postojećih resursa, prije svega prostora, rukovodeći se principima održivog razvoja i zaštite životne sredine Države.

Planiranje podrazumjeva razvoj, a strategija održivog razvoja zahtjeva zaštitu životne sredine. U tom kontekstu, strateška procjena uticaja predstavlja nezaobilazan instrument koji je u funkciji realizacije ciljeva održivog razvoja.

SPU integriše socijalno–ekonomске i bio–fizičke segmente životne sredine, povezuje, analizira i procjenjuje aktivnosti različitih interesnih sfera i usmjerava politiku, plan ili program ka rješeljima koja su, pre svega, od interesa za životnu sredinu. To je instrument koji pomaže da se prilikom donošenja odluka u prostornom planiranju integrišu ciljevi i principi održivog razvoja, uvažavajući pri tome potrebu da se izbjegnu ili ograniče negativni uticaji na životnu sredinu, na zdravlje stanovništva i društveno-ekonomski status stanovništva.

Ministarstvo ekonomskog razvoja pokrenulo je izradu nove Strategije razvoja turizma do 2025. godine sa Akcionim planom koja će predstavljati krovni strateški dokument, u kojem će neizbježno biti definisana vizija daljeg razvoja turizma, vodeći računa o načelima održivosti, potencijalima turizma, ali i razvojnim potrebama i zahtjevima tržišta. Sa protokom vremena od usvajanja prethodne strategije pojavila se potreba za preispitivanjem i redefinisanjem modela razvoja i definisanih prioriteta, ali i za formulisanjem novih mjera za postizanje ključnih razvojnih ciljeva u sektoru.

Turizam predstavlja jednu od dominantnih privrednih grana u Crnoj Gori. Do 2020. godine, koja je obilježena pojavom pandemije novog corona virusa, u sektoru turizma je iz godine u godinu bilježeno povećanje broja turista i noćenja, stranih i domaćih direktnih investicija, i u konačnom ostvarenih prihoda, a u skladu sa kretanjima turizma na globalnom turističkom tržištu.

Kako bi se razvojem turizma obezbijedilo povećanje zaposlenosti, podizanje nivoa životnog standarda i uravnoteženiji regionalni razvoj, Vlada Crne Gore opredijeljena je za kontinuirani održivi razvoj turizma, sa fokusom na efikasno korišćenje resursa, uz promociju Crne Gore kao zelene, održive i odgovorne turističke destinacije.

Tokom perioda od 2009. godine do 2019. godine Crna Gora bilježi konstantan rast broja dolazaka turista i ostvarenih noćenja. U 2019. godini povećanje broja dolazaka iznosilo je 119%, dok je povećanje broja ostvarenih noćenja iznosilo 91% u odnosu na 2009. godinu.

Crna Gora je u 2019. godini zabilježila porast dolazaka i noćenja turista desetu godinu zaredom. Sektor je zabilježio drugi najveći rast međunarodnih turističkih dolazaka u Evropi, sa 20,84% u odnosu na 2018. godinu, što je 3,9% prosječnog rasta na ovom kontinentu. Konkretno, Crnu Goru sa svega 0,6 miliona stanovnika je posjetilo 2,5 miliona međunarodnih turista.

Broj noćenja u 2019. godini iznosio je 14,5 miliona ili 11,8% više nego u 2018. Od ovog iznosa domaći turisti su ostvarili 0,52 miliona noćenja ili 7,4% više nego u 2018. godini, dok su strani turisti ostvarili 13,9 miliona noćenja ili 12% više nego u prethodnoj godini.

Prihodi u turizmu konstantno su bili u porastu, ukoliko se posmatra period zaključno sa 2019. godinom pa shodno navedenoj metodologiji obračuna, prihodi ostvareni u 2019. godini veći su za 92% u odnosu na 2009. godinu.

Crna Gora je zemlja koja se veoma oslanja na međunarodni turizam. Izvoz ostvaren od međunarodnog turizma dostigao je 1,1 milijardu eura u 2019. godini i to čini 64% globalnog izvoza usluga i 50,6% ukupnog izvoza roba i usluga. Prije izbivanja pandemije, prihodi od turizma u Crnoj Gori su rasli oko 10% godišnje u prethodnih 5 godina.

Analize evidentiranog turističkog prometa po mjesecima u periodu od 2009. do 2019. godine, ukazuju na činjenicu da dolazi i do produženja trajanja glavne turističke sezone. Međutim i pored navedene činjenice može se zaključiti da je i dalje prisutna izražena sezonalnost i velika koncentracija turista u primorskom regionu tokom glavne turističke sezone (jun-avgust), što uslovljava ogromne pritiske na infrastrukturu, segmente životne sredine, kapacitete plaža, lokalno stanovništvo i dr.

Izražena sezonalnost u poslovanju turističke privrede primarno je uzrokovana glavnim motivima za dolazak u Crnu Goru. Naime, prema istraživanju sprovedenom među posjetiocima ("Guest survey 2017" i "Istraživanje o stavovima i potrošnji turista u Baru u 2019. godini" TO Bar), kao osnovni razlozi za boravak u Crnoj Gori navedeni su odmor (69%, odnosno 74,8%) i zabava (58%, odnosno 49,3%). Navedeni motivi su osnovni uzroci visoko izraženog stepana sezonalnosti, jer se isti dominantno odnose na turističku ponudu, odnosno plaža i more, tokom ljetnje turističke sezone.

Prema strukturi ukupnih noćenja po vrstama smještaja, najveći broj noćenja u 2019. godini ostvaren je u individualnom smještaju (67,6%), dok je u kolektivnom smještaju ostvareno 32,4% ukupnih noćenja. U hotelima je ostvareno 67% ukupnih noćenja turista u kolektivnom smještaju i 21,7% od ukupnog broja noćenja u individualnom i kolektivnom smještaju.

Prema zvaničnim podacima, u Crnoj Gori je tokom prethodne decenije povećan broj smještajnih kapaciteta u hotelima kao najvažnijem segmentu smještajne ponude. Naime, u 2010. godini bilo je 308 registrovanih hotela i sličnih objekata (kolektivni smještaj), a u 2019. godini 403 objekta, što predstavlja rast od 30,8%. Ukoliko se analizira period prethodnih godina, odnosno ukoliko se uporede 2017. i 2019. godina, bilježi se rast od 8,9% u smještajnim kapacitetima u kolektivnom smještaju. Kada je riječ o realizaciji broja i strukture smještajnih kapaciteta u hotelima i sličnim objektima u 2019. godini u odnosu na plan definisan prethodnom Strategijom razvoja turizma u Crnoj Gori do 2020. godine, može se konstatovati da je plan realizovan na nivou od gotovo 40%. Pri tom, važno je napomenuti da je struktura smještajnih kapaciteta u 2019. godine povoljnija u odnosu na plan. Naime, u 2019. godini, hoteli i slični objekti kategorije 4 i 5 zvjezdica čine 56,04% ukupnih kapaciteta, dok je Strategijom bilo planirano učešće od 51,25%. Mali hoteli i hoteli predstavljali su 67% objekata kolektivnog smještaja u 2019. godini. Objekti sa četiri i tri zvezdice (u okviru kolektivnog smještaja) predstavljali su 81% od ukupnog broja smještajnih kapaciteta.

NP Skadarsko jezero, Lovćen, NP Durmitor i NP Prokletije, sa izuzetkom NP Biogradska gora, su otvoreni za posjete tokom cijele godine, ali obzirom na izraženu sezonalnost u toku zimskih mjeseci bilježi se znatno niža posjećenost. Posjetoci nacionalnih parkova su najčešće individualni turisti koji dolaze u vlastitom aranžmanu, zatim slijede organizovane grupe posjetilaca koje dolaze posredstvom turističkih agencija.

Ukoliko se uporede podaci 2019. sa 2018. godinom, došlo je do ukupnog rasta posjetilaca za 30,0%. Najveći broj posjetilaca bilježi se u NP Durmitor, koji čini 46,1% ukupnog broja posjetilaca u 2019. godini, međutim na osnovu analiza u prethodnim može se zaključiti da NP Durmitor bilježi najmanji rast broja turista ukoliko se uporede podaci iz 2019. i 2018. godine (rast od 22,8%), dok najveći rast bilježi NP Skadarsko jezero od 52,3%.

Zbog globalne situacije usljed pandemije COVID-19, putovanja širom svijeta su svedena na minimum, pa je Crnu Goru tokom 2020. godine posjetilo 444.065 turista, odnosno 83,21% manje u odnosu na 2019. godinu, uz ostvarenje 2.587.255 noćenja, ili 82,10% manje u odnosu na prethodnu godinu.

Domaći turisti ostvarili su 93.270 dolazaka (-31,21%) što je rezultiralo sa 360.729 noćenja (-30,95%), dok su strani turisti ostvarili 350.795 dolazaka (-86,02%) i 2.226.526 noćenja (-84,02%). Strani turisti su učestvovali sa 79,00% u ostvarenim dolascima i 86,06% u realizovanim noćenjima u 2020. godini. U ukupno ostvarenim noćenjima stranih gostiju najveće učešće imali su državljani Srbije (20,21%), Rusije (17,71%), Bosne i Hercegovine (15,20%), Ukrajine (8,52%) i Albanije (6,65%).

Sa druge strane, posebno treba imati u vidu činjenica da je Crna Gora malo tržište, odnosno da domaći turisti ostvaruju relativno mali udio u ukupnom turističkom prometu, što je stavlja u nepovoljnu poziciju sa aspekta poređenja sa velikim turističkim destinacijama, čiji domaći turisti su tokom pandemije COVID-19 nadomjestili smanjen dolazak inostranih turista.

Glavne prepreke/ograničenja bržem razvoju turizma u Crnoj Gori utvrđene u prethodnom periodu su:

- nedovoljan broj visoko-kvalitetnih smještajnih kapaciteta;
- još uvijek visoko izražena sezonalnost u poslovanju turističke privrede i
- regionalna neujednačenost turističke ponude.

U cilju ostvarenja poslovnih aktivnosti na nivou koji je ostvaren prije proglašenja pandemije COVID-19, a potom i razvojnih projekcija, u planu je realizovanje brojnih ranije započetih, ali i novih projektnih aktivnosti i mjera koje prvenstveno treba da svedu na minimum postojeća ograničenja u razvoju, a zatim da obezbijede potpunu i kvalitetnu valorizaciju svih potencijala, na dinamičan i optimalan način, uz poštovanje principa održivosti.

Analize stanja u sektoru turizma tokom prethodnog perioda ukazale su na ograničenja bržem razvoju turizma koje se mogu grupisati na sljedeće segmente:

- nedovoljan broj visoko-kvalitetnih smještajnih kapaciteta i nepostojanje smještajnih kapaciteta koji su u skladu sa održivim razvojem u smislu očuvanja prirode, poput "wild beauty resort" i "eco lodge" standarda;
- još uvijek visoko izražena sezonalnost u poslovanju turističke privrede i
- regionalna neujednačenost turističke ponude.

U novonastalim okolnostima uzrokovanim pandemijom, pojedini segmenti ograničenja mogu da se iskoriste kao prednosti u smislu relativno brzog odgovora po pitanju iznalaženja mogućnosti za razvojne potencijale, pri čemu se prvenstveno misli na regionalnu neujednačenost, odnosno nerazvijenu ponudu u sjevernom regionu Crne Gore, kako sa aspekta:

- smještajnih kapaciteta – mogućnost razvoja onih vrsta smještajnih kapaciteta koji će zadovoljavati potrebu za individualizacijom;
- ponude – razvijanje onih vrsta turističkih proizvoda/aktivnosti koji su zasnovani na prirodi a u funkciji su jedinstvenog doživljaja i zdravih stilova života.

U tom smislu, aktivnosti je potrebno usmjeriti ka:

- stvaranju zakonodavnog okvira koji će omogućiti relaksaciju turističke privrede sa aspekta poreza, doprinosa i ostalih dažbina, uz definisanje podsticajnih mjera za razvijanje specifičnih vidova proizvoda;
- privlačenje investicija – period smanjenog turističkog prometa potrebno je iskoristiti kao period u kome će se završiti započeti (brownfield) i krenuti sa realizacijom novih (greenfield) investicionih projekata koji će biti osnova za efikasniji održivi razvoj turizma i sa njim povezanih privrednih djelatnosti, uz eventualno formiranje posebnog tijela za praćenje svih infrastrukturnih projekata (putevi, vodovodne i kanalizacione mreže, elektro-distributivne mreže i dr.) koji u svojoj konačnoj valorizaciji imaju i turističku razvojnu komponentu;
- diverzifikaciji turističke ponude bazirane na prirodi (uz privlačenje investicija – podizanje konkurentnosti proizvoda) sa razvojem turističkih proizvoda za odabrane ciljne grupe turista, kreiranje i promovisanje autentičnih turističkih atrakcija, revitalizaciju kulturnih i drugih objekata, ruralni turizam i dr.;
- stimulanju razvoja cirkularne ekonomije uz efikasnost upotrebe resursa – povezivanje sa poljoprivredom, razvoj drvne industrije, unapređenje komunalne infrastrukture, separacija i reciklaža otpada, razvoj preduzetništva i dr.;
- predložiti održivu i inovativnu strategiju razvoja turističkog proizvoda sa aspekta svih učesnika u njegovom stvaranju (direktno i indirektno);
- unapređenje marketing aktivnosti usmjerenih ka otvaranju novih emitivnih turističkih tržišta, između ostalog kroz implementiranje projekata koji imaju za cilj privlačenje turista iz što većeg broja zemalja širom svijeta, kako bi se smanjila zavisnost od manjeg broja emitivnih tržišta. Prateći savremene trendove u turizmu, zahtjeve i potrebe sve probirljivijih turista, u saradnji sa turističkom privredom oformiti kvalitetnu turističku ponudu koja će biti atraktivna što širem spektru posjetilaca;
- jačanje institucionalnog okvira (razvoj kadra, transfer know-how-a, reorganizacija, razvoj i jačanje turističkih organizacija sa aspekta destinacijskog menadžmenta, razvoj preduzetništva);

- posebno se ističe potreba za rješavanjem problema otpada na cijeloj teritoriji Crne Gore na trajnoj osnovi, tim prije ako se ima u vidu činjenica da je pandemija COVID-19 podstakla neophodnost za održavanjem čistoće na svim nivoima.

Sve navedene aktivnosti imaju za cilj formiranje raznovrsne i cjelogodišnje turističke ponude, prije svega razvojem ponude zasnovane na prirodi imajući u vidu prednost prirodnog okruženja u uslovima kriznih situacija. U takvim uslovima se posebno akcentuje potreba izbjegavanja gužvi odnosno prenatrpanosti područja na kojima turisti borave, a podstiče se boravak na otvorenom prostoru, uz održavanje fizičke distance.

Crna Gora kao turistička destinacija, dijeli se na sedam turističkih razvojnih zona, koje se međusobno razlikuju po socio-kulturološkim, istorijskim, tradicionalnim, prirodnim i ekonomskim karakteristikama, a ujedno predstavljaju osnovu za jedinstven i specifičan turistički proizvod Crne Gore:

1. Ulcinj sa Adom Bojanom (opština Ulcinj)
2. Budvanska i Barska rivijera (opštine Budva i Bar)
3. Bokokotorski zaliv (opštine Herceg Novi, Tivat i Kotor)
4. Prijestonica Cetinje i Skadarsko jezero (Prijestonica Cetinje)
5. Centralna regija /Glavni grad Podgorica, opštine Tuzi, Danilovgrad i Nikšić)
6. Bjelasica, Komovi i Prokletije (opštine Bijelo Polje, Kolašin, Mojkovac, Berane, Andrijevića, Plav, Gusinje, Petnjica i Rožaje)
7. Durmitor i Sinjajevina sa kanjonom rijeke Tare (opštine Žabljak, Pljevlja, Plužine i Šavnik)

Trenutna mreža područja zaštićenih na nacionalnom nivou u Crnoj Gori pokriva oko 13 odsto teritorije, sa ukupno 75 zaštićenih područja, od čega se najveći dio sastoji od pet nacionalnih parkova (oko 60%) i 5 parkova prirode uključujući posljednja dva proglašena morska zaštićena područja.

Prethodnih 5 godina je okarakterisalo proširenje mreže zaštićenih područja sa 8.25% na skoro 13%. Svih 5 parkova prirode i dva morska zaštićena područja proglašeni su u posljednjih 5 godina.

Pored područja zaštićenih nacionalnim zakonodavstvom u Crnoj Gori postoji nekoliko lokaliteta koja uživaju status zaštite po međunarodnim kriterijumima.

Na osnovu analize, a uzimajući u obzir činjenicu da se gotovo petina teritorije Crne Gore nalazi pod zaštitom (međunarodnom i nacionalnom) mogući konflikti u razvoju turizma mogu se desiti upravo u ovim područjima.

Osim na zaštićena područja, turizam ostvaruje uticaj na rasprostranjenost biljnog i životinjskog svijeta. Taj uticaj može biti pozitivan ili negativan, direktan ili indirektan, privremen ili dugotrajan, lokalni ili globalni. Zdrava životna sredina i lijepi predjeli čine osnovu turističkog razvoja. Takvi predjeli su uglavnom u regijama bogatog biodiverziteta. Predjeli bogatog biodiverziteta označeni su još kao "vruće tačke biodiverziteta", a za Crnu Goru se kaže da je čitava jedan od "hot spotova" Balkana.

Osim biodiverziteta, pod veoma velikim pritiskom turizma i rekreacije nalaze se pješčane plaže, a da zatim slijede i priobalne dine.

Po svojoj važnosti i popularnosti planine se kao turističke destinacije nalaze na drugom mjestu. Baš kao što turizam izaziva negativne pojave u priobalnim ekosistemima, tako i na planinama utiče na transformaciju prostora. Životna sredina planina je osjetljiva i podložna promjenama. Ona ima kratak vegetacioni period, niske temperature i specifične tipove zemljišta, koja su inače tanka i ne obiluju hranljivim materijama. U takvim uslovima regeneracija narušenih vrijednosti se odvija dosta sporo. Planine su popularne turističke destinacije zahvaljujući i brojnim potencijalnim turističkim aktivnostima. Trenutno je prisutan porast interesovanja za aktivnosti poput alpskog skijanja, snoubordinga, planinskog biciklizma, paraglajdinga, splavarenja na brzim planinskim rijekama i trekinga. Razvijanje planinskog zimskog turizma zahtijeva raznovrsne objekte, opremu, izgradnju hotela, apartmana, infrastrukture, što sve zajedno vrši pritisak na prirodne resurse i ekosisteme. Uklanjanje stabala zbog izgradnje skijaških staza, pored toga što podrazumijeva gubitak izvornih staništa, utiče i na eroziju. Činjenica da se planinski turizam u Crnoj Gori razvija u velikoj mjeri u zaštićenim područjima ili u njihovoj neposrednoj blizini, ukazuje, kako je već gore pomenuto na mogući razvoj konflikta u ovim područjima.

Uzimajući u obzir sadržaj i glavne ciljeve Plana, te karakteristike i sadašnje stanje u prostoru, identifikovana su slijedeća sporna pitanja životne sredine koja treba ocijeniti u postupku strateške procjene uticaja na životnu sredinu:

- Biološka raznolikost,
- Smanjenje prirodnih zelenih površina,
- Pejzaži,
- Vode,
- Vazduh,
- Stvaranje otpada.

Uticaji na kvalitet vazduha

Značajnu potencijalnu opasnost za vazduh u životnoj sredini predstavljaju emisija zagađujućih materija usled povećanja intenziteta svih vidova saobraćaja i emisija zagađujućih materija uslijed korišćenja fosilnih goriva za potrebe grijanja i proizvodnje električne energije, koje u određenim prirodnim uslovima, mogu biti iznad graničnih vrijednosti propisanih za nastanjena područja.

Nastajanje disperzne faze (lebdeće prašine) u vazduhu radne okoline vezano je u većoj ili manjoj mjeri za sve projektovane faze proširivanja turističkih kapaciteta i izgradnje prateće infrastrukture. Karakteristični izvori zagađivanja vazduha suspendovanim česticama su: tačkasti, linijski i površinski.

Uticaji na kvalitet voda

Povećanje broja turista doprinosi povećanju pritiska na već zastarjelu i nedovoljno razvijenu komunalnu infrastrukturu za prihvāt, transport i preradu otpadnih voda, što direktno utiče na kvalitet voda prirodnog recipijenta u koji se otpadne vode ulivaju.

Pored rijeka, jezera i podzemnih voda, pod uticajem razvoja privrede i urbanizacije prostora je morska voda koja je u Crnoj Gori najznačajniji turistički resurs. Kupališni turizam i dalje zauzima najvažnije

mjesto u ukupnom turističkom bilansu. Iako je kvalitet morske vode uglavnom dobar, sa par izuzetaka, posebnu pažnju treba posvetiti zaštiti kvaliteta morske vode.

Zemljište

S obzirom na to da spada u teško obnovljive, ograničene prirodne resurse, zauzimanje i narušavanje zemljišta predstavlja najznačajniji konflikt ljudskih aktivnosti sa okruženjem.

Razvoj turizma predviđen Strategijom doprineće povećanju pritisaka na zemljište koje predstavlja važan segment životne sredine. Dalja urbanizacija u cilju povećanja smještajnih kapaciteta dovodi do trajne zauzetosti zemljišta i promjena u njegovoj namjeni. Povećan broj posjeilaca na jednom području utiče direktno na komunalnu infrastrukturu.

Izgradnja novih smještajnih kapaciteta utiče na dodatnu fragmentaciju poljoprivrednih površina i područja od posebnog ekonomskog značaja uslijed prekomerne izgradnje. U cilju zaštite zemljišta neophodno je pažljivo planiranje slobodnih površina u cilju zaštite pejzažnih i prirodnih vrijednosti slobodnog zemljišta uz poštovanje principa održivog razvoja.

Lokalno stanovništvo

Uticaj turizma na stanovništvo jednog područja je višestruk. Uticaji mogu biti pozitivni i negativni. Negativni uticaji turizma na stanovništvo ogledaju se u:

- zagađenju vazduha,
- vode,
- zauzetosti zemljišta i
- povećanju buke.

Buka i vibracije

Negativni uticaj prekomjerne buke u područjima razvoja turizma je očekivan. Izvori buke predstavljaju povećan broj automobila i uopšte frekvencije saobraćaja (uključujući i željeznički i avio saobraćaj), i veliki broj posjetilaca tokom turističkih sezona, kao i povećan broj otvorenih/zatvorenih barova, restorana, itd.

Uticaj na biodiverzitet i zaštićena prirodna dobra

Uticaji na biodiverzitet i zaštićena prirodna dobra će da uključuju različit stepen uznemiravanja izazvanih aktivnostima, koje u glavnom budu posledica izgradnje različitih turističkih sadržaja i neophodne prateće infrastrukture predviđene Strategijom, kada se očekuju najveći uticaji koji bi se u fazi funkcionisanja datih turističkih elemenata u relativno kratkom vremenu, u značajnoj mjeri smanjili i kada bi se do određene mjere stanje datog segmenta značajno popravilo. Efekat ovih aktivnosti na izgradnji različitih objekata je vremenski ograničen i lokalni, a stanje prijemne sredine će da se značajno popravi sa završetkom izgradnje istih.

Dakle u fazi eksploatacije datih turističkih sadržaja se očekuju najmanji negativni uticaji aktivnosti predviđenih Strategijom na dati segment životne sredine.

Poseban slučaj predstavlja marinska fauna koja može biti pod uticajem različitih negativnih uticaja izazvanih povećanim nivoom nautičkih aktivnosti koji mogu biti različite prirode, od uticaja izazvanih samim prisustvom i povećanom frkvencijom kretanja plovila različitih kategorija do uticaja koji mogu nastati usled ispuštanja različitih materija u morsku sredinu i neadekvatnim upravljanjem otpada koji nastaje na plovilima.

Uticaj na karakteristike pejzaža

Uzimajući u obzir činjenicu da je pejzaž jedan od najvažnijih elemenata turističke ponude i da turisti veoma često pejzažu daju odlike najznačajnijeg elementa pri izboru turističke destinacije, a sa druge strane da promjene pejzaža idu uz razvoj turističke infrastrukture definisane isključivo prostorno planskom dokumentacijom, analiza uticaja prevazilazi okvire ove procjene.

Prekogranični uticaj

U preliminarnom procesu identifikovanja uticaja planiranih aktivnosti, procijenjeno je da se prekogranični uticaj ne može očekivati na teritorije susjednih država.

Mjere predviđene za smanjenje negativnih uticaja

Bez obzira da li se radi o privremenim uticajima na životnu sredinu, neophodno je preduzeti sve zakonske mjere kako bi se svi privremeni uticaji na životnu sredinu minimizirali. U ovu kategoriju spadaju sve one mjere zaštite koje treba preduzeti u sklopu planskog, i nadalje projektnog koncepta, a čija primjena je preduslov za minimiziranje mogućih uticaja na životnu sredinu:

- Implementirati sve uslove i zahtjeve koje utvrđuju nadležni organi države Crne Gore pri izdavanju odobrenja i saglasnosti za izvođenje radova,
- Sprovesti sve zakonske procedure za aktivnosti za koje se traže dozvole, odobrenja i saglasnosti, sa posebnim akcentom na upotrebu i korišćenje podzemnih i površinskih voda,
- Izraditi Planove upravljanja komunalnim otpadom (odvoženje komunalnog otpada mora biti povjereno nadležnoj komunalnoj organizaciji),
- Pribaviti odobrenje za skladištenje neopasnog građevinskog otpada, i svu neophodnu dokumentaciju koja joj prethodi. pažljivo planiranje i izgradnju novih kapaciteta,
- Razvoj vidova turizma koji povoljno utiču na životnu sredinu i ne ugrožavaju prirodne i predione vrijednosti;
- Izgradnja efikasnh turističkih objekata (posebno u smislu potrošnje vode i energije), s primjenom novih tehnologija za grijanje i hlađenje objekata; zamjenu neobnovljivih obnovljivim izvorima energije (procjenjuje se da je potencijal energetske uštede u turizmu 20%, te da se može ostvariti prvenstveno korišćenjem solarne energije);
- Podizanje kvaliteta usluga uz smanjenje uticaja na životnu sredinu (kontrola zagađenja, posebno prečišćavanja otpadnih voda):
- Promocija i stvaranje ambijenta za razvoj zelenih inovacija, te stimulisanje zainteresovanosti kompanija da uvide moguću korist u ozelenjavanju turizma;
- Stvaranje boljih cjenovnih signala i tržišnih instrumenata, koji će moći da smanje troškove nastale usljed negativnih ekoloških eksternalija;
- Unapređenje regulative na tržištima gdje su cjenovni signali neefikasni i uvođenje zelenih javnih nabavki za podsticanje razvoja zelenih inovacija;
- Uvođenje netehnoloških inovacija

- Uvođenje ekoloških menadžment i marketing sistema i novih biznis i organizacionih modela;
- Unapređenje reciklaže otpada u ovom sektoru;
- Razvoj onih vidova turizma koji su povoljni za životnu sredinu, bolje planiranja novih uslužnih kapaciteta.

S obzirom da će realizacija Strategije Turizma imati određene uticaje na životnu sredinu, bitno je vršiti monitoring realizacije aktivnosti, početno (nulto stanje), tokom planskog perioda, kako bi bili utvrđeni eventualni nepredviđeni negativni uticaji i kako bi se omogućilo preduzimanje adekvatnih korektivnih mjera.

PRILOG A
PROPISI CRNE GORE O ZAŠTITI ŽIVOTNE SREDINE

Ovaj aneks sadrži listu propisa Crne Gore (zakona i podzakonskih akata) o zaštiti životne sredine.

I HORIZONTALNI PROPISI			
1	ZAKON O ŽIVOTNOJ SREDINI		"Sl. list CG", br. 48/08, 40/10, 40/11, 27/14, 52/16
2	Uredba o nacionalnoj listi indikatora životne sredine		"Sl. list CG", br. 19/13
3	ZAKON O STRATEŠKOJ PROCJENI UTICAJA NA ŽIVOTNU SREDINU		"Sl. list RCG", br. 80/05, "Sl. list CG", br. 40/11, 59/11, 52/16)
4	ZAKON O PROCJENI UTICAJA NA ŽIVOTNU SREDINU		"Sl. list RCG", br. 80/05, "Sl. list CG", br. 40/10, 73/10, 40/11, 27/13, 52/16, 75/18)
5	Uredba o projektima za koje se vrši procjena uticaja na životnu sredinu		"Sl. list RCG", br. 20/07, "Sl. list CG", br. 47/13, 53/14 i 037/18)
6	Pravilnik o bližem sadržaju dokumentacije koja se podnosi uz zahtjev za odlučivanje o potrebi procjene uticaja na životnu sredinu		"Sl. list CG", br. 19/19
7	Pravilnik o sadržaju dokumentacije koja se podnosi uz zahtjev za određivanje obima i sadržaja elaborata o procjeni uticaja na životnu sredinu		"Sl. list CG", br. 19/19
8	Pravilnik o bližoj sadržini elaborata o procjeni uticaja na životnu sredinu		"Sl. list CG", br. 19/19
9	Pravilnik o sadržaju, obliku i načinu vođenja javne knjige o postupcima i odlukama o procjeni uticaja na životnu sredinu		"Sl. list CG", br. 14/07
10	ZAKON O ODGOVORNOSTI ZA ŠTETU U ŽIVOTNOJ SREDINI		"Sl. list CG", br. 27/14, 55/16

11	ZAKON O SLOBODNOM PRISTUPU INFORMACIJAMA	"Sl. list CG", br. 44/12, 30/17	
12	ZAKON O ZAŠTITI KULTURNIH DOBARA	("Službeni list Crne Gore", br. 049/10 od 13.08.2010, 040/11 od 08.08.2011, 044/17 od 06.07.2017, 018/19 od 22.03.2019)	
13	ZAKON O ZAŠTITI PRIRODNOG I KULTURNO-ISTORIJSKOG PODRUČJA KOTORA	("Službeni list Crne Gore", br. 056/13 od 06.12.2013, 013/18 od 28.02.2018)	
14	KRIVIČNI ZAKONIK CRNE GORE	"Sl. list RCG", br. 70/03, 13/04, 47/06, "Sl. list CG", br. 40/08, 25/10, 32/11, 64/11, 40/13, 56/13, 42/15, 58/15	
II KVALITET AMBIJENTALNOG VAZDUHA			
1	ZAKON O ZAŠTITI VAZDUHA	"Sl. list CG", br. 25/10, 43/15	
2	Uredba o utvrđivanju vrsta zagađujućih materija, graničnih vrijednosti i drugih standarda kvaliteta vazduha	"Sl. list CG", br. 25/12	
3	Uredba o maksimalnim nacionalnim emisijama određenih zagađujućih materija	"Sl. list CG", br. 3/12	
4	Uredba o uspostavljanju mreže mjernih mjesta za praćenje kvaliteta vazduha	"Sl. list CG", br. 44/10 i 13/11	
5	Uredba o graničnim vrijednostima sadržaja zagađujućih materija u tečnim gorivima naftnog porijekla	"Sl. list CG", br. 39/10	
6	Uredba o graničnim vrijednostima emisija zagađujućih materija u vazduh iz stacionarnih izvora	"Sl. list CG" br. 10/11	
7	Uredba o djelatnostima koje utiču ili mogu uticati na kvalitet vazduha	"Sl. list CG", br. 61/12	
8	Pravilnik o načinu i uslovima praćenja kvaliteta vazduha	"Sl. list CG", br. 21/11	

9	Pravilnik o sadržaju i načinu izrade godišnje informacije o kvalitetu vazduha	"Sl. list CG", br. 27/12	
10	Pravilnik o bližem načinu i potrebnoj dokumentaciji za izdavanje dozvole o dozvoljenim emisijama zagađujućih materija u vazduh	"Sl. list CG", br. 25/13, 61/13	
11	Pravilnik o načinu i postupku mjerenja emisija iz stacionarnih izvora	"Sl. list CG", br. 39/13	
12	Pravilnik o tehničkim standardima zaštite vazduha od emisija isparljivih organskih jedinjenja koje nastaju skladištenjem, pretakanjem i distribucijom motornih benzina	"Sl. list CG", br. 7/14	
		"	
III KLIMATSKE PROMJENE			
1	ZAKON O ZAŠTITI OD NEGATIVNIH UTICAJA KLIMATSKIH PROMJENA	"Sl. list C G", br.73/19	
2	Pravilnik o načinu utvrđivanja obaveznih ciljeva smanjenja emisija gasova sa efektom staklene baste	"Sl. list CG", br. 057/20	
3	. Pravilnik o načinu izrade i sadržaju inventara emisija gasova sa efektom staklene bašte	"Sl.list CG br.55/20	
4	Pravilnik o sadržaju plana praćenja emisija gasova sa efektom staklene bašte iz postrojenja	"Sl. list CG", br. 92/20	
5	Pravilnik o planu praćenja emisija gasova sa efektom staklene baste iz vazduhoplova	„Sl.list CG“ br.102/20	
6	Pravilnik o obrascu dozvole za emisiju gasova sa efektom staklene bašte i načinu vođenja evidencije	„Sl.list CG“ br. 13/21	
7	Pravilnik o bližim uslovima pristupa mreži za transport ugljendioksida, postupku i kriterijumima za prihvatanje tokova ugljendioksida	"Sl. list CG", br. 12/21	
	Pravilnik o obliku, sadržaju i načinu verifikacije izvještaja o emisijama gasova sa efektom staklene baste	„Sl.list CG“ br. 13/21	

8	Pravilnik o bližem načinu i potrebnoj dokumentaciji za izdavanje dozvole za uvoz i/ili izvoz supstanci koje oštećuju ozonski omotač i alternativnih supstanci	„Sl.list CG“ br. 69/20
9	Uredba o supstancama koje oštećuju ozonski omotač i alternativnim supstancama	„Sl.list CG“ br.79/21
10	Uredba o aktivnostima odnosno djelatnostima koje emituju gasove sa efektom staklene bašte za koje se izdaje dozvola za emisiju gasova sa efektom staklene bašte	„Sl.list CG“ br.08/20
5	ZAKON O BEZBJEDNOSTI SAOBRAĆAJA NA PUTEVIMA	"Sl. list CG", br 33/12, 14/17
6	Pravilnik o tehničkim zahtjevima i uslovima za vozila koja se uvoze ili prvi put stavljaju na tržište u Crnoj Gori	"Sl. list CG", br. 05/15
7	ZAKON O EFIKASNOM KORIŠĆENJU ENERGIJE	"Sl. list CG", br. 57/14, 03/15
IV UPRAVLJANJE VODAMA		
1	ZAKON O VODAMA	“Sl. list CG”, br. 27/07, 73/10, 32/11, 47/11, 48/15, 52/16, 55/16, 2/17,84/18
2	Pravilnikom o načinu i rokovima utvrđivanja statusa površinskih voda	“Sl. list CG”, br. 25/19
3	Pravilnikom o načinu i rokovima utvrđivanja statusa podzemnih voda	“Sl. list CG”, br. 52/19
4	Uredba o sadržaju i načinu vođenja vodnog informacionog sistema	“Sl. list CG”, br. 33/08
5	Uredba o sadržaju i načinu pripreme plana upravljanja vodama na vodnom području rječnog sliva ili na njegovom dijelu	“Sl. list CG”, br. 39/09
6	Uredba o načinu određivanja granica vodnog zemljišta	“Sl. list CG, br. 25/12

7	Pravilnik o sadržaju zahtjeva, dokumentaciji za izdavanje vodnih akata, načinu i uslovima za obavezno oglašavanje u postupku utvrđivanja vodnih uslova i sadržaju vodnih akata	“Sl. list CG”, br. 7/08
8	Pravilnik o kvalitetu i sanitarno-tehničkim uslovima za ispuštanje otpadnih voda u recipijent i javnu kanalizaciju, načinu i postupku ispitivanja kvaliteta otpadnih voda, minimalnom broju ispitivanja i sadržaju izvještaja o utvrđenom kvalitetu otpadnih voda	“Sl. list CG”, br. 45/08, 9/10, 26/12, 52/12 i 59/13
9	Pravilnik o obrascu, bližem sadržaju i načinu vođenja vodne knjige	“Službeni list CG”, br. 81/08
10	Pravilnik o bližem sadržaju i načinu vođenja vodnih katastara	“Sl. list CG”, br. 81/08
11	Pravilnik o određivanju i održavanju zona i pojaseva sanitarne zaštite izvorišta i ograničenjima u tim zonama	“Službeni list CG”, br. 66/09
12	Pravilnik o načinu i uslovima mjerenja količina otpadnih voda koje se ispuštaju u prijemnik	“Službeni list CG”, br. 24/10
13	Pravilnik o načinu i postupku mjerenja količina vode na vodozahvatu	“Sl. list CG”, br. 24/10
14	Pravilnik o sastavu i sadržaju vodne infrastrukture	“Sl. list CG, br. 11/11
15	Pravilnik o bližim uslovima koje treba da ispunjava privredno društvo za eksploataciju riječnih nanosa	“Sl. list CG”, br. 51/12
16	Pravilnik o bližim uslovima koje treba da ispunjavaju pravna lica koja vrše ispitivanja kvaliteta voda	“Sl. list CG”, br. 66/12
17	Pravilnik o bližem sadržaju preliminarne procjene rizika od poplava i plana upravljanja rizicima od poplava	“Sl. List CG“ br. 69/15
18	Pravilnik o metodologiji za proglašavanje erozivnih područja	“Sl. List CG“ br. 72/15

	19	Pravilnik o načinu određivanja ekološki prihvatljivog protoka površinskih voda	“Sl. List CG“ br. 2/16	
	20			
	21	Odluka o određivanju voda od značaja za Crnu Goru	“Sl. list CG”, br. 9/08, 28/09 i 31/09 i 31/15	
	22	Odluka o određivanju izvorišta namjenjenih za regionalno i javno vodosnabdijevanje i utvrđivanju njihovih granica	“Sl. list CG”, br. 36/08	
V UPRAVLJANJE OTPADOM				
1	ZAKON O UPRAVLJANJU OTPADOM		„Sl. list CG“, br. 64/11, 39/16	
	2	Uredba o načinu i postupku osnivanja sistema preuzimanja, sakupljanja i obrade otpada od električnih i elektronskih proizvoda i rada tog sistema	„Sl. list CG“, br. 24/12	
	3	Uredba o načinu i postupku osnivanja sistema preuzimanja, sakupljanja i obrade otpadnih vozila i rada tog sistema	„Sl. list CG“, br. 28/12	
	4	Uredba o načinu i postupku osnivanja sistema preuzimanja, sakupljanja i obrade otpadnih guma i rada tog sistema	„Sl. list CG“, br. 39/12	
	5	Uredba o bližim kriterijumima, visini i načinu plaćanja posebne naknade za upravljanje otpadom	„Sl. list CG“, br. 39/12	
	6	Uredba o načinu i postupku osnivanja sistema preuzimanja, sakupljanja i obrade otpadnih baterija i akumulatora i rada tog sistema	„Sl. list CG“, br. 39/12	
	7	Uredba o načinu i postupku osnivanja sistema preuzimanja, sakupljanja i obrade otpadne ambalaže i rada tog sistema	„Sl. list CG“, br. 42/12	
	8	Uredba o načinu i uslovima skladištenja otpada	„Sl. list CG“, br. 33/13	
	9	Uredba o bližim uslovima koje treba da ispunjavaju materije ili predmeti koji nastaju iz proizvodnog procesa za sporedne proizvode	„Sl. list CG“, br. 30/15	

	10	Pravilnik o bližim uslovima koje treba da ispunjava komunalni kanalizacioni mulj, količine, obim, učestalost i metode analize komunalnog kanalizacionog mulja za dozvoljene namjene i uslovima koje treba da ispunjava zemljište planirano za njegovu primenu	„Sl. list CG”, br. 89/09	
	11	Pravilnik o sadržaju, obliku i načinu vođenja registra izdatih dozvola za prekogranično kretanje otpada	„Sl. list CG”, br. 71/10	
	12	Pravilnik o bližem sadržaju dokumentacije koja se podnosi uz zahtev za izdavanje dozvole za uvoz, izvoz i tranzit otpada, kao i listi klasifikacije otpada	„Sl. list CG”, br. 71/10	
	13	Pravilnik o postupanju sa otpadnim uljima	„Sl. list CG”, br. 48/12	
	14	Pravilnik o postupanju sa opremom i otpadom koji sadrži PCB	„Sl. list CG”, br. 48/12	
	15	Pravilnik o uslovima, načinu i postupku obrade medicinskog otpada	„Sl. list CG”, br. 49/12	
	16	Pravilnik o postupanju sa građevinskim otpadom, načinu i postupku prerade građevinskog otpada, uslovima i načinu odlaganja cement azbestnog građevinskog otpada	„Sl. list CG”, br. 50/12	
	17	Pravilnik o načinu evidencije otpada i sadržaju formulara o transportu otpada	„Sl. list CG”, br. 50/12	
	18	Pravilnik o bližem sadržaju i načinu podnošenja godišnjih izveštaja o sprovođenju planova upravljanja otpadom	„Sl. list CG”, br. 53/12	
	19	Pravilnik o uslovima koje treba da ispunjava privredno društvo odnosno preduzetnik za preradu i/ili odstranjivanje otpada	„Sl. list CG”, br. 53/12	
	20	Pravilnik o bližem sadržaju i načinu sačinjavanja plana upravljanja otpadom proizvođača otpada	„Sl. list CG”, br. 05/13	
	21	Pravilnik o načinu pakovanja i odstranjivanja otpada koji sadrži azbest	„Sl. list CG”, br. 11/13	

	22	Pravilnik o uslovima koje treba da ispunjava privredno društvo, odnosno preduzetnik za sakupljanje, odnosno transport otpada	„Sl. list CG”, br. 16/13	
	23	Pravilnik o načinu vođenja i sadržaju zahteva za upis u registar izvoznika neopasnog otpada	„Sl. list CG”, br. 27/13	
	24	Pravilnik o bližim karakteristikama lokacije, uslovima izgradnje, sanitarno-tehničkim uslovima, načinu rada i zatvaranja deponija	„Sl. list CG”, br. 31/13	
	25	Pravilnik o spaljivanju i/ili suspaljivanju otpada	„Sl. list CG”, br. 33/13	
	26	Pravilnik o bližim uslovima za upis u registar posrednika i trgovaca otpadom	„Sl. list CG”, br. 46/13 i 21/14	
	27	Pravilnik o vođenju registra izdatih dozvola za preradu i/ili odstranjivanje otpada, registra sakupljača prevoznika, trgovaca i posrednika otpada	„Sl. list CG”, br. 47/13	
	28	Pravilnik o sakupljanju i predaji otpadnih vozila čiji je imalac nepoznat	„Sl. list CG”, br. 47/13	
	29	Pravilnik o uslovima za preradu biootpada i kriterijumima za određivanje kvaliteta produkata organskog recikliranja iz biootpada	„Sl. list CG”, br. 59/13	
	30	Pravilnik o klasifikaciji otpada i katalogu otpada	„Sl. list CG”, br. 59/13	
	31	Pravilnik o metodama ispitivanja opasnih svojstava otpada i bližim uslovima koje treba da ispunjava akreditovana laboratorija za ispitivanje opasnih svojstava otpada	„Sl. list CG”, br. 21/14	
	32	Pravilnik o načinu izračunavanja minimalnih suma osiguranja za slučaj štete pričinjene trećim licima ili njihovim stvarima	„Sl. list CG”, br. 40/15	
VI ZAŠTITA PRIRODE				
1	ZAKON O ZAŠTITI PRIRODE		“Sl. list CG”, br. 51/08, 21/09, 62/13, 6/14, 54/16	

	2	Pravilnik o vrstama i kriterijumima za određivanje stanišnih tipova, načinu izrade karte staništa, načinu praćenja stanja i ugroženosti staništa, sadržaju godišnjeg izvještaja, mjerama zaštite i očuvanja stanišnih tipova	"Sl.list CG", br. 80/08	
	3	Pravilnik o bližem sadržaju i načinu vođenja registra zaštićenih prirodnih dobara	"Sl. list CG", br. 79/09	
	4	Pravilnik o bližim uslovima koje mora da ispunjava upravljač zaštićenog prirodnog dobra	"Sl. list CG", br. 35/10	
	5	Pravilnik o bližem sadržaju godišnjeg programa monitoringa stanja očuvanosti prirode i uslovima koje mora da ispunjava pravno lice koje vrši monitoring	"Sl. list CG", br. 35/10	
	6	Pravilnik o bližim uslovima koje mora da ispunjava pravno i fizičko lice za čuvanje privremeno oduzetih zaštićenih divljih vrsta biljaka, životinja i gljiva	"Sl. list CG", br. 46/10	
	7	Pravilnik o bližem načinu i uslovima sakupljanja, korišćenja i prometa nezaštićenih divljih vrsta životinja, biljaka i gljiva koje se koriste u komercijalne svrhe	"Sl. list CG", br. 62/10	
	8	Pravilnik o bližim uslovima držanja i uzgoja zaštićenih divljih vrsta životinja	"Sl. list CG", br. 67/10	
	9	Pravilnik o mjerama zaštite i načinu održavanja prelaza za divlje životinje	"Sl. list CG", br. 80/10	
	10	Pravilnik o načinu praćenja brojnosti i stanja populacija zaštićenih divljih ptica	"Sl. list CG", br. 62/10	
	11	Pravilnik o načinu vođenja evidencije stanišnih tipova	"Sl. list CG", br. 22/14	
	12	Pravilnik o načinu procjene rizika za unošenje stranih divljih vrsta biljaka, životinja i gljiva i njihovih uzgojnih primjeraka	"Sl. list CG", br. 28/14	

		13	Pravilnik o načinu obilježavanja strogo zaštićenih i zaštićenih divljih vrsta životinja koje se drže u zatočeništvu	"Sl. list CG", br. 28/14	
		14	Pravilnik o sadržaju, načinu uspostavljanja i vođenju katastra speleoloških objekata	"Sl. list CG", br. 22/14	
		15	Pravilnik o uslovima za promet i načinu postupanja sa zaštićenim divljim vrstama prilikom transporta	"Sl. list Crne Gore", br. 29/15	
		16	Rješenje o upisu u Centralni registar zaštićenih objekata prirode za Crnu Goru	"Sl. list CG", br. 70/08	
		17	Rješenje o stavljanju pod zaštitu pojedinih biljnih i životinjskih vrsta	"Sl. list RCG", br. 76/06	
		18	Rješenje o upisu u Centralni registar zaštićenih objekata prirode za Republiku Crnu Goru-Arboretum	"Sl. list RCG", br. 36/00)	
		19	Rješenje o upisu u Centralni registar zaštićenih objekata prirode za Republiku Crnu Goru	"Sl. list RCG", br. 8/07	
		20	Rješenje o zaštiti objekata prirode	"Sl. listu SRCG", br. 30/68	
		21	Rješenje o upisu u Centralni registar zaštićenih objekata prirode (Botanički vrt)	"Sl. list RCG", br. 20/94	
		22	Rješenje o upisu u Centralni registar zaštićenih objekata prirode (Maslina - Olea europaea L.)	"Sl. list RCG", br. 20/94	
23	ZAKON O NACIONALNIM PARKOVIMA			"Sl. list CG", br 28/14, 39/16	
24	ZAKON O ŠUMAMA			"Sl. list CG", br. 74/10,47/15	
		25	Pravilnik o doznaci i sječi stabala, načinu prijema i obilježavanju drvnih sortimenata	"Sl. list CG", br. 62/12	
		26	Pravilnik o bližem sadržaju i načinu izrade programa gazdovanja šumama	"Sl. list CG", br. 40/13	
28	ZAKON O LOVSTVU I DIVLJAČI			"Sl. list CG" br. 52/08, 48/15	

		30	Pravilnik o lovnim sezonama	"Sl. list CG" br. 34/09, 48/09, 60/10	
VII PROCENA I UPRAVLJANJE BUKOM U ŽIVOTNOJ SREDINI					
1	ZAKON O ZAŠTITI OD BUKE U ŽIVOTNOJ SREDINI			"Sl. list RCG", br. 28/11, 1/14, 2/18	
		2	Pravilnik o metodama izračunavanja i mjerenja nivoa buke u životnoj sredini	"Sl. list CG", br. 27/14, 17/17	
		3	Pravilnik o graničnim vrijednostima buke u životnoj sredini, načinu utvrđivanja indikatora buke i akustičkih zona i metodama ocjenjivanja štetnih efekata buke	"Sl. list CG", br. 60/11	
		4	Pravilnik o načinu izrade i bližem sadržaju strateških karata buke	"Sl. list CG", br. 54/13	
		5	Pravilnik o oznakama usaglašenosti za izvore buke koji se stavljaju u promet i upotrebu	"Sl. list CG", br. 13/14	

LITERATURA

- Drugi dvogodišnji ažurirani izvještaj – SBUR, 2019
- Treća nacionalna komunikacija –TNC, 2020
- Informacija o stanju životne sredine za 2019.godinu, 2020
- Turizam i održivi razvoj, Vladimir Stojanović, Novi Sad, 2011
- Prilog izučavanja turizma na demografski razvitak, Mirjana Devedžić, Geografski fakultet, Beograd, 2007
- CBD Guidelines on Biodiversity and Tourism Development
- OPINIONS COMMITTEE OF THE REGIONS Opinion of the European Committee of the Regions — Towards more sustainable tourism for EU cities and regions 141st COR PLENARY SESSION, 8.12.2020-10.12.2020